

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

**“ET - TEKÂSÜR SÛRESİ TEFSİRİ VE BU SÛRE IŞIĞINDA
KABİR ZİYÂRETİ”**

**(Sûratu'l-Takathur And Visiting Graves
In The Light Of Sûratu'l-Takathur)**

Yüksek Lisans Tezi

MUHAMMED AS

Danışman: PROF.DR. ÖMER ÇELİK

İstanbul, 2010

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

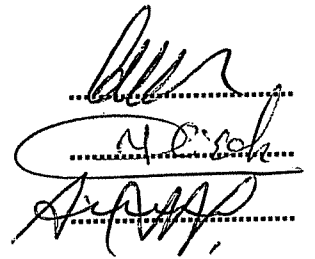
İLAHİYAT Anabilim Dalı TEFSİR Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi
MUHAMMED AS nın ET-TEKASÜR SÜRESİ TEFSİRİ VE SURE İŞİĞİNDA KABİR
ZİYARETİ adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 01.03.2010 tarih ve
2010/03-27 sayılı kararıyla ile oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile
Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 08.10.2012

- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. ÖMER ÇELİK
2) Jüri Üyesi : PROF. DR. YAKUP ÇİÇEK
3) Jüri Üyesi : DOÇ. DR. ALİ COŞKUN

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı :Muhammed AS
Anabilim Dalı :Temel İslam Bilimleri
Programı :Tefsîr
Tez Danışmanı :Prof. Dr. Ömer ÇELİK
Tez Türü ve Tarihi :Yüksek Lisans-Haziran 2010
Anahtar Kelimeler :Tefsîr, Sûre, Tekâsür, Kabir, Ziyâret

ÖZET

TEKÂSÜR SÜRESİ VE SÜRE IŞIĞINDA KABİR ZİYÂRETİ

Mal ve evlat çokluğu, bunları elde etmek için insanların yarışmaları, onları faydalı işlerden alıkoyup oyalamaktadır. Kıyamet gününde onların, kendileri için kalıcı olacak işleri yapmaya engel olmaktadır. İnsanlar, hayırlı işlerle uğraşacakları yerde bu tür geçici şeylerle meşgul olmaktadır. Tâ ki insanlara ölüm gelip çatıncaya kadar...Sûrede insanların, faydasız işlerle meşgûl olmaları, birbirleriyle ilişkilerini kesmeleri, birbirine sırt çevirmeye sebebiyet verecek şeylerle meşgûl olmaları neticesinde, bu çoklukla övünmenin âkıbetlerinin ilerde görülüp bilineceği ve pişmanlık yaşanacağı anlatılmaktadır.

“Kabirleri ziyâret” meselesine gelince, bunun toplumsal hayatta önemli bir yeri vardır. Kaybettikleri kişileri, kabirlerine giderek ziyâret etmek, böylece belki bir özlemi kısmen gidermek ve onlara olan vefâ borcunu ödemek düşüncesi, çoğu toplumda görülen bir davranıştır. İslâm Dini de, bu gerçeği göz önünde bulundurarak, önceleri ilâhî tevhidî muhafaza için yasakladığı bu fiili, daha sonra serbest bırakmış, fakat ziyârete bazı sınırlamalar getirmiştir. Mesela; Hz. Peygamber, kabirlere selâm vermeyi, onlar için duâ ve istiğfarda bulunmayı, Kurân okumayı tavsiye etmiş, yeri gelmiş kabirde cenâze namazı kılmış; bunlar dışında kabirlere oturup üzerlerinde yürünmesini, onlara doğru namaz kılınmasını yasaklamıştır. İnsan psikolojisini ihmal etmeyen Rasûlullah (s.a.v.), insânların, ölüleri için ağlamalarına mânî olmamış, fakat bu yöndeki haddi aşmaları kınayarak böyle yapanlara ağır tehditlerde bulunmuştur.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname :.....Muhammed AS
Field :.....Theology
Programme :.....Commentary of Quran
Suervisor :.....Prof. Dr. Ömer ÇELİK
Degree Awarded and Date :.....Post-Graduate – June 2010
Keywords :.....Tefsîr, Sûra, al-Takathûr, Graves, Visiting

ABSTRACT

SÛRATU'L-TAKÂTHÛR AND VISİTING GRAVES IN THE LIGHT OF SÛRATU'L-TAKÂTHÛR

Redundancy of belongings and children and competitive of people in order to obtain those belongings and children prevent people to make beneficial works. That situation also prevents them make works beneficial for them at the judgment day. People spend their time with those unnecessary works instead of beneficial works. Up to the time people die.... At the section stated above, it is declared that people will see results of boasting with the redundancy of those and they will be regretful for the works that make them spending their time with unnecessary works, not having good relationships and spending time with works not considering others.

Considering "Visiting the Graves", that is a very important topic for social life. Visiting graves, partly missing fewer via visiting them and the idea of fidelity for them are behaviors seen at many cultures/societies. Islam Religion, taking that reality into consideration, forbade that behavior for the sake of godly oneness at first and then made it free but ordered some limitations during visits. For example, Saint Mohammed recommended reading Quran for graves (people in the graves), praying for them and greeting them, sometimes, Saint Mohammed performed funeral prayer in grave lands; and forbade sitting on the graves, walking on them and praying to them. Rasûlullah (s.a.v.), taking human physiology into consideration, did not prevent people crying for the death, however, censured exorbitant people and threaten that kind of people.

ÖNSÖZ

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla...

İnsanı yaratan, sonra öldüren ve öldükten sonra tekrar diriltecek olan Allah'a hamd-ü senâlar olsun.

Salât ve selâm, İslam'ı en güzel bir şekilde yaşayıp tebliğ eden Sevgili Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'e, O'nun âl ve ashâbı üzerine olsun.

"Her nefis ölümü tadacaktır"¹ âyetinde de belirtildiği gibi her insan, muhakkak ölümü tadacaktır ve öldükten sonra tekrar diriltilecektir, fakat şu da bir gerçektir ki, kıyamete kadar zaman içerisinde birileri ölürken birileri için hayat devam edecektir.

İnsanlar, sevdikleri kişilerin aralarından ayrılmasına tabii olarak üzülürler. Ölen bir kimsenin gömülü olduğu yeri ifâde eden "kabir", temelde ölenle alâkalı olmaktayken; diğer yandan dünya üzerinde bir yer işgâl ediyor olması, öleni hatırlayacak bazı kimselerin bulunması, insanların bir gün öleceklerinin bilincinde olarak konuya merak beslemeleri vs. sebeplerle, yaşayan toplumu da ilgilendirmekte, hatta çoğu zaman ilgiden öte, onlar için büyük önem arz etmektedir.

Bu bakımdan, ölen yakınlarının defnedildiği yerler kişiler için, zamanla sıradan bir yer olmaktan çıkar. İnsanlar buraları, zaman zaman ziyâret ederek anılarını tazelerler. Kabirleri ziyâret, sadece geçmişle bağlantı kurmak, sevilenleri yâd etmek ve ölümü hatırlamak gibi sebeplerle sınırlı kalmamıştır. Bu uygulamaya pek çok bâtil inanç ve davranış, hatta tapınmaya kadar uzanan aşırılıklar yansımıştır. Günümüzde de kabir ziyâretlerinde bu tür davranışlar sergilenmektedir.

Bu sebeple, konuya bir nebze olsun açıklık getirebilmek maksadıyla bu çalışmamı seçtim. Değerli danışman hocamın da teşvikiyle, yüksek lisans tezimin başlığını, "Tekâsür Sûresi Tefsîri ve Sûre Işığında Kabir Ziyâreti" olarak belirledim. Konuyu, bir giriş ve iki bölümde inceledim.

-Çalışmamın Giriş kısmı, konumuzun, "Konulu Tefsir" alanı içerisine girmesi münasebetiyle, "Konulu Tefsir" ve "Sûre Tefsirleri"ne ayrıldı;

-Çalışmamın Birinci Bölüm'ünde; "Tekâsür Sûresi Tefsîri" üzerinde duruldu;

¹ Enbiya 21/35

-Çalışmamın son kısmı olan İkinci Bölüm'ünde ise; Tekâsür Sûresi bağlamında "Kabir Ziyâreti" ele alındı.

Çalışmam esnasında istifâde etme imkânı bulduğum klasik ve modern kaynak eser sahiplerinden ölenleri rahmetle anıyor, yaşayanlara buradan teşekkürü bir borç biliyor, tez süresince tavsiye ve yönlendirmeleriyle tezimin oluşmasında büyük katkıları olan değerli tez danışman hocam Prof. Dr. Ömer ÇELİK ve değerli hocalarım Prof. Dr. Bedreddin ÇETİNER, Prof. Dr. Yakup Çiçek ve Doç. Dr. Ali Coşkun'a teşekkürlerimi belirtmeyi kendime vazîfe sayıyorum. Hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkür ediyorum.

Gayret bizden, tevîk Allah'tandır.

Üsküdar, 2010

Muhammed AS

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
KISALTMALAR.....	vi
GİRİŞ.....	1
KONULU TEFSİR VE SÛRE TEFSİRLERİNE GENEL BİR BAKIŞ.....	4
I. KONULU TEFSİR.....	4
A. Tefsirde Konulu Tefsir Metodu.....	4
B. Konulu Tefsirin Doğuşu ve Gelişimi.....	5
C. Konulu Tefsirin Çeşitleri.....	8
D. Konulu Tefsir Çalışmalarının Faydaları ve Buna Duyulan İhtiyaç.....	13
II. SÛRE TEFSİRLERİ.....	16
A. Türkiye'de Yapılan Sûre Tefsiri Çalışmaları.....	16
1. Cumhûriyetten Önce Yapılan Sûre Tefsirleri.....	16
2. Cumhûriyetten Sonra Yapılan Sûre Tefsirleri.....	18
B. Diğer İslâm Ülkelerinde Yapılan Sûre Tefsirleri.....	21
C. Tekâsür Sûresi Tefsiri Örnekleri ve Kabir Ziyâreti Konulu Eserler.....	23

BİRİNCİ BÖLÜM
TEKÂSÜR SÛRESİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER
VE SÛRENİN TEFSİRİ

I. SÛRE HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	25
A. Sûrenin Nüzûl Tarihi ve Adı.....	26
B. Nüzûl Sebebi.....	27
C. Gâyesi ve Ekseni.....	29
D. Tertîbi.....	31
E. Anlatım Düzeni.....	31
II. TEFSİRİ.....	32
A. Tekâsür Sûresi Metni.....	32
B. Meâli.....	32
C. Kelimelerin İzâhı.....	33
D. Âyetlerin Tefsîri.....	40
1. Birinci ve İkinci Âyetler.....	40
a. Meâli.....	40
b. Tefsîri.....	40
2. Üçüncü ve Dördüncü Âyetler.....	45
a. Meâli.....	45
b. Tefsîri.....	45

3. Beşinci Âyet.....	47
a. Meâli.....	47
b. Tefsîri.....	47
4. Altıncı ve Yedinci Âyetler.....	50
a. Meâli.....	50
b. Tefsîri.....	50
5. Sekizinci Âyet.....	54
a. Meâli.....	54
b. Tefsîri.....	54
III. EDEBÎ SANATLAR.....	73
IV. SÛRENİN KAPSADIĞI BAŞLICA KONULAR ve SÛRENİN EKSENİ.....	74
V. SÛRENİN GETİRDİĞİ BAŞLICA PRENSİPLER VE SÛREDEN ÇIKARILABİLECEK DERSLER.....	76
VI. SÛRENİN GÜNÜMÜZE BAKAN YÖNLERİ.....	77

İKİNCİ BÖLÜM

TEKÂSÜR SÛRESİ IŞIĞINDA KABİR ZİYÂRETİ

I. ÖNCEKİ DİNLERDE KABİR VE KABİR ZİYÂRETİ.....	83
A. İlk Ölüm ve Kabir İhtiyâcı.....	83
B. Kabir Ziyâretlerinin Tarihi.....	87
C. Semâvî Dinlerde Ölü Gömme ve Kabir, Kabir Hayatı, Kabir Azabı.....	88

1. Yahûdilik'te Ölü Gömme ve Kabir, Kabir Hayatı, Kabir Azâbı.....	88
2. Hristiyanlık'ta Ölü Gömme ve Kabir, Kabir Hayatı, Kabir Azâbı.....	92
3. İslâmiyet'te Ölü Gömme ve Kabir, Kabir Hayatı, Kabir Azâbı.....	95
D. Diğer Dinlerde Ölü Gömme ve Kabir, Kabir Hayatı.....	107
II. İSLAM DİNİ'NDE KABİR VE KABİR ZİYÂRETİ	
A. Kabir ve Kabirle İlgili Kavramlar.....	113
1. Kabir.....	113
2. Kabir Mânâsında Kullanılan Kelîmeler.....	115
3. Berzâh.....	116
4. Müslümanlar'ın Definleri Husûsunda Bâzı Usûl ve Metotlar.....	118
a. Lahit.....	118
b. Şakk.....	119
B. Kabir Ahvâli.....	120
1. Kabir Sorgusu.....	121
2. Kabir Nîmetleri ve Çeşitleri.....	123
3. Kabir Azâbı.....	123
C. Kabir Ziyâreti Çeşitleri.....	124
1. Ziyâret Edilenlere Göre Kabir Ziyâretleri.....	124
2. Ziyâret Edenlerin Maksat ve Gâyeleri Yönünden Kabir Ziyâretleri.....	125
3. Ziyâret Şekli Yönünden Kabir Ziyâretleri.....	130

D. Kabir Ziyâretlerinin Fıkhî Yönü.....	131
1. Kabir Ziyâretinin Meşrûiyetinin Delilleri.....	131
2. Ölünün, Kendisini Ziyâret İçin Gelen Kimseleri Tanıması.....	134
3. Kadınların Durumu.....	136
4. Uzaktaki Mezarları Ziyâret Etmek İçin Yolculuğa Çıkmak.....	140
5. Allah Rasûlü (s.a.v.)'nün Kabrini Ziyâret.....	141
E. Kabirlere Yapılan Tasarruflar.....	141
F. Kabir Ziyâretinin Âdâbı.....	145
G. Kabir Ziyâretlerinde Görülen Yanlış Hareketlerin kaynağı.....	159
H. Kabir Ziyâretlerindeki Hedefler.....	162
NETİCE.....	172
BİBLİYOGRAFYA.....	175

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser
agk.	: Adı geçen kaynak
ag.makale	: Adı geçen makale
ag.md.	: Adı geçen madde
ag.yazar	: Adı geçen yazar
a.md.	: Aynı madde
Ank.	: Ankara
a.s.	: Aleyhisselâm
B.	: Bab
b.	: Bin, İbn (oğul)
Bkz.	: Bakınız
bsk.	: Baskı
c.	: Cilt
C.C.	: Celle Celâlüh
ev.	: Çeviren
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
D.İ.B.Y.	: Diyanet İşler Başkanlığı Yayınları
dn.	: Dipnot

h.	: Hicrî
İst.	: İstanbul
İzm.	: İzmir
Hz.	: Hazreti
Ktp.	: Kütüphane
m.	: Milâdî
md.	: Madde
m.ö.	: Milattan önce
no.	: numara
nşr.	: Neşreden
Ö. (veya V.)	: Ölüm (veya vefat)
par.	: paragraf
r.a.	: Radıyallahü anh
r.ha.	: Radıyallahü anha
r.anhüm	: Radıyallahü anhüm
r.anhünne	: Radıyallahü anhünne
s.	: Sayfa numarası
s.a.v.	: Sallallahü aleyhi vesellem
sy.	: sayı
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme eden

ts.	: Tarihsiz (Baskı tarihi yok, anlamında)
yay.	: Yayın
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
vs.	: Ve saire
ys.	: Yersiz

GİRİŞ

KONULU TEFSİR VE SÛRE TEFSİRLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

GİRİŞ

Şu dünyâda insânın ömrü kısa, günleri sınırlıdır; buna karşılık insânın yaşama arzusu ise fitrîdir. Hem kendimiz fânî olmamıza hem de dünyâmız ölümlü olmasına rağmen, dünyâya ve yaşama dâir isteklerimiz, sayısız ve sonsuzdur.

Ölümden sonraki hayat, kabir hayâtı ile başlamaktadır. Bir insânın kabir hayâtı yaşaması için onun bedeninin, mezara konması gerekmez. Ölen kişi, ister mezara konsun, ister denizde balıklara yem olsun, isterse yakılıp kül olsun, onun ölümü ile kabir hayâtı başlar.

İnsan hayâtının geçirdiği aşamaları ve ileride onu bekleyen hâlleri, dört devreyle ifâde etmek mümkündür:

I. Rûhun yaratıldığı andan bedene üfleninceye kadar geçen “*rûh*” aşaması;

II. Doğumla başlayıp ölümle biten “*dünyâ hayâtı*” aşaması;

III. Ölümle başlayan ve tekrar dirilişe (ba’s) kadar devam edecek olan “*kabir hayâtı*” aşaması;

IV. Ba’s ile başlayıp sonsuza kadar devam edecek olan “*âhiret hayâtı*” aşamasıdır.

Buna göre ilk defa topraktan yaratılan insân, ölüm hâdisesiyle tekrar toprağa dönüyor ve yine çürüyen, dağılan bedenın parçaları, Allah (C.C.)’ın takdîriyle toplanacak, rûhun o bedene iâdesiyle, âhireti için hesap vermek üzere bir defa daha topraktan çıkarılacaktır.

Her ne kadar bu hakîkatin oldukça idrâkinde olmasına rağmen, içi kibir ve gururla dolu olan insanoğlu, geçmişiyile övünmekte, malına, servetine, asâletine, ecdâdının ululuğuna güvenip bu fânî şeylerle ıftihâr etmekte, bu kibirle başkalarına hor gözle bakmakta, küçük görmekte ve yüz çevirmektedir ki tüm bunlar, insanı Allah’a kulluktan alıkoyan boş şeylerdir. Dünyâ hayatının âhiret hayatı karşısında ne kadar küçük bir zaman dilimini barındırdığı düşünöldüğü taktirde yaratılıştaki hikmetler daha iyi bir şekilde

kavranacaktır. Onun için doğru olanı, insanı bu tür taşkınlıklara, sapkınlıklara ve kibre götürücü zararlı durum ve tutumlardan bir an önce uzaklaşmak ve uzaklaştırmak, mü'min olmanın gereğini en iyi şekilde yerine getirmeye gayret etmektir.¹

Günümüz Müslümanlar'daki belki de en büyük kusur, "*emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker*" ilkesine sâhip çıkılmamasıdır. Tekâsür Sûresi'nin işâret buyurduğu çokluk kuruntularından kurtulmanın çaresi, herkesin kendi üzerine düşen tebliğ vazîfesini yerine getirmeye çalışmasıyla ancak mümkün olabilir. Bu vazîfeyi de en güzel bir şekilde yerine getirmek, ancak Rasulullah (s.a.v.)'in Sünnet'inin tâkip edilmesiyle mümkün olabilir. Herşeyde olduğu gibi kabir ziyâretlerinde de O'nun uygulamaları örnek alınıp uygulandığı takdirde, dinde varmış gibi algılanan bir takım hurâfe nitelikli durum, tavır ve uygulamalar, dinden arındırılmış olacaktır. Böylece bu tür yanlış şeyleri besleyen kaynakların önüne geçilmiş olacaktır.

Bu sebeple içerisinde bu önemli konuyu oldukça güzel bir şekilde barındırmış olan Tekâsür Sûresi'ni referans alarak kabir ziyâretini ele almayı uygun gördüm. Konuya bir nebze olsun ışık tutabilmek ve başta kendim faydalanmak üzere insanlığın faydasına sunabilmek gâyesiyle böylesi bir çalışmaya girişmiş bulundum. Nihâyetinde insanlığa faydalı olacağını ümid ediyorum. Hâlis bir niyetle yola koyulduğum bu çalışmanın meyvesinin de hâlisâne olmasını niyâz ediyorum.

¹ Şeyh Sa'dî / Zemahşerî, *Bostan-Gülistan / Altın Kûpeler*, Bedir Yayınları, İstanbul 2000, s. 446.

KONULU TEFSİR VE SÛRE TEFSİRLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

I- KONULU TEFSİR

"Konulu Tefsîr" tâbiri, Arapça'daki "*et-Tefsîru'l-Mevdûi*" veya "*et-Tefsîru't-Tevhîdî*" tâbirlerinin Türkçe'ye tercüme edilmiş hâlidir. Konulu Tefsîr, tefsîrin iki temel yönteminden biridir ve bunu, tezimizle direkt bağlantılı olması açısından ayrı bir başlıkta ele almayı tercih ettik.

A- Tefsîrde "Konulu Tefsîr Metodu"

Yapılmış olan "Konulu Tefsîr" tanımlarından bâzıları şöyledir:

- "İnsanlığın ihtiyaçlarını karşılamak ve ortaya çıkan problemlere çözümler üretmek gâyesiyle indirilen Kurân, konularına göre tertîp edilmiş bir kitap değildir. Bu yüzden şâyet herhangi bir konuda onun görüşüne mürâcaât edilmek istenirse, o meseleyle ilgili tüm nass'ların bir araya getirilerek bunların tarihsel bağlama uygun bir şekilde dizilip yorumlanması gerekmektedir. İşte bu yönetime kısaca "konulu tefsîr" denir².
- "Herhangi bir konuyu, Kurân'ın bütünlüğü içerisinde ele alıp, ister aynı isterse değişik sûrelerde olsun, konuyu uzaktan ve yakından ilgilendiren Mekkî ve Medenî tüm âyetleri toplayarak, mümkün mertebe nüzûl sırasını göz önünde bulundurmak şartıyla ve Kurân'ın genel üslûbu çerçevesinde çeşitli mükâyeseler yapmak sûretiyle, istenileni ortaya çıkarmaktır"³.
- Konulu Tefsîr, günün problemlerine çözüm önerileri sunabilmek amacıyla ortaya çıkan önemli bir ihtiyaçtır. Kurân'ı konuşturmayı hedeflemektedir. Çünkü bu tefsîr yönteminde müfessir / araştırmacı, daha aktif bir fonksiyon üstlenerek metninle realite arasında ilişki kurar, yâni metinden hareketle metnin anlamını tespiti çalışır, hem de realiteden hareketle metne anlam verir.⁴

² Muhsin Demirci, *Konulu Tefsîre Giriş*, Ensâr Neşriyat, İstanbul 2007, s. 133.

³ Dâvûd Aydüz, *Tefsîr Ekolleri*, Yeni Ümit Dini İlimler ve Kültür Dergisi, sy. 61, Temmuz- Ağustos- Eylül, İstanbul 2003, s. 15.

⁴ Şahin Güven, *Çağdaş Tefsîr Araştırmalarında Konulu Tefsîr Metodu*, Şûra Yayınları, İstanbul 2001, s. 15.

“Konulu Tefsîr”de anlam ve gâyede birleşen Kurân konuları ve âyetleri, dağınık yerlerden toplanıp bir araya getirilerek mânâları açıklanır, bağlantıları kurulur ve Kurân’ın, o konudaki görüşü ortaya konur. Kurân-ı Kerîm’i en iyi anlama yönteminin, onun cüzleri konumundaki kavramları, Kurân bütünlüğü içerisinde değerlendirme olduğu, yâni konulu tefsîr çalışmasıyla olabileceği yeni yeni anlaşılmaktadır.

Bu yöntem, Kurân’daki konuları, farklı yönleriyle ve özellikle günümüze bakan taraflarıyla işlemeyi hedeflemektedir. Daha önceki yapılan tefsîrlerde Kurân tertîbi gözetildiği için konulu tefsîr çalışmaları, ancak günümüzde sistematik bir hâle gelerek üzerinde ciddî çalışmalar yapılmıştır. Ancak bu alanda yapılan konu ve kavram çalışmalarının takip etmesi gereken metodolojinin ne olduğu ve ne tür araştırma yöntemlerini uygulaması gerektiğiyle ilgili metodolojik çalışmaların ülkemizde yeterli düzeyde olduğunu söylemek de mümkün değildir.⁵

Konulu Tefsîrin Doğuşu ve Gelişimi

Kurân’ın ilk inen âyetiyle son inen âyeti arasında yirmi üç yıl gibi uzun bir süre vardır. Bu süre zarfında âyetler değişik konumlarda; bâzen bir sûale cevap olma, bâzen bir ahlâk kuralını tespît etme, bâzen de uygun olmayan davranışları yasaklama aşamasında peyderpey iniyordu. Kurân’ın temel özelliklerinden biri olan “*Tedricilik-kademe anlayışı*”, aynı konudaki âyetlerin değişik zamanlarda inmesini gerektiriyordu. Yirmi üç yıl içinde gece ve gündüz, kışın ve yazın, hizada ve yolculukta, sıkıntıda ve rahatlıkta, darlıkta ve bollukta, savaşta ve barışta parça parça gelmiştir. Böylece Kurân’da bir konuyla bağlantılı olan âyetler, peş peşe değil de değişik sûrelere dağılmıştır.⁶

Böyle olmakla birlikte Kurân’ın tümü ele alındığında, içeriğinde yer alan belli başlı konular şöyle sıralanabilir:

1. İnanç esasları: Kurân-ı Kerîm Allah Teâla’ya, peygamberlere ve âhiret gününe îman gibi inançla alâkalı meselelerden bahseder.

⁵ Güven, age., s. 15.

⁶ Yunus Özdamar, *Kurân’da Hikmet Kavramı*, Bitirme Tezi, Trabzon 2005, s. 11.

2. Ahlâkî esaslar: İnsanı kötü huylardan arındıracak ve ona güzel ahlâk kazandıracak konuları içerir.

3. Fikhî hükümler: İbâdet ve muâmelât gibi fikhın kapsamına giren konulardan bahseder. Hükümlerin belirlenmesinde temel kabûl edilen genel prensipleri verir. Mesela, sayı ve rekâtları belirtilmeyen namazlarda olduğu gibi "mücmel" hükümlerden bahseder. Mesela, mirasta vârislerin alacakları pay gibi hükümleri, tafsîlatlı bir şekilde belirtir.

4. Kıssalar: Kurân'ı Kerîm, inceliğine tam olarak vâkıf olamayacağımız hikmet ve gâyelere dayanan peygamberlerin hayatlarından bahseder.

Konulu tefsîri, sistematik olmasa da kullanım olarak Peygamber Efendimiz (s.a.v.) dönemine kadar götürmek mümkündür. Zîra Kurân'ın Kurân'la tefsîr edilmesi, aynı zamanda o konuda başka bir âyetle tefsîr edilmesi işidir. Mesela, Peygamber (s.a.v.)'in, bir âyetle geçen "*zulûm*"⁷ kelimesini başka bir âyetle geçen "*şirk*"⁸ ile açıklaması gibi.⁹

Daha sonraki asırlarda yapılan Kurân çalışmalarını, konulu tefsîr çalışmalarının genel kısmından kabûl ettiğimizde, el-Cessas'ın (ö.370/981) "*Ahkâmü'l-Kurân*"ını ve İbn Kayyîm (v. 751/1350)'in "*Aksâmu'l Kurân*"ını da bunlardan saymak mümkündür.¹⁰

"*Konulu Tefsîr Metodu*" bugünkü mânâsı ve adıyla ilk defa, içinde bulunduğumuz asırda ortaya çıkmıştır. Yeni bir tefsîr metodu olan bu metod, el-Ezher Üniversitesi Usûlu'd-Dîn Fakültesi öğretim üyelerinin yeni yeni ele alıp incelediği bir metod olup meyvelerini vermeye başlamış, gün geçtikçe de önemi ve ona olan ihtiyaç daha iyi anlaşılmıştır.¹¹ Böyle bir tefsîr metodunun doğuşuna, bâzı müsteşriklerin Kurân'la ilgili olarak ileri sürdükleri birtakım şüpheler vesîle olmuştur. Bâzı insânların, Kurân'ın bu çağın problemlerini çözmekden âciz kaldığını iddia etmeleri üzerine, onlara en iyi cevap, "*Konulu Tefsîr çalışmaları*" ile verildiğinden, bu çalışmalar daha çok bu asırda ortaya

⁷ Bkz. En'am 6/82: ("*Onlar ki îman ettiler ve îmanlarına hiçbir zulûm bulaştırmadılar*") .

⁸ Bkz. Lokman 31/13: ("*Muhakkak ki şirk büyük bir zulümdür*") .

⁹ Buhârî, Şeyhu'l-İslâm ve İmamı'l-Huffaz Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebi'l-Hasen İsmail b. İbrahim b. El-Muğîre (v. 256/869), *el-Câmiu's-Sahih (Sahîhi'l-Buhârî)*, Tefsîru'l-Kurân, thk. Mustafa Dib el-Buga, Daru İbn Kesîr, Beyrut 1990, c. 31, s. 1.

¹⁰ Abdüs-Settar, Fethullah Sa'îd, *el-Medhal ile't-Tefsîri'l-Mevdûi*, 1.bsk., Daru't-Tıbaa ve'n-Neşru'l- İslâmiyye, Kahire 1986, s. 20.

¹¹ Fermavî, Abdulhay Hüseyin, *el-Bidâye fi't-Tefsîri'l-Mevdûi*, Dirase Menheciyye Mevdûiyye, 1.bsk., Kahire 1977; Dâvûd Ayduz, *Tefsîr Çeşitleri ve Konulu Tefsîr*, Işık yay., İst. 2000, s. 35.

çıkmiştir; çünkü dünyânın siyâsî, iktisadî, hukukî, itikadî, ahlâkî ve sosyal bunalımlar içinde çalkalandığı bir zamanda, bütün insânlık için Yüce Yaratıcı tarafından gönderilmiş olan Kurân'ın, her sahada onların hayatlarına yön verecek en üstün prensipleri, yeniden ve derli toplu bir şekilde tekrar gündeme gelecektir ve yapılan bu çalışmalarla insânların, Kurân'ın evrensel prensiplerini kolayca anlamaları, benimsemeleri ve hayata tatbîk etmeleri sağlanmış olacaktır.¹²

Günümüz anlamındaki konulu tefsîr çalışmaları, edebî tefsîr çalışmalarıyla bir arada yapılagelmiştir. Konulu tefsîr, 19. yy. sonlarında Muhammed Abduh'un (v. 1905) çalışmalarıyla ortaya çıkmıştır. Abduh, Kurân'ın 30. cüzüne bir tefsîr yazmış, bu çalışmasında, konu bütünlüğü üzerinde durmuştur. Aynı metodu Abduh'dan sonra Seyyit Kutup (v. 1966), Emin el-Hulî, Aîşe Abdurrahman, Şevki Dayf, Muhammed Halefüllah Ahmet takip etmiştir.

Seyyit Kutup, bu çalışmalarını, "*Fi Zilâlî'l-Kurân*" ve "*Meşahidu'l Kıyame fi'l-Kurân*" adlı eserlerinde ortaya koymuştur. Emin el-Hulî ve talebesi Aîşe Abdurrahman, çalışmalarını daha çok, üniversitelerde akademik düzeyde yaptıkları derslerde ve konferanslarda ortaya koymuşlardır. Aîşe Abdurrahman, "*et-Tefsîru'l-Beyân li'l-Kurâni'l-Kerîm*" adlı çalışmasında, kısa sûreler üzerinde durmuştur. Muhammed Halefüllah'ın, "*Ra'd Sûresi*" üzerine çalışması bulunmaktadır. Dr. Şevki Dayf ise, Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde yapmış olduğu çalışmalarla, bu metodu sürdürmüş, *Rahman Sûresi* ve diğer kısa sûreler üzerinde çalışmalar yapmıştır. Konulu tefsîrin İslâm ülkelerinde akademik düzeyde ele alınması, 1960'lı yıllara rastlamaktadır. Muhammed Yusuf Hicaz doktora tezini, 1968 yılında, "*el-Vahdetu'l-Mevdu'yye fi'l-Kurâni'l-Kerîm*" adı altında yapmıştır. Ezher Üniversitesi Usûlü'd-Din Fakültesi Hocalarından, Ahmet Seyyit el-Kumî, Abdulhay Fermavi ve diğer âlimlerin gayretleriyle 1978 yılında Konulu Tefsîr, ders müfredâtı içine alınarak resmî bir nitelik kazanmıştır. Bu konuda değişik çalışmalar hâlen sürmektedir.¹³

¹² Fûde, Mahmud Bisuni, *et-Tefsîru'l-Mevdu'yye*, Mısır 1987, s. 12,13.

¹³ Ahmed Cemal el-Umrî, *Dirâsât fi't-Tefsîri'l-Mevdû'î Li Kasasi'l-Kurân*, l.bsk., Mektebetu'l- Hancı, Kahire 1986, s. 56-67.

B- Konulu Tefsîrin Çeşitleri

"Konulu Tefsîr"de araştırma metotları, günümüze kadar tamamen yerine oturmuş değildir. Konulu tefsîrin metodu ile ilgili çalışmaları incelediğimizde, birçok konulu tefsîr çeşidine şahit oluyoruz. Bu konuda çalışma yapanlar tarafından, değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bâzıları, Kurân âyetlerinin her cem' ve toplama işlemine "Konulu Tefsîr" çalışması adını verirken; bâzıları ise, buna karşı çıkıyor. Bâzıları konulu tefsîri iki, bâzıları üç, bâzıları da bu şıkları kendi aralarında da ayrıca taksime tâbi tutarak onun iki, üç veya daha fazla çeşidini sayıyorlar. Konulu tefsîrin tarifinde, ne zaman ortaya çıktığı hususunda ve kaçta ayrıldığı konusundaki ihtilâflar, bu çalışmaların tam olgunlaşmadığının, hâlâ oluşma dönemini yaşadığının bir belirtisi olabilir. Dolayısıyla bu ihtilâflar, bizim de kesin bir neticeye varmamızı zorlaştırmaktadır.¹⁴

Burada biz, sadece genel kabûl gören **Konulu Tefsîr çeşitlerini** zikredeceğiz:

1. Kurân'ın Bütünlüğünü Esas Alan Konulu Tefsîr

Bunu, "**Genel Konulu Tefsîr**" olarak da adlandırabiliriz. Bir başlık altında toplanabilen pek çok konuyu işleyen eserlere, "**Genel Konulu Tefsîr**" denir. Tarifte de bahsettiğimiz gibi "**Konulu Tefsîr**", herhangi bir konuyu, Kurân'ın bütünlüğü içerisinde belli esaslar dâhilinde, araştırma ve incelemekten ibarettir. Bu gurubun altına, "*işlenen konular farklı olsa da gâyede birleşen*" çalışmalar girer. Bu bölüme misal olarak, eski âlimlerin Ulumu'l-Kurân çalışmalarından Cessas'ın (ö. 370/981) Kurân'daki hüküm âyetlerini açıklayan "**Ahkamu'l- Kurân**"; İbni Kayyim'in (ö. 751) "**et-Tibyan fi Aksamil-Kurân**"ı ve benzerlerini misal verebiliriz. Klasik dönem âlimleri içerisinde "**Te'vîl-u Müşkili'l-Kurân**" isimli çalışmanın sahibi İbn Kuteybe (ö. 276/889) ve "**Ahkamu'l-Kurân**" adlı tefsîrin müellifi Cessâs (ö. 370/980), "**Genel Konulu Tefsîr**" anlayışının ilk temsilcilerinden kabûl edilir.¹⁵

Konulu tefsîrin öncülerinden sayılan Fermavî, sûre tefsîri çalışmalarını bu gruba sokar ve bu tip çalışmaların gerçek manada konulu tefsîr çalışmaları grubuna girmediğini savunur.

¹⁴ Fermavî, age., s. 24; Aydüz, age., s. 40.

¹⁵ Abdü's-Settar, age., s. 20.

2. Sûre Bütünlüğüne Münhasır Konulu Tefsîr

Bu tür tefsîr, birinci türdeki konulu tefsîre benzemesine rağmen, çerçevesi ondan daha dardır. Şöyle ki; birinci tür konulu tefsîrde ele alınan konu, tüm Kurân çerçevesinde incelenirken; ***bu türde sadece bir tek sûredeki temel hedef araştırılır ve bu hedef, konulu tefsîrin eksenini teşkil eder. Yâni, herhangi bir sûreyi en ince noktasına varıncaya kadar araştırmak gâyesi ile, sûrenin özel ve genel hedefler, maksadı ve ihtiva ettiği konuların birbirleri ile olan irtibatları üzerinde durularak, sûre bir bütün olarak değerlendirilir.***¹⁶ Kurân'da herhangi bir sûre ele alındığında; o sûrenin enine boyuna incelenmesi, sûrenin temel gâyesinin ne olduğu, sûrede özel olarak ele alınan konuların neler olduğu ve bu konuların birbiriyle bağlantılarının kurulması gerekir.¹⁷

“Sûre Çerçevesi Konulu Tefsîr Çalışmaları” da kendi aralarında iki kısma ayrılmaktadır: Sûrenin tek bir konusunun tefsîri, Sûrenin tüm konularının tefsîri...

Sağlıklı bakış açıları ve doğru çözümler üretebilmek, ancak Kurân'ın konulu tefsîrine başvurmakla mümkündür. Konulu Tefsîr'de konular, bir sûre veya daha fazla sûre çerçevesinde ve Kuran'î amaçlara uygun bir şekilde ele alınır. İşte biz, Konulu Tefsîr'i yöntem edinerek hazırlamaya çalıştığımız bu çalışmada, Tekâsür Sûresi'ni ele alıp bu sûreden hareketle “Kabir Ziyâreti”ni işlemeye çalışacağız.

Yapmakta olduğumuz tez çalışması, Konulu Tefsîr çalışmaları içerisinde mütalaa edilebilir, aynı zamanda edilmeyebilir de. Çünkü çalışmamız, sûre tefsîri çalışmasıdır ve sûre tefsîri çalışmalarında, seçilen konunun Kurân'da bir aslı vardır, fakat konu işlenirken çok değişik konular da işlenmektedir. Bu yüzden bu tip çalışmaların, gerçek manada “Konulu Tefsîr” çalışmaları grubuna girmediğini söyleyebiliriz.

¹⁶ Fermavî, age., s. 24; Aydüz, age., s. 43.

¹⁷ Fermavî, age., s. 24; Aydüz, age., 45.

3. Kelime ve Türevlerine Göre Konulu Tefsîr

Bunu "**Özel Konulu Tefsîr**" olarak da adlandırabiliriz. "*Kurân'da insân*", "*Kurân'da kadın*" gibi özel bir konuyu içeren eserlere "**Özel Konulu Tefsîr**" denir. Burada konu, kavramsal olarak araştırılır. Mesela, "*Kurân'da Cihad*" kavramı ele alınıp bu kavramın tüm yönleriyle incelenmesi gibi. Günümüzde "*Kurân'da insân*", "*Kurân'da ahlâk*" gibi eserler kaleme alanlar, "**Özel Konulu Tefsîr**" anlayışını temsil etmektedirler.

Bu tür konulu tefsîrde araştırmacı, önce Kurân kelimelerinin birini ele alır, sonra o kelimenin veya müştaklarının (türevlerinin) geçtiği âyetleri toplar. Âyetler toplanıp tefsîrleri iyice öğrenildikten sonra araştırmacı, Kurân'ın o kelimeyi kullanımı vasıtasıyla, kelimenin anlamlarını tesbît etmeye çalışır. Konuların ve gâyenin birleşmesi ve aralarındaki bağlantıların birbirine çok yakın olması gerekir. Fakat elde edilen netice bakımından, "*Genel konulu Tefsîr*" tarzı ile "*Özel konulu Tefsîr*" tarzı, birbirlerinden oldukça farklıdır.¹⁸

"*Konulu Tefsîr*" denildiğinde daha çok, bu üçüncü kısım, yâni "**Kavramsal Tefsîr**" anlaşılmaktadır. Fakat her ne kadar "*Konulu Tefsîr*", "**Kavramsal Tefsîr**" şeklinde algılanıyorsa da kanaatimizce bu, böyle değildir. Çünkü "*Konulu Tefsîr*" ifâdesi, daha genel bir ifâdedir. Belki "**Kavramsal Tefsîr**" de içerebilir, ama "*Kavram Tefsîr*" denildiğinde, "*Konulu Tefsîr*"ın alanı daraltılmış olacaktır. Zâten "*Konulu Tefsîr*" ile "**Kavramsal Tefsîr**"ın araştırma alanları arasında da farklılıklar vardır. Bunu da şöyle îzah edersek; Kavramsal çalışmaların en önemli vasfı, kavramın öncelikle etimolojik ve semantik açıdan incelenişidir. Ama örneğin, Kurân'da geçen herhangi bir peygamberle ilgili yapılan bir konu, ille de kavram çalışmaları içerisinde değerlendirilemez ki bu da zâten gereksizcedir, diyebiliriz.

Netice olarak, daha açık bir ifâdeyle bunu, her "*Konulu Tefsîr*", bir "*Kavram Tefsîri*" değildir; buna karşılık her "**Kavramsal Tefsîr**", bir "*Konulu Tefsîr*"dir, şeklinde söyleyebilmek mümkündür. "**Kavramsal Tefsîr**", kelimelerin mânâlarını araştırır. Dolayısıyla alanını, etimolojik ve semantik çalışmalar oluşturmaktadır; "*Konulu Çalışmalar*" ise, kavram çalışmalarını içermekle birlikte bununla sınırlı kalmaz. Kelimelerin anlamlarını araştırır ve

¹⁸ Fermavî, age., s. 24; Aydüz, age., 46.

daha çok metinler üzerinde bütüncül yorum yapılır. Bu bakımdan "*Konulu Çalışmalar*"ın merkezini, hermeneutik (yorumbilim) oluşturmaktadır.¹⁹

Fethullah Said Abdu's-Settar, bu tür "*Konulu Tefsîr Çalışmaları*"nı **üç grupta** mütalaa etmiştir:

a. **Vecîz (Kısa Çalışmalar):** Bu çalışmada müfessir, konferans veya ders vermek ya da TV - radyo konuşması için değişik âyetler seçerek, konuyu derine inmeden irdeler.

b. **Vasît (Orta Düzeyde Çalışmalar):** Bu tür çalışmada herhangi bir sûreden yâhut Kurân'ın tümünden bir kavram seçilir ve onun üzerinde çalışılır. Araştırma netîcesinde çıkan âyetlerden seçim yapılarak kavram ifâde edilir.

c. **Basît (Geniş Kapsamlı Çalışmalar):** Bu tür çalışmalarda ise, kavram hakkında kapsamlı bir araştırma yapılır. Bu, akademik düzeyde yapılan çalışmalarda tercih edilir.²⁰

İki sebepten ötürü "*Özel Konulu Tefsîr*"e **îtiraz** edilmiştir:

a. Klasik dönem müfessirleri tarafından telif edilen "*Genel Konulu Tefsîrler*", âyetleri bağlamlarından koparmadan bütüncül bir bakış açısıyla ve hadîslerin gölgesinde tefsîr ettiklerinden, "*Kurân ilimleri*" literatürüne uygundurlar. Belli konuları derinlemesine incelediklerinden, tefsîr disiplinine ciddi anlamda katkıda da bulunmuşlardır. Çağdaş müellifler tarafından telif edilen "*Özel Konulu Tefsîrler*" ise, "*Kurân'da ahlâk*", "*Kurân'da eğitim*" gibi çalışmalarla Sünnet'i devre dışı bıraktıklarından, Allah Rasulü (s.a.v.)'ne itibayı bizzat emreden Kurân-ı Kerîm'le çelişmektedirler, denmiştir.

b. Ayrıca Kurân-ı Kerîm'de bir konu farklı sûrelerde ele alınmıştır. Konulu tefsîr yapılırken bir araya getirilen âyetler bağlamlarından koptuklarından, Kurân'ın hedeflediği anlamı da verememektedirler. Bu durum, anlatılanın tam zıddı manaların anlaşılmasına yol

¹⁹ Güven, age., s. 54.

²⁰ Abdüs-Settar, age., s. 20-25.

açabilmektedir, denmiştir.²¹

Konulu Tefsîr Müelliflerinin Araştırmada İzledikleri Yöntem

- a. Araştırılacak konunun çerçeve ve sınırları belirlenir,
 - b. Konuyla ilgili âyetler bir araya getirilir,
 - c. Âyetler iniş sıraları dikkate alınarak tertîp edilir,
 - d. Âyetin varsa nüzûl sebebi gözden geçirilir,
 - e. Bir araya getirilen âyetler, toplu bir şekilde değerlendirilip aralarında gerekirse takdîm-tehîr yapılır,
 - f. Âyetlerde geçen kelimelerin, hem sözlük anlamları hem de Kurân-ı Kerîm'deki kullanımları dikkate alınır,²²
 - g. Âyetler, öncelikle siyâk – sibâkına dikkat edilerek bulundukları ortam içerisinde işlenilir,
 - h. Konu işlenirken bölümlere ve alt başlıklara ayrılır,
 - ı. Görünürde âyetler arasında zâhirî ihtilâf söz konusuysa, bunlar giderilir,
 - i. Tüm bunlar yapılırken de “*Bilimsel Araştırma Metotları*” kullanılır,
- Şâyet araştırmacı, sûre çerçeveli bir çalışma yapıyorsa, yukarıda sayılan maddelere ilaveten;
- j. Üzerinde çalışma yapılan sûreye genel bir giriş yapılır,
 - k. Sûrenin temel hedef ve ekseni belirlenir,
 - l. Sûre birden fazla konuyu kapsıyorsa bölümlere ayrılır. Tek bir konuyu ihtiva

²¹ İhsan Şenocak, *Yakın Dönem Tefsîr Telakkîleri*, <http://www.haznevi.net/Derlemeoku.aspxDID=130>, (10 Aralık 2009), par. 6,7.

²² Şenocak, ag.mak., par. 5.

ediyorsa sûre, bölümlere ayrılmadan da çalışılabilir,

m. Sûrenin pasajlarındaki konular arası bağlantılar kurulur.²³

D. Konulu Tefsîr Çalışmalarının Faydaları ve Buna Duyulan İhtiyaç

Dünyâda yaşayan insân topluluklarının ihtiyaçları gitgide artmakta, farklılaşmakta ve yenilenmektedir. İnsanla ilgili alanlarda yeni yeni düşünceler ortaya çıkmakta ve modern bilimsel teorilerin alanları, gitgide genişlemektedir. Gittikçe karmaşık bir hâl alan ve sorunları günden güne ağırlaşan günlük hayat, Kurân'ı konularına göre ele alarak ayrıntılı bir şekilde incelemeyi ve tefsîr faaliyetlerini bu yolla sürdürmeyi gerekli kılmıştır.

Fikhî tefsîrler hariç, ondört asırdan beri yapılan tefsîrler, Kurân'ın resmî tertibine göredir. Ancak yirminci asırda görebildiğimiz nüzûl tertibine göre yapılan tefsîrlerin sayısı ise, oldukça azdır. Tefsîrlerin durumu böyle olunca okuyucu için, aynı konudaki âyetleri bir arada okuma imkânı bulunmamaktadır. Bilhassa uzmanlıkların teker teker müstakil alanlara kaydırıldığı ve derinlemesine incelemenin önem kazandığı şu asırda müstakil konulara hasredilmiş bir Kurân tertibinin, hiç olmazsa tefsîrinin yapılmasına büyük ihtiyaç duyulmaktadır.²⁴

Günümüzde ilahiyât ve diğer ilimleri tahsîl edenler, bir branşın tüm ilimlerini bir arada okumaktansa, bunları bölümlere ayırma ihtiyacını duymuşlardır. İlahiyât gurubunda bulunan Tefsîr, Hadîs, Fıkıh, Arap dili, Felsefe vb. ilimler, bir arada değil de ayrı ayrı bilim dalları olarak ele alınmaktadır. Günümüzde bu branşlaşma olgusu, her bir bilim dalında tekrar kendisini göstermektedir. Örneğin, her hangi bir ana bilim dalı altında çalışma yapan akademisyenlerden her birinin, kendine göre tekrar ayrı bir bilim dalında yoğunlaştığını görmekteyiz.

"Konulu Tefsîr" gurubuna giren sûre tefsîri çalışmaları, günümüz dünyâsında akademik tefsîr çalışmaları yapanlar arasında da gâyet yaygındır. Zira günümüzde

²³ Güven, age., s. 195,196.

²⁴ Güven, age., s. 14.

ihtisaslaşma, yâni branşlaşma çok yaygın bir hâle gelmiştir. Bunda da en büyük etken, günümüz çalışmaların küll'den cüz'e (tümünden tekile) doğru yoğunlaştırılmış olmasıdır.

Kurân-ı Kerîm'de yer alan kelime ve kavramlar hakkında diğer İslâmî ilimlerle birlikte son zamanlarda tefsîr alanında uğraşanların, bu kavramlar hakkında ciddi çalışmaları ortaya koyduklarına şahit oluyoruz. Anlam ve muhteva yönünden çok geniş bir yorumlanma özelliğine sahip Kurân-ı Kerîm'in cümlelerini anlamanın yolu, bu cümlelerin cüzleri konumunda olan kavramları anlamak ve açıklamakla mümkün olacağı kanaatindeyiz. Sahasında yeni yeni olgunlaşmaya başlayan "*Konulu Tefsîr Çalışmaları*", özellikle bu sahada çalışma yapan akademisyenlerin gayretleriyle, yeni ufuklar açmaya devam edecektir.

Tefsîr çalışmaları içinde çok özel bir konuma sahip olan "*Konulu Tefsîr Araştırmaları*", günümüz insânının ihtiyâcına paralel olarak ortaya çıkmıştır. "*Konulu Tefsîr*" gurubunun içinde yer alan "*Sûre Tefsîri Çalışmaları*", geçtiğimiz asırlarda günümüzdeki anlamda bir hedef taşımadığı için, o zamanın ihtiyaçlarına göre düzenleniyordu. Aslında o zamanın ihtiyaçları, tüm kitapların da yazılımı için gerekli olan klasik unsurlardı. Sûre tefsîri veya başka bir kitap yazan kişi, tevazu göstererek kitabın başında giriş yapmadan, besmele ve hamdeleden sonra hemen kitaba başlıyor, veya talebeler kendisinden o konuda yazmasını istiyor, yazar da o ısrarlara binaen kitabı yazıyordu. Bâzen de yazılan sûre tefsîrlerinde, sûrenin fazîleti hakkındaki rivâyetler teşvîk edici bir sebep oluyordu. Ayrıca sohbet ve vaaz hazırlamak da nedenlerden biri olarak sayılabilir. Günümüze gelindiğinde, yönlendirici nedenler ve ihtiyaç araçları değişmiştir. Bir konuda yoğunlaşmanın çok yaygın olduğu günümüzde, konulu tefsîre ve buna bağlı olarak sûre tefsîrine duyulan ihtiyaç ve faydalar, artmaktadır.²⁵

²⁵ İlahiyatforum, *Konulu tefsîr çalışmalarının faydaları ve buna duyulan ihtiyaç*, <http://www.ilahiyatforum.com/forum/kuran-i-kerim-tefsiri-t371156.htmlt=371156>, (5 Kasım 2009), par. 6.

Bu ihtiyaç ve faydaları **maddeler halinde** şöyle sıralayabiliriz:

1. Bilim dünyâsına yeni araştırma metotlarının girmesi, en büyük etken olmaktadır. Zira, günümüz kitap te'lifinde bir konu etrafında, bölüm, bab, alt başlıklar vb. ayrımlar hâkim durumdadır. Bu tip çalışmalarda hedefe ulaşmak kolay olacak, aynı zamanda okuyucu tatminkâr bilgiye sâhip olacaktır.
2. Bir konu etrafında çalışılmakla elde edilen sonuçlar Kurân'ın, bir kavramı nasıl enine boyuna incelediği ve insânlığa eksiksizce nasıl sunduğu gerçeğini ortaya çıkarmaktadır.
3. Kurân'da değişik yerlerde zikredilen, aynı konu ve aynı kavram etrafında dönen âyetlerin birbiriyle irtibatı sağlanarak konu bütünlüğünün ortaya çıkması sağlanmaktadır.
4. Özellikle müsteşrikler tarafından ortaya atılan "Kurân'da çok sayıda âyet tekrârı vardır" iddiası, bu tip çalışmalarla çürütülmektedir.
5. Ele alınan konunun tafsîlatıyla incelenmesi sonucunda Nasih-Mensûh, Esbâb-ı Nüzûl vb. konuların ele alınmasıyla Kurân kültürünün zenginliği ortaya çıkmaktadır.
6. "*Kavramsal Konulu Tefsîr Çalışmaları*"yla, İslâm Kültürü'nün dayanak noktaları daha iyi anlaşılmaktadır.
7. Kurân'da geçen herhangi bir kavramın işlenmesi sonucunda bu konuda değişik yorumlar - ihtilâflar çözüme ulaşmakta ve ortak bir tanım etrafında fikir birliği sağlanabilmektedir.
8. Kurân merkezli bir kavramı, yine Kurân âyetleri desteğiyle geniş bir yelpazede insanlara sunma imkânı olacaktır.
9. İslâm araştırmacılarının çağın şartlarına uygun bir metot geliştirmesiyle insânlığa daha kolay ulaşmanın avantajı yakalanacaktır.²⁶
10. Konulu Tefsîr Yöntemi, çağdaş Kurân yorumunda yararlı bir yöntemdir.

²⁶ İlahiyatforum, ag.makale, par. 7.

II. SÛRE TEFSİRLERİ

“Konulu Tefsîr” gurubu altında incelediğimiz sûre tefsîrlerinin başlangıcı için kesin bir tarih koymamız mümkün değildir. Ancak kendini daha çok beşinci asırdan itibaren yaygın olarak göstermeye başlamıştır. Bu tarihten daha önce yapılan sûre tefsîrleri de mevcuttur. Ebü Zeyd Ahmed b. Sehl (v. 332/944) *Fâtiha Sûresi* üzerine bir tefsîr yazmıştır; İbni Sina (v. 438/1047) *Nas, Falak, ve ihlas sûrelerine tefsîr* yazmıştır.²⁷ Aşağıdaki örnekleri de buna ilave edebiliriz:

- Ebü Ali Hüseyin b. Abdillâh b. Sinan (v. 428/1037), *Falak Sûresi Tefsîri*.
- Abdulkahir el-Cürcanî (v. 474/1082), *Tefsîru Fâtihatî'l-Kitab*.
- Necmuddin Süleyman et-Tufî el-Hanbelî (v. 716/1317), *Tefsîru Sûveri Kâf, el-Kıyame, en-Nebe', el-İnşikak, et-Tarik*.
- İbn Teymiyye (v. 728/1328), *Tefsîru Sûreti'n-Nûr, Tefsîru Sûreti'l-İhlâs*.
- İbn Kayyim el-Cevziyye (v. 751/1350), *Tefsîru'l Muavvizeteyn*.

Sûre Tefsîri Çalışmalarını, Türkiye’de yapılan çalışmalar ve Arap ülkelerinde yapılan çalışmalar olmak üzere iki ana kısımda inceleyebiliriz:

A. Türkiye’de Yapılan Sûre Tefsîri Çalışmaları

Cumhûriyet’ten önce ve Cumhûriyet’ten sonra yapılanlar şeklinde iki grupta inceleyeceğiz:

1. Cumhûriyetten Önce Yapılan Sûre Tefsîrleri

a. Ahmet Cevdet Efendi (Müderres), *Tefsîr-i Sûre-i Hucurat*, İstanbul (1241/1826), 64 sayfa.

²⁷ Mecit Karakış, *Alak Sûresi Tefsîri*, Yüksek Lisans Tezi, İst. 1998, s. 15.

- b. Gözübüyükzâde İbrahim (Kayserîvî), *Tercüme-i Sûre-i Duhan*, İstanbul (1287/1871), 24 sayfa.
- c. Harîrizâde Muhammed Kemaleddin, *el-Mevridu'l-Has bi'l-Havas Fî Tefsîri Sûreti'l-İhlâs*, İstanbul (1289/1872).
- d. Ahmet Rüştî, *Hikmetu'l-Beyân Fî Sûreti'r-Rahman*, İstanbul (1305/1889), 79 sayfa.
- e. Giridî Sim Paşa, *Ahsenu'l-Kasas Tefsîr-i Sûre-i Yusuf*, İstanbul (1309/1893), 3 cilt, 204+372+470 sayfa, Arapça metinli.
- f. Giridî Sim Paşa, *Simi'l-Meryem, Tefsîr-i Sûre-i Meryem*, Diyarbakır (1312/1894), 1 cilt, 168 sayfa, Arapça metinli.
- g. İsmail Hakkı (Manastırlı), *Tefsîr-i Sûre-i Yasin*, İstanbul (1314/1896), 111 sayfa.
- h. İsmail Hakkı (Bursevî), *Tefsîr-i Sûre-i Yasin*, İstanbul (1316/1898), 40 sayfa.
- i. İsmail Ankaravî, *Fâtîha Tefsîri, Futuhat-i Ayniyye*, İstanbul (1328/1910), 220 Sayfa.
- j. Mehmet Esad (Erbili), *Fâtîha-i Şerîf Tercümesi*, İstanbul 1911, 8 sayfa.
- k. Mehmed Hayri, *Tefsîr-i Sûre-i Yusuf*, İstanbul (1331/1913), 50 Sayfa.
- l. Ahmed Hamdi (Aksekili), *Asr Sûresi Tefsîri*, İstanbul 1929, 87 sayfa, Arapça metinli.

2- Cumhûriyetten Sonra Yapılan Sûre Tefsîrleri

Bu bölümde bir kategori yapmak daha uygun olacaktır. İnkılaptan sonra göze çarpan ilk sûreli çalışma, 1940 yılında Şemseddin Yeşil'in *Kurân'ın Kalbi Sûre-i Yasin'in Tefsîri* adlı eseridir. Aynı müellifin değişik yıllarda yazılan sûre tefsîri çalışmaları da vardır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla **tek çalışması olan müellifleri** ve eserlerini, kronolojik sıraya göre yazacak; **birden fazla eseri olan müellifleri** ise, grup halinde belirteceğiz:

a- Tek eseri olanlar

a.a. Ahmed Hamdi Aksekili, *Namaz sûrelerinin Türkçe Tercüme ve Tefsîri*, Ankara, Seçme bâzı sûrelerin tefsîri olan bu eser Arapça metnlidir.

a.b. Ömer Nasuhi Bilmen, *Sûre-i Feth'in Türkçe Tefsîri*, İstanbul 1953, 336 Sayfa, Arapça metnlidir.

a.c. Yusuf Ziyaeddin Ersal, *Asr Sûresinin Tefsîri*, Ankara 1960, 63 sayfa, arapça metinli.

a.d. M. Saadettin Evrin, *Kurân-ı Kerîm'in Açıklaması, Fâtîha va Bakara Sûreleri*, Ankara 1962, 1 cilt, 50 sayfa.

a.e. Hasan Arıcı, *Asr Sûresi'nin Tefsîri*, İstanbul 1963, 31 Sayfa.

a.f. Mehmet Nazif Akınoğlu, *Müsbet İlim Metoduyla Kurân'ın Açıklanması* (Besmele ve Fâtîha Sûreleri'nin açıklanmasıdır), Ankara 1965, 239 sayfa.

b- Birden fazla eseri olanlar

b.a. Şemseddin Yeşil'in Sûre Çalışmaları:

- *Kurân'ın Kalbi Sûre-i Yasin'in Tefsîri*, 1940, 1950 (6. Baskı), 63 sayfa.

- 1950 yılında Fuyuzat serisiyle çıkardığı tefsîrleri: 1. Fuyuzat, *Tefsîru Sûre-i İnsan*, İstanbul 1950, 36+44 Sayfa. 2. Fuyuzat, *Tefsîru Sûre-i Necm*, İstanbul 1950, 56 Sayfa, Arapça metinli. 3. Fuyuzat, *Tefsîru Sûre-i Mülk ve Tebareke*, İstanbul 1954, 2.Baskı, 16 Sayfa.

b.b. Mehmed Fevzi Sevilmiş'in Sûre Çalışmaları:

- *Asr Sûresi'nden Bâzı Hakikatlar*, İzmir 1955, 16 sayfa,

- *Kevser Sûresi'nden Bâzı Hakikatlar*, Bandırma 1956, 28 sayfa,

- *Nasr Sûresi'nden Bâzı Hakikatlar*, İzmir 1956, 20 sayfa.

b.c. Mahmud Sami Ramazanoğlu'nun Sûre Tefsîri Çalışmaları:

- *Sûre-i Yusuf Tefsîri*, İstanbul 1977, 3.baskı.

- *Bedir Gazvesi ve Sûre-i Enfal Tefsîri*, İstanbul 1980, 167 sayfa, Arapça metinli.

b.d. M. Kemal Pilavoğlu'nun Sûre Tefsîri Çalışmaları:

- *Amme Cüzü'nün Mânâ ve Tefsîri ve Ondan Alınacak İbretler*, Ankara 1969, 142 sayfa, Arapça metinli.

- *Fâtiha Sûresi'nin Mânâ ve Tefsîri ve Ondan Alınacak İbretler*, Ankara 1969, 32 sayfa, Arapça metinli.

- *Tebareke Sûresi'nin Mânâ ve Tefsîri ve Ondan Alınacak İbretler*, Ankara 1972, 55 sayfa, Arapça metinli.

- *Yâsîn-i Şerîf Tercüme ve Tefsîri*, Ankara 1972, 152 sayfa, Arapça metinli.

- *Cuma Sûresi Mânâsı, Tefsîri ve Hikmeti*, Ankara 1973, 35 sayfa.
 - *Fetih Sûresi Mânâsı*, Ankara 1975, 83 sayfa.
 - *Hucurât Sûresi Mânâsı ve Tefsîri*, 1975, 71 sayfa.
 - *İhlâs-ı Şerîf'in Yüce Mânâları*, Ankara 1975, 20 Sayfa.
 - *Muhammed Sûresi'nin Tefsîri ve Alacağımız Hisseler*, Ankara 1975, 53 Sayfa
 - *Nuh Sûresi, Mânâ ve Tefsîri*, Ankara 1976, 59 Sayfa .
 - *Rahmân Sûresi'nin Mânâsı, Tefsîri ve Ondan Alınacak İbretler*, Ankara 1976, 59 Sayfa.
 - *Yâsîn-i Şerîf Tercüme ve Tefsîri*, İstanbul 1976, 2. baskı, 98 sayfa, Arapça metinli.
- b.e.** Günümüz bilginlerinden Onk.Dr. Haluk Nurbaki (v. 1997), (daha çok bilimsel ağırlıklı) sûre tefsîri çalışmaları yapmıştır.
- *Bakara Sûresi Yorumu (İnfak)*.
 - *Bakara Sûresi Yorumu (Münâfıklar)*.
 - *Namaz Sûreleri Yorumu*.
 - *Sûre-i Tekvîr'in Yorumu*.

B. Diğer İslâm Ülkelerinde Yapılan Sûre Tefsîrleri

Burada daha çok Mısır'da yapılan çalışmalardan misâller vereceğiz. Çünkü Mısır, sûre tefsîrleri ve konulu tefsîr çalışmalarında her zaman öncü durumunda olmuştur.

1. Muhammed el-Behiy, *Tefsîru Sûreti's-Sâffât*.
2. Abdulkadir Ahmed Ata, *Edvaun Min Sûreti'l-Fâtîha*.
3. Abdülmecit Hamid Subh, *Min Feydi Sûreti'l-Kevser*.
4. Dr. Abdullah Şahate, *Tefsîru Sûreti'n-Nûr*.
5. Dr. İbrahim Avad, *Sûretu Taha*.

Günümüz bilginleri, özellikle Ezher ulemâsı, sûre tefsîrlerinde nâdide eserler yazmışlardır. Aşağıda bunlardan bâzı misaller sunacağız.

a. İbrahim Abdurrahman Halife: Kahire el-Ezher Üniversitesi Usûlü'd-Dîn Fakültesi Tefsîr Ana Bilim Dalı Başkanlığını yapmış, Kurân ilimleri dalında, otoritelerden biri olarak kabûl edilmiştir. Müellifin sûre tefsîri çalışmaları şunlardır:

- *Tefsîru Sûreti'n-Nisa*.
- *Tefsîru Sûreti'n-Nûr*.
- *Ta'likat ala Tefsîri'n-Nesefî*.
- *Tefsîru Sûreti'l-İsra*.

b. "Binti's-Şatii" künyesiyle tanınan Prof. Dr. Aîşe Abdurrahman, *et-Tefsîru'l-Beyânî li'l-Kurâni'l-Kerîm*, Maarif yayınları, Mısır: Bu eserinde sûre tefsîrleri üzerinde çalışmıştır. Birinci Cildinde, Duha-İnşirah-Zelzele-Adiyat-Naziat-Beled-Tekâsür Sûrelerini; İkinci Cildinde ise, Alak-Kalem-Asr-Leyl-Fecr-Hümeze-Mâûn Sûreleri'ni, edebiyat ağırlıklı işlemiştir.

c. Bunların yanında, *Amme Cüz'ü Tefsîri* olarak bilinen kısa sûrelerin tefsîrlerini içeren çalışmalar yapılmıştır.

- Nîmetullah Mahmud, *Tefsîru Cüz-i Amme*.
- Muhammed Tevfik Ubeyd, *Tefsîru Cüz-i Amme*.
- Muhammed Abduh, *Tefsîru Cüz-i Amme*.
- Dr. Muhammed Behiyy, *et-Tefsîru'l-Mevduî li'l-Kurâni'l-Kerîm, Tefsîru Cüz-i Amme*.²⁸

²⁸ Karakış, age., s. 20.

C. Tekâsür Sûresi Tefsîri Örnekleri ve Kabir Ziyâreti Konulu Eserler

Burada öncelikle müstakil olarak yapılan Tekâsür Sûresi tefsîri çalışmalarını; daha sonra çalışmamın diğer bir bölümü olması münâsebetiyle, "Kabir Ziyâreti" üzerine yapılmış olan çalışmaları aktaracağım:

1. Tekâsür Sûresi Tefsîri Örnekleri

Tekâsür Sûresi üzerine yapılan çalışmalar, genelde müstakil sûre tefsîri tarzında olmayıp bu sûre, daha çok Kurân'daki diğer sûreler içerisindeki sıralamasına göre tefsîr edilmiş ve sûrenin tefsîri, eserlerin sadece bir bölümünü teşkil etmiştir. Bu konuda ulaşabildiğim müstakil Tekâsür Sûresi tefsîri çalışmaları şunlardır:

a. Monahoyuzâde Kasım b. Ahmed Resmî, *Tefsîru Sûreti't-Tekâsür*, ys., yazma, ts., 5 sayfalık.

b. Mehmed Niyazi Mısırî (v. 1106/1694), *Tefsîru Sûreti't-Tekâsür*, Bursa Eski Eserler Kütüphânesi.

c. Aîşe Abdurrahman, *et-Tefsîru'l-Beyânî li'l-Kurâni'l-Kerîm*, *Tefsîru Sûreti'l-Tekâsür*, Maarif Yayınları, Mısır.

2. Kabir Ziyâreti Konulu Eserler

a. İbn Sînâ, Ebû Ali el-Hüseyin b. Abdullah (v. 428/1036), *Risâle Fî Ziyâreti'l-Kubûr*, ys., yazma, ts., Süleymaniye Giresun Yazmalar (tüyatok).

b. Birgivî, Muhyiddin Muhammed b. Pir Ali el-Hanefî (v. 981/1573), *Risâle Fî Ziyâreti'l-Kubûr*, yazma, Maraş 1075, 87 sayfalık.

c. Birgivî, Muhyiddin Muhammed b. Pir Ali el-Hanefî (v. 981/1573), *İslâm'da Kabir Ziyâreti*, Bedir Yayınları, İstanbul 1965, 68 sayfalık.

d. İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbas Takıyuddîn Ahmed b. Abdulhalîm (v. 728/1328) *Risâle Fî Ziyâreti'l-Kubur*, ys., Kâhire 1323, 122 sayfalık.

e. Râzî, Ebû Abdillâh Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahrüddin (v. 606/1209), *Risâle Fî Ziyâreti'l-Kubûr*, ys., yazma, ts., 54-55 b.

f. Halit Çelik, *Kabir Ziyâreti ve Âdâbı*, Petek Yayınları, İstanbul 1984, 1 ciltlik. 56 sayfalık.

g. Nablûsî, Abdulgani b. İsmail (v. 1144/1731), *Risâle Fî Âdâb-i Ziyâreti'l-Kubûr*, yazma, Diyarbakır 1835, 54 sayfalık.

h. Şevket Gürel, *EYYÜB SULTAN, İstanbul'da Sahâbe Kabirleri, İslâm'da Kabir Ziyâretleri, Mukaddes Emânetler*, Yaylacık Yayınevi, İstanbul 1985.

i. İsmail Mutlu, *Bediü'z-Zaman'ın Görüşleri Işığında Ölüm-Cenâze-Kabir*, Mutlu Yayınları, İstanbul 1993.

j. Süleyman Toprak, *Ölümden Sonraki Hayat*, Esra Yayınları, Konya 2001.

k. Ramazan Yıldız, *Ölüm, kabir, kıyamet ve Ahiret Meseleleri*, İpek Yayınları, İstanbul 1975.

l. Şa'ranî, İmam Abdulvehhab b. Ahmed, Şa'ranî, *Muhtasarı Tezkîreti'l-İmam Ebi Abdillâh el-Kurtubî*, çev. Halil Günaydın, *Ölüm-Kıyâmet-Âhiret ve Âhir Zaman Alâmetleri*, Bedir Yayınları, İstanbul, ts.

m. Makâle: Fikret Karaman, *Cenâze Defni ve Kabir Ziyâreti Üzerine bir İnceleme*, Diyânet İlmî Dergi, Ankara 1999, sy. 2, c. 35, s. 21-34.

n. Makâle: Mehmet Çiftçi, *İslâm'da Bâtıl İnanışın Yeri Yoktur*, Diyânet Dergisi, c. 4, sy. 5-6, Mayıs-Haziran, Ankara 1965, s. 72.

BİRİNCİ BÖLÜM
TEKÂSÜR SÛRESİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER
VE SÛRENİN TEFSİRİ

I. SÛRE HAKKINDA GENEL BİLGİLER

A. Sûrenin Nüzûl Tarihi ve Adı

1. Sûrenin Nüzûl Târihi

Tekâsür Sûresi, Kevser Sûresi'nden sonra; Kevser Sûresi, Âdiyat Sûresi'nden sonra; Âdiyat Sûresi de, vahyin başlangıcı ile Habeşistan'a hicret arasında inmiştir. Böylece Tekâsür Sûresi'nin nüzûlu da aynı tarihte gerçekleşmiş olmaktadır.²⁹

Müfessirlerin hepsine göre, sûrenin tamamı Mekke'de inmiştir. Meşhur olan, Mekkî olmasıdır. Bununla beraber ihtilâf da edilmiştir. Buhârî, bunun Medîne'de indiğine dair bir rivâyet nakletmiştir. İbn Merduye'nin İbn Abbas (r.a.)' tan yaptığı rivâyete göre bu sûre, Mekke'de inmiştir.³⁰

Buna delil olarak da, İbn Ebi Hatim'in Ebû Büreyde'den naklinde, bu sûrenin nüzûlüne sebep olan olayın, Ensar kabîlelerinden Hârisoğulları ile Harsoğulları arasındaki karşılıklı öğüşme ve çokluklarıyla böbürlenmeden kaynaklandığı rivâyet edilmiş. Bundan da, Ensarın Medine'de olması sebebiyle, sûrenin Medenî olduğuna delil getirilmiştir.³¹

Buhari, bunun Medine'de indiğini söylemişse de bu, çoğunluğun görüşüne aykırı olduğu gibi sûrenin üslûbuna da uymamaktadır. Üslûbu, Mekke'de inen sûrelerin üslûbudur.

Bu konuda Ebû Hayyan: *"Tüm tefsircilere göre Mekki'dir; Buhari ise Medeni demiştir"*, diyor. Süyûtî: *"En meşhur olanı Mekki'dir, tercih edilen ise Medeni'dir"*, diyor. Âlûsi ise, Mekki olduğunu mutlak zikrettikten sonra, Ebû Hayyan'ın görüşünü ve Süyûtî'nin nüzûl sebepleri meyanında, Medenî olduğunu andıran İbn Ebi Hatim rivâyetiyle tercihin istidlalini nakledip, *"Medenî olduğuna dair delillerin kuvvetinden dolayı bâzı büyük bilginler*

²⁹ Saidî, Abdülmüteal, *Edebî mesaj Kurân*, çev. Hüseyin Elmalı, Yeni Akademi Yay., İzmir 2006, s. 637.

³⁰ Şevkânî, Ebû Abdillâh Kadı Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlanî (v. 1250/1834), *Fethu'l-Kadir*, thk. Abdurrahman Umeyra, Dâru'l-Vefâ, Mansûre 1997. c. 5, s. 478; Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Farh (v. 671/1273), *Tefsîr-i Kurtubî (el-Câmi li-Ahkâmî'l-Kur'ân ve'l Mübeyyin limâ Tedammenehû mine's-Sünne ve Âyi'l-Furkân)*, Daru'l-Hadîs, Kahire 1967, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2006, c. 20, s. 168.

³¹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (v. 1415/1994), *Hak Dîni Kurân Dili*, Çağ Yay., İstanbul 1995, c. 9, s. 400.

'hak budur' dedi", diye bir tercih kaydetmiştir.³²

2. Sûrenin Adı

Tekâsür, çokluk ve çoklukla yarışmak, övünmek anlamına gelir. Birinci âyetinde, çokluk kuruntusuyla oyalananlar konu edilmekte, insânların mal ve evlat çokluğuna tutkularının, kendilerini âhiret felaketine sürüklediği anlatıldığından, bu manaya delalet eden "Tekâsür" kelimesi, sûreye isim olmaktadır.³³

Bu sûreye ashab arasında "Makbure Sûresi" denildiği de rivâyet edilmiştir.³⁴

B. Sûrenin Nüzûl Sebebi

"التكاثر" deki "elif-lâm", ahd için olarak nüzûl sebebindeki mânâyâ işâret olur. Bunda ise bir kaç rivâyet vardır:³⁵

Bir çok tefsîrcinin zikrettiğine göre Abd-i Menaf Oğulları ile Sehm Oğulları arasında çok gerilere uzanan bir tartışma sürüp gelmekteydi. Bu iki kabilenin ileri gelen söz sahipleri, hangi kabilenin sayı bakımından daha çok olduğu üzerinde inat ve ısrarla duruyorlar ve hangimiz daha çoğuz diye birbirlerine karşı övünüyorlardı. Abd-i Menaf oğulları, "Bizler gerek seyyid gerek aziz kişiler bakımından daha çoğuz" diyorlar ve neticede daha çok geliyorlar. Bunun üzerine Sehm oğulları da, benzeri iddialar ileri sürerek "Bizi câhiliye devrinde zulüm yok etti. Gelin, hem sağ olanlarımızı, hem ölmüş bulunanlarımızı sayışalım!" şeklinde kabirlere gitmeye varıncaya kadar böbürlenme yarışını sürdürüyorlar. Bunda da Sehm oğulları daha çok geliyordu. Yâni diri bakımından Abdimenaf'ın; ölü bakımından ise Beni Sehm'in daha çok olduğu anlaşıldı. İşte sûre, her

³² Âlûsî, Ebu's-Sena Şihabuddîn es-Seyyid Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Bağdadî (v. 1342/1924), *Ruhu'l-Meânî Fî Tefsîri'l-Kurânî'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Mısır 1892, tsh. Muhammed Hüseyin Arab, Daru'l-Fikr, Beyrut 1997, c. 2, s. 285.

³³ Saidî, age., s. 637.

³⁴ Âlûsî, age., c. 2, s. 285.

³⁵ Yazır, age., c. 9, s. 399.

iki tarafın böyle karşılıklı iddialaşmaları üzerine nâzil olmuştur.³⁶

Bir rivâyete göre burada insânların "mal ve zenginlik" bakımından övünmeleri, kastedilmiştir. Bu görüşte olanların delilleri ise: "Rivâyet olunduğuna göre, Hz.Peygamber (s.a.v.)'in ".....الهمكم" âyetini okuyup şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Ademoğlu 'malım, malım!' der durur. Senin malın, sadece yiyip tükettiğin, giyip eskittiğin ve tasadduk edip geçtiğindir".³⁷

Rivâyetler neticesinde sûrenin nüzûl sebebinin, ölümlerle bile övünülecek derecede aded ile çokluk gururu olduğunu söyleyebiliriz. Bu mânâda olan çokla övünmelerin de, delalet bakımından buna katılması gerekir. İster kabirlere gidilmiş olsun, isterse gidilmemiş olsun, iki kabilenin birbirlerine karşı mal ve evlat, soy-sop ile böbürlenme ve büyüklük taslama yarışına girmeleri, beyhûde bir iştir. Zâten sûre, yaptıkları bu işin yanlışlığını bildirerek onları ayıplamak ve bu işin âkıbetinden onları sakındırmak üzere nâzil olmuştur.

Tekâsür Sûresi'nin "Kâria" ve "Asr" Sûreleri İle Olan Münâsebâtı

Bu sûre, Karia (kıyamet) üzerine bir öğüt ve korkutmadır.³⁸ Sûre, korkutma üslûbundadır. Bu üslûp, bir önceki sûrenin üslûbudur. Bu sûrenin Kari'a Sûresi'nden sonra zikredilmesinin sebebi de işte bu üslub birliğidir.³⁹

Kâria Sûresi'nde, kıyametin dehşetli sıfatları ve sâlih kullar ile şerir kimselerin âkıbetleri bildirilmişti. Bu sûrede de insânların nihâyet âhirete gidip cehennemi görecekleri ve birer sûâle tâbi tutulacakları bildiriliyor. Bu açıdan bu iki sûre arasında büyük bir ilişki vardır.

Tekâsür Sûresi'nde, câhiliye devrine ait böbürlenme ile mal ve evlâdın çokluğuyla yarışma konuları üzerinde duruluyor. Sonra da, kula verilen her nîmet husûsunda Cenab-ı

³⁶ Bursevî, İsmail Hakkı (v. 1137/1725), *Ruhu'l-Beyân Fî Tefsîri'l-Kurân*, trc. Ömer Çelik, Adem Ergül, Faruk Salman, Murat Sülün, Yusuf Akgün, Erkam Yay., İstanbul 2005, c. 10, s. 160.

³⁷ Müslim, İmam Hâfız Huccetu'l-İslâm Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî en-Nişabûrî (v. 261/875). *Sahih-i Müslim*, Beyrut, ts., nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî, Daru't-Talia, Riyâd 2006, Zühhd 3, c. 4, s. 2099; Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre b. Mûsa b. Ed-Dahhak es-Sülemî el-Bûğî (v. 279/893), *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Mustafa Babi el-Halebî, Matbaat-u İtimad, Kâhire 1962, zühhd 31, c. 3, s. 379.

³⁸ Yazır, age., c. 9, s. 398.

³⁹ Saidî, age., s. 637.

Hakk'ın, insânları sorguya çekeceğine dikkat çekilerek sûre noktalanıyor.

Asr Sûresiyle, kendini böylesine şükür düzeyine getirmeyen insânların mutlak anlamda zararda oldukları bildiriliyor ve uhrevî zarar ve onun neticesi olan elîm azaptan kurtulmanın yolları gösterilerek aydınlatıcı ve yönlendirici bilgi veriliyor.⁴⁰

C. Gâyesi ve Ekseni

Sûre, Kureyş toplumunu, İslâm dâvetini kabûl etmekten alıkoyan şeyin çoklukla övünme duygusu olduğunu beyan etmektedir. Bu sûrenin gâyesi, mal ve evlat çokluğuyla övünmeyi yasaklamaktır. Bu sebeple sûre, korkutma üslûbundadır.⁴¹

Bu sûrede Allah Teâla, mal ve itibâr bakımından övünmenin âkıbetlerinden bizleri sakındırmakta, isyankârların mutlaka azâba uğratılacaklarını, ayrıca Cehennem, hiç şüpheye mahal bırakmayacak şekilde gerçek olduğunu bildirmektedir ve bu sûre, “ey insânlar, sizler âhirette, dünyâ nîmetlerinin hesabını vermek üzere sorguya çekileceksiniz”, demektedir.⁴²

Bu sûre, insânın ibâdet ve takvâdan geri kalış konusunu işlemekte ve çözümün, ileride insânın başına gelecek şeyleri kesin olarak bilmede, cehennem ve sorguya çekilmeyi hatırlamada olduğunu açıklamaktadır. Çözümün böyle olduğunu sûrenin anlatım düzeninden anlamış oluyoruz.⁴³

Âyetlerin gâyesi, insânları dünyâ tutkusundan kurtarıp başkalarını düşünmeye, güzel işlere, iyi ahlâka yöneltmektir. Dünyâ tutkusuna kapılıp âhireti hatırlamayan nankör insânlara, kendilerine verilen nîmetlerin hesabının sorulacağıdır.⁴⁴

Âyetlerin gâyesi, dünyâ varlıklarına dalıp âhîret sorumluluğunu düşünmeyen,

⁴⁰ Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kurân Tefsîri*, Anadolu Yay., İzm. 2008, c. 13, s. 6980.

⁴¹ Saidî, age., s. 637.

⁴² Hicâzî, Muhammed Mahmud, *et-Tefsîrü'l-Vadîh (Furkan Tefsîri)*, Daru't-Tefsîr, Kâhire, ts., çev. Mehmet Keskin, İlim Yay., İstanbul 2000, c. 6, s. 595.

⁴³ Said Havva, *el-Esas fi't-Tefsîr*, çev. M.Beşir Eryarsoy, Abdusselâm Arı, Şâmil Yay., İst.1990, c. 16., s.353.

⁴⁴ Süleyman, Ateş, *Yüce Kurân'ın Çağdaş Tefsîri*, Yeni Ufuklar Neşr., İst. 1990, c. 12, s. 75.

dünyâ tutkusu gözlerini bürümüş, kendilerine mâna âlemini, ruhsal hayatı unutturmuş olan kimselerin davranışlarını kınamaktır. Yoksa bizzat dünyâ nîmetini kınamak değildir. Çünkü şükrü yerine getirilen nîmet ve servet kötü değildir. Nitekim Allah Teâla: *"Ey Âdemoğulları, her mescide (gidişinizde) sūs(lü ve güzel giysi)lerinizi (üzerinize) alın! Yiyiniz, içiniz, fakat israf etmeyin! Çünkü O, israf edenleri sevmez. De ki: "Allah'ın kulları için çıkardığı sūsü ve güzel rızıkları kim haram etti?" De ki: "O, dünyâ hayatında inananlarıdır, kıyamet günü de yalnız onlarıdır"*⁴⁵, âyetinde bunu açıkça belirtmiştir.⁴⁶

Burada kastedilen muhâtap, nîmetin şükrünü yerine getirmeyen nankör, gâfil insânlardır. Nîmetin hesabının sorulması için kişinin mutlaka kâfir olması gerekmez. Âyetlerin zâhiri (açık) anlamı, geneldir. Âhiretten, güzel amellerden yüz çeviren, ömrünü dünyâ sevgisiyle geçiren, âhireti düşünmeyen her insân, aslında nankördür ve yaptıklarının hesabını verecektir.⁴⁷ Fakat bu sûreden, nîmetle meşgûliyetten dolayı bu nîmetleri vereni unutmanın kâfirlerin ahlâkı olduğunu öğreniyoruz. Çünkü nîmet, şükretmeyi gerektirir. Şükür ise ibâdet ve takvâdır. Allah Teâla: *"Allah'tan korkun ki şükretmiş olasınız"*⁴⁸, buyurmaktadır.⁴⁹

Allah (C.C.) insânı, yaşadığı hayatla imtihan etmektedir. Sahîh hadîslerde, her insânın kendisine verilen nîmetleri nasıl kullandığının, nereden kazanıp nereye harcadığının, en büyük nîmet olan sağlığını ve ömrünü nasıl geçirdiğinin sorulacağı ifâde edilmektedir.⁵⁰ Zâten hayâtın amacı da imtihandır. *"Allah, hanginizin daha güzel iş yaptığını denemek için ölümü ve hayâtı yarattı"*⁵¹ meâlindeki âyet, bunu açıkça belirtmiştir. Kanûnî Sultan Süleyman'ın *"Halk içinde mu'teber bir nesne yok devlet gibi, olmaya devlet cihânda bir nefes sıhhat gibi"*⁵² beytinde en güzel ifâdesini bulduğu üzere sağlıklı yaşam, nîmetlerin en büyüğüdür.

⁴⁵ Araf 7/31,32.

⁴⁶ Ateş, age., c. 12, s. 71.

⁴⁷ Ateş, age., c. 12, s. 75.

⁴⁸ Âl-i İmrân 3/123.

⁴⁹ Said Havva, age., c. 16, s. 353.

⁵⁰ Taberani, Süleyman b. Ahmed b. Eyyub b. Mutayr eş-Şâmî el-Lahmî, *Mu'cemu'l-Kebîr ve'l-Evsat*, Mektebetü'l-Meârif, Riyâd, ts., s.???

⁵¹ Mülk 67/2.

⁵² Kanûnî Sultan Süleyman, *"Muhibbi"* Mahlasıyla Kaleme Aldığı Şiirler içinde bir beyit.

D. Tertîbi

Âyetleri:.....İttifakla 8 âyettir.

Fasılası (*):..... ج , م , ن harfleridir.

Kelime:.....36

Harf:.....152

Resmî Sıralama:.....102

İniş Sırası:.....16

E. Anlatım Düzeni

Âyetlerde önce dünyâ tutkusunun bir yararı olmadığı te'kidli cümlelerle vurgulandıktan sonra âhiret azâbı ve sorumluluğu, yine birbirini te'kid eden âyetlerle vurgulanıyor. Çokluk yarışı yüzünden Allah (C.C.)'a ibâdetten geri kalanları yadırgama, onlar için bir uyarı ve tehdit vardır. Bu uyarı ve tehditler, Allah Teâla'nın haklarını yerine getirmede hiçbir şeyden dolayı geri kalmamaya insânı eğitmek içindir.⁵³

İnsanların, bâki olanı bırakıp fânî olanla meşgûl olmalarından dolayı hata ettiklerine dikkatlerini çekmek ve onları korkutmak için, "*Hayır, yakında bileceksiniz! Yine hayır, yakında bileceksiniz!*"⁵⁴ şeklinde uyarı ve tehdit tekrarlanmıştır ve sûre, âhirette insânların karşılaşacakları ve ancak iyi amelli mü'minlerin geçip kurtulacağı tehlikeli ve korkunç yer ve durumları açıklayarak sona erer.⁵⁵

* Fâsıla Harfleri: Âyetler birbirinden fâsıla, durak ile ayrılır ki bu, âyetin son kelimesi demektir. Bunun son harfine de "**fâsıla harfi**" denir.

⁵³ Said Havva, age., c. 16, s. 353.

⁵⁴ Tekâsür 102/ 3,4.

⁵⁵ Ateş, age., c. 12, s. 73.

II. TEFSİRİ

A. Tekâsür Sûresi Metni

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

أَلْهَكُمُ التَّكَاثُرُ ۚ ① حَتَّىٰ زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ ۚ ② كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ۚ ③
ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ۚ ④ كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ ۚ ⑤ لَتَرَوُنَّ
الْجَحِيمَ ۚ ⑥ ثُمَّ لَتَرَوُنَّهَا عَيْنَ الْيَقِينِ ۚ ⑦ ثُمَّ لَتَسْأَلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ

B. Meâli

Rahman ve Rahîm Allah'ın adıyla...

1. Bir açgözlülük saplantısı içindesiniz.
2. Mezarlarınıza girinceye dek (süren)...
3. Hayır! (bu hareketiniz ve düşünceniz hiç doğru değildir.) Ama zamanı geldiğinde anlayacaksınız.
4. Evet, evet! Zamanı geldiğinde anlayacaksınız.
5. Hayır, (onu) tartışılmaz bir kesinlikte (yaptıklarınızın ne kazandırdığını) anlasaydınız (büyük bir pişmanlık duyarsınız ki, duyacaksınız),
6. (Cehennem'in) yakıcı ateşini mutlaka görürdünüz.

7. Sonunda onu keskin bir gözle mutlaka göreceksiniz.

8. Ve o gün hayatın nîmetleri(ne karşı yaptıklarınız) için mutlaka sorguya çekileceksiniz.⁵⁶

C. Kelimelerin İzâhı

1. “Lehv”: Eğlence, insânı meşgûl eden şey, önemli şeyi bırakıp nefsin istediği şeyle meşgûl olmak anlamına gelir. Levh’in aslı ‘gaflet’tir.⁵⁷ Râgıb (v. 502/1108) şöyle der: “Lehv, seni ilgilendiren ve senin için mühim olan şeyden seni alıkoyandır.”⁵⁸

2. “İlha” (“إلهاء”): “Eğlemek, boş bir şey ile aldatarak ve meşgûl ederek oyalamak, işinden alıkoymak⁵⁹, meşgûl olunması gereken gerçek maksattan ve mühim olan iş ve görevden, yâni gerek vâcib ve gerek mendûb olan görevlerden ve işlerden, insâna hakîkaten faydalı olan zikir, mârifet (bilgi), tefekkür, düşünme, şükür, taat ve ibâdet gibi mühim işlerden eğleyip alıkoymak demektir.

Lehve düşürmek, insânı levhiyata sevk ederek oyalamak, yapılması muvafık olan şeylerden alıkoymak manasınadır. Daha sonraları, insânı meşgûl eden herşey için kullanılır olmuştur. İnsanı meşgûl eden herhangi bir harekete, bir eğlenceye levh ismi verilmiştir ki, âdâb-ı İslâmiye’ye muhâlif olanları haramdır.⁶⁰

Elhakûm “إلهكم” (Sizi Oyaladı) ifâdesinin, onların durumunu haber veren bir ifâde olması muhtemel olduğu gibi; tevbih (azarlama) anlamında bir istifham olması da muhtemeldir. Bu durumda kelâmın takdîri, إلهكم “Sizi oyaladı mı?” şeklindedir ve bu tıpkı,

⁵⁶ Esed, Muhammed, *Kurân Mesajı (Orjinal Adı: The Message of the Kurân)*, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yay., İst. 2000, s. 1302.

⁵⁷ Yazır, age., c. 9, s. 398.

⁵⁸ İsfahânî, Ebu’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal er-Râgıb (v. 502/1108), *el-Müfredât fî Garibi’l-Kurân*, Mısır, ts. thk. Muhammed Seyyid el-Kilanî, Daru’l-Marife, Beyrut 1970, çev. Yusuf Türker, Pınar Yay., İstanbul 2007, s. 56.

⁵⁹ Yazır, age., c. 9, s. 398.

⁶⁰ Ömer Nasûhî Bilmen, *Kurân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, Bilmen Yay., İstanbul 1964, c. 8, s. 4087.

⁶¹أَنْذَرْتَهُمْ (أَنْذَرْتَهُمْ) "hem de çürümüş kemikler olduktan sonra hal" anlamındaki âyette geçen ifâdelerinin okunuşu gibidir.⁶²

3. "Et-Tekâsür" (التكاسر): Çokluk kuruntusu, gururu, iddiası, mal çokluğu, makâm, mevkî ve bir şeyin çokluğu ile övünmek demektir.

"Tekâsür", fazlaca şeyler ile mübâhatta, tefâhürde bulunmaktır.⁶³

Arapça'da insânlar, karşılıklı olarak şan ve şereflerini denkleştirmeye çalıştıklarında, "تكاثر القوم تكاثرا", denilir. Ebû Müslim (v. 755/1353), "et-Tekâsür, 'kesret' kökünden, 'tefâul' vezninde bir kelimedir", demiş ve şöyle devam etmiş: "Tefâul vezni farklı manalar için kullanılmakla beraber buradaki manası, iki kimse arasındaki ortaklığı ifâde etmiş olması muhtemeldir ve tekâsür, "mükâseretün" babından olmuş olur. Çünkü nice iki kişi vardır ki, onlardan her biri diğerine, "Ben senden, mal bakımından daha ileriyim, taraftar bakımından da daha güçlüyüm."⁶⁴

4. "El-Mekâbir" (المقابر), Makbere (مقبرة) kelimesinin çoğulu olup "kabirler" demektir.⁶⁵

Kurân-ı Kerîm'de lâfız olarak "mekabir" ismi, sadece bu sûrede geçmektedir.

5. "Kella" (كلا) Edatı ile Yapılan Tekrarın İzâhı

Âlimler, âyetteki tekrar hakkında şu izahları yapmışlardır:

a. Bu, te'kid (vurgu) içindir. Üstelik bu, tehdit üzerine tehdittir. Nitekim nasihat ettiğin birisine, "Demedim mi, demedim mi böyle yapma diye !..." dersin.⁶⁶

b. Birincisi, ölüm esnasında ona, "Sana müjde yok" denildiğinde; ikincisi, kabir sūâli esnasında, 'Rabbin kim?' denildiğinde; üçüncüsü o çağırıcı çağırıp herkesin dirildiği

⁶¹ Naziat 79/11.

⁶² Râzî, Ebû Abdillâh Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahrüddin (v. 606/1209), *et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtihu'l-Gayb)*, 2. bsk., Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1980, trc. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Akçağ Yayınları, Ankara 1988, c. 23, s. 371.

⁶³ Bilmen, age., c. 8, s. 4087.

⁶⁴ Râzî, age., c. 23, s. 369.

⁶⁵ Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsir*, Daru'l-Kurâni'l-Kerîm, Beyrut 1981, c. 7, s. 345.

⁶⁶ Râzî, age., c. 23, s. 374.

esnada, "Falanca, bundan sonra bir mutluluğu olamayacağı bir biçimde artık şâkidir ve 'Bugün mücrimler ayrılın!'⁶⁷ denildiği zaman o insâna, 'كلا' (Hayır, hayır!) denilecek.⁶⁸

c. Dahhak (v. 211/826) bu ifâdelere, "Ey kâfirler, bileceksiniz; ey mü'minler sonra, sizler de bileceksiniz" manasını vermiş ve âyetleri "كلا سوف تعلمون ايها الكفار ثم كلا سوف تعلمون ايها المؤمنون" şeklinde okumuştur. O halde Dahhak'a göre birincisi va'id (tehdit), ikincisi ise va'ddir (müjdedir).⁶⁹

d. Herkes zulmün ve yalanın çirkin olduğunu; adaletin ve doğrunun güzel olduğunu bilir. Fakat bunların neticelerinin kıymetini bilemez. Buna göre Hak Teâla, "Sen, ayrıntılı bir şekilde, bunu bileceksin. Fakat ayrıntı, çokluğu da ifâde edebilir. Binâenaleyh ne zaman daha fazla lezzet edilirse, ilim de o nisbette fazlalaşır. Cezâ tarafında da durum böyledir" demiş olur. Böylece Cenâb-ı Hakk işi, durumlara göre taksîm etmiş olur. Mesela görürken artacak, öldükten sonra dirilirken daha artacak; hesap esnasında daha da artacak; cennete ve cehenneme giderken iyice artacak (ilim ve cezâsı veya mükâfâtı). İşte bu yüzden bir tekrar söz konusudur.⁷⁰

e. Allah Teâla, "كلا" lafzını bu sûrede, tekrar tekrar getirmiştir. Buradaki كلا, "zecr" (caydırma) ifâde etmektedir ve "Hayır! Öyle sizin sandığınız gibi değil..." manasınadır. Bu şekilde tekrar, güzel ve yerinde olmuştur. Zira Hakk Teâla bu ifâdeyi, bu sûrede her kullanıldığı yerde, bir diğer yerdekinden farklı olarak getirmiş ve buna göre sanki "Şunu yapmayın! Zira sizler, bunu yaparsanız, şu çeşit azâba müstehak olursunuz. Şunu da yapmayın! Çünkü o zaman da başka bir azâb ve zararı haketmiş olursun." demek istemiştir. Böylesi bir tekrar ise, hoşlanılmayan değil, aksine Araplar'ca hoşlanılan bir üslûptur. Hasan el-Basri (v. 110/728), buradaki كلا'yı, "حقا" (hakka:gerçekten) manasına alır. Buna göre âyet, "Sizler gerçekten ilm-i yakîn ile bilseydiniz..." manasında olur.⁷¹

f. "Kella" ("Hayır!"): Bu, onların içlerinde bulundukları çoklukla övünme hâlet-i rûhiyesinden mendir. Yâni şöyle denilmektedir: Mesele onların zannettikleri gibi, insânın üstünlüğü ve mutluluğu, avanesinin ve malının çokluğu ile değildir. Böyle bir düşünceden

⁶⁷ Yâsîn 36/59.

⁶⁸ Râzî, age., c. 23, s. 374.

⁶⁹ Râzî, age., c. 23, s. 374.

⁷⁰ Râzî, age., c. 23, s. 374.

⁷¹ Râzî, age., c. 23, s. 376.

kaçınız. Hataya düşmeye karşı uyanık olunuz. Akıllı kişinin himmeti (yoğun istek ve gayreti) dünyâyâ münhasır olamaz. Çünkü bunun sonu vebal ve hüsrandır. “Yakında” mahşerin dehşetini önünüzde gördüğünüz zaman hatanızı “bileceksiniz”. Bu ifâde, korkmaları ve gafletlerinden uyanmaları için onları korkutma ve uyarı amaçlıdır.

“Yine hayır!”: “Yine” diye ifâde ettiğimiz “sümme”, ikinci uyarının birincisinden daha belîğ olduğuna işâret etmektedir. Çünkü bunda, öncekinde olmayan te’kid vardır. Mesela nasihat ettiğin kişiye, “Sana diyorum, sana diyorum, yapma!” dediğin zaman, ikinci “sana diyorum” sözü birincisinden daha etkili olur.⁷² “Sümme kelimesi”, ikincinin birinciden daha belâgatlı olduğuna delalet içindir. Bir de birincinin, ölüm sırasında veya kabir için; ikincisinin ise ölümden sonraki dirilme için kullanıldığı söylenmiştir.⁷³

g. Bu ifâdeden biri, kabir azâbıyla; diğeri de kıyamet azâbıyla ilgilidir. Nitekim Ebû Zerr (v. 31/652)’in, “Kabir azâbı konusunda şüpheler vardı. Tâ ki Ali b. Ebû Talib’in, ‘Bu âyet, kabir azâbına delildir’, demesine kadar”⁷⁴, dediği rivâyet edilmiştir. Hakk Teâla burada “ثم” (“sonra”) edatını kullanmıştır. Çünkü bu iki âlemin ve iki hayatın arasında bir ölüm(derecesi) vardır.⁷⁵ (*)

* Yeri gelmişken bu maddeden yola çıkarak, âyetlerle ilişiği kurulmuş olması sebebiyle “Kabir Azâbı”na da değinmek istiyorum: **A. Kabir Azâbının Çeşitleri:** Sürekli ve kesintili olmak üzere, iki kısımdır: **1. Sürekli olan kabir azâbı:** Kâfirlere ve hayat boyu büyük günâh işleyen isyankâr mü’minlere mahsustur. Bu gibiler, kıyametin koptuğunu gösteren birinci sûra üfürölüşe kadar aralıksız olarak azap görecekler ve sadece iki sûr arası kabir azâbından kurtulup kabir istirahatına, yâni uykuya dalacaklardır.⁷⁶ **2. Kesintili olan kabir azâbı:** Günâhları, sürekli azâbı gerektirecek derecede büyük olmayıp hafif olan günâhkar kimselerin görecekleri azaptır. Bu gibi

⁷² Bursevî, age., c. 10, s. 161.

⁷³ Yazır, age., c. 9, s. 410.

⁷⁴ Tirmizî, age., Tekâsür 3,4, no 85.

⁷⁵ Râzî, age., c. 23, s. 374.

⁷⁶ Yusuf Şensoy, *Âhirete Açılan Kapı KABİR*, Furkan Dergisi Yayınları, Samsun 1996, s. 64.

kimselere uygulanan azap; duâ, sadaka, istiğfar, bir ibâdetin ya da okunan Kurân-ı Kerîm'in bağışlanması gibi faydalı hayırlar sayesinde hafifler ve geçici de olsa kalkar.⁷⁷ Şüphesiz, kâfire (veya münâfık'a) ölüm hâli geldiğinde kendisine Allah (C.C.)'ın azâbı ve cezâsı müjdelenir. Bu durumda ona önünde gösterilen şeylerden daha hoşnutsuz şey olmaz; bu sebeple Allah (C.C.) ile karşılaşmaktan hoşlanmaz. Allah (C.C.) da onunla karşılaşmaktan hoşlanmaz.⁷⁸ **B. Kabirdekilerin Azâb Edilmelerinin Sebepleri:** Kabirdekiler, Allah (C.C.)'ı tanımamaktan, emirlerini işlememekten ve yasaklarını yapmaktan dolayı azâba uğrarlar. Bu itibarla Allah (C.C.), kendisini tanıyan, O'nu seven, emrini tutup yasaklarından kaçan bir rûha ve bedene kat'îyyen azâb etmez. Çünkü kabir azâbı ve âhiret azâbı, Allah (C.C.)'ın gazâbıdır ve kuluna kızmasının eseridir. Kim bu dünyâda Allah (C.C.)'ı gazâblandırır ve kızdırır da, tevbe etmeden o hal üzere ölecek olursa, Allah (C.C.)'ın kendisine gazâb ve kızgınlığı ölçüsünde, kabir azâbına uğrar. Belirtilen azâb sebeplerini az işlesin, çok işlesin; emredilenleri tasdik etsin, yalanlasın, günâh derecesine göre azâb olunurlar. Hiç şüphesiz Rasûlullah (s.a.v.), kabirdekilerin, hangi sebeplerle azâb olunduklarını bize bildirmiştir. Buna göre kabir azâbı: Kalp, göz, kulak, ağız, dil, karın, tenasül uzvu, el, ayak ve bedene ait bütün kısımların günâh işlemeleriyle meydana gelmektedir.⁷⁹ **C. İdrar, Nemîme (Söz Gezdirme, koğuculuk) ve Gıybet'in Kabir Azâbına Tahsis Edilmesinin Hikmeti:** Bâzı âlimler, idrar, nemîme ve gıybetin kabir azâbına tahsis edilmesinin hikmetinin, kabrin âhiretin ilk konağı olması, onda kıyamette meydana gelecek olan cezâ (ikâb) ve sevabın örneğinin bulunması olduğunu zikretmişlerdir. Namazın ön safhası olan abdestsizlikten ve pislikten temizlik; bir de cinâyet (kan) davaları ile ilgili olan nemîme (iftira) ve namûs'a dil uzatmaktır. Bu ikisi, eza çeşitlerinin en kolay (basiti) olduğundan dolayı, muhasebe ve cezâları kabirde başlar. Kıyamet gününde üzerine cezâ düşecek olan ma'siyetler iki türlüdür: Biri, Allah (C.C.)'a ait haktır; diğeri ise kullara ait haktır. Allah (C.C.)'a ait haklardan kıyamet gününde yargıya ilk tâbi tutulacak olan, namazdır; kul haklarından ise, cinâyet (kan) davalarıdır.⁸⁰ Kabir âleminde herkes geçecek ve insânlar, dünyâdaki amellerine göre kabirde, azap veya nîmet göreceklerdir. Müslümanlar olarak bizler, her ne kadar kabir azâbına inansak da, kabir azâbının Kurân'da ne şekilde yer aldığı, hadîslerde bu konunun önemi hakkında çok fazla bir mâlûmatımız yoktur. Özellikle halkımız arasında kulaktan dolma bilgiler mevcuttur. Ölümünden sonraki hayat hakkında sağlam ve doğru bilgi verecek kaynak, Kurân ve Sünnet'tir. Kabir azâbı, Kurân'da işâret edilen bir konudur. Ancak kabir azâbı, Kurân'da çok açık ifâde edilmediğinden, Kurân'da yer almadığı gibi iddialar ortaya atılmıştır. Hadîslerde ise kabir azâbı konusu, açıkça ve ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

⁷⁷ Şensoy, age., s. 70.

⁷⁸ Buhârî, age., *Kitabü'r-Rikak*, no 2443 ; Müslim, age., *Kitabü'z-Zikr ve'd-Duâ*, no 2683.

⁷⁹ Ramazan Yıldız, *Ölüm, kabir, kıyamet ve Ahiret Meseleleri*, İpek Yayınları, İst. 1975, s. 90,91.

⁸⁰ Yıldız, age., s. 96,97.

6. “Lev” (“لو”) Edatının Cevâbının Hazfî

Âlimler âyetteki “لو” (“eğer”) şart edatının cevabının mahzûf olduğu ve “الترون الجحيم” ifâdesinin cevap olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Bu gibi yerlerde cevâbın terki, daha güzel olur. Çünkü mesela bir adam, bir adama: “لو فعلت هذا !” (“Şöyle yapsaydın.....”) der ve bu sözüyle, “O zaman işte şöyle şöyle olurdu” demek istemiştir. Nitekim Allah (C.C.) da, “Eğer kâfirler, yüzlerinden ve sırtlarından cehennem ateşini alıkoyamayacakları....zaman bir bilselerdi...”⁸¹ buyurarak, cevâbı hazfetmiştir.

Âlimler, bu âyetteki “لو” (“eğer”) şart edatının (mahzûf olan) cevâbına ne olduğu hususunda şu izâhı yapmışlardır:

a. Ahfeş (*) (V. 315/927), âyetin takdirinin “Sizler, ilm-i yakîn ile bilseydiniz, bu övünmeler sizi, ibâdetten ve tâatten alıkoymazdı”, şeklinde olduğunu söylemiştir.

b. Ebû Müslim (v. 755/1353), bunun “Sizler, size neyin farz (gerekli) olduğunu bilseydiniz, ona sınıksız sarılırdınız.” yahut “Hangi şey için yaratıldığınızı bilseydiniz, o işle meşgûl olurdunuz”, manasında olduğunu söylemiştir.⁸²

c. Burada, herkesin akli ve fikri, her türlü ihtimâli düşünsün, böylece de kastedilen tehdit (sakındırma), o nisbette ileri olsun diye cevap hazfedilmiştir. Buna göre Cenab-ı Hak sanki, “Eğer ilm-i yakîn ile bilseydiniz, anlatılamayacak ve kûnhüne erişilemeyecek şeyler yapardınız. Ama sizler dalalette olan ve câhil olan kimselersiniz.” demiştir.⁸³

7. “El- Yakîn” (اليقين)

Arapça’dan gelen “yakîn” kelimesinin ilim ve edebiyat ıstılahımızda kıymeti pek büyüktür. Bütün ilim ve fende aranan gâye, bu yakîne ermektir. Onun için “İlme’l-yakîn”, “ayne’l-yakîn”, “hakka’l-yakîn” deyimleri de birer klişe olmuştur.

*Ahfeş: Arap bilginlerinden biri ve dil uzmanlarından biridir.

⁸¹ Enbiya 21/39.

⁸² Râzî, age., c. 23, s. 375.

⁸³ Râzî, age., c. 23, s. 375.

"Yakîn" aslında şeksiz ve tereddütsüz ilim manasına "yakn" gibi masdar veya mübalağalı ism-i fâil olup ilmin sıfatından olarak bilinmektedir. "Mütetekkan" (şeksiz, şüphesiz bilinen) manasında, malûmun sıfatı olarak da kullanılır. Özellikle "ölüm"ün de ismi olmuştur. Seyyid Kutub (v. 1386/1966)'un beyânına göre de, "sözlükte yakîn, şek ve şüphe olmayan ilimdir. İstilahta ise, O şey öyledir diye öylece inanmaktır ki, başka türlü olması mümkün değildir"⁸⁴, şeklindedir.

8. "İlme'l-Yakîn" (علم اليقين): Kesin bilgi ve sahîh delîl: Bu konuda şu iki izah yapılır:

a. Bu, "ilmen yakînen" (yakîn yâni, kesin olan bir ilim) takdîrindedir. Binâenaleyh burada mevsûf olan "ilim", sıfatına yâni "yakîn" kelimesine, muzâf kılınmıştır. Bu, tıpkı "Dâru'l-Âhire", "Mescidü'l-Câmî" ve "Âmü'l-Evveli (ilk yıl)" tabirleri gibidir.

b. Buradaki "yakîn" ile ölüm, diriliş ve kıyâmet kastedilmiştir. Çünkü ölüm, "*Sana yakîn gelinceye kadar Rabbine ibâdet et!*"⁸⁵ âyetinde, "yakîn" diye ifâde edilmiştir. Bir de ölüm ve diriliş gerçekleştiğinde, yakînî ilim hâsıl olur ve bütün şüpheler zâil olur. Buna göre âyet, "*Eğer ölümü, insânın ölüm esnasında, ölümden sonra ve âhirette karşılaştığı şeyleri şimdiden bilseydiniz övünmeniz sizi, Allah'ın zikrinden alıkoymazdı*", manasında olur.⁸⁶

9. "Ayne'l-Yakîn": Açıktan açığa ve hakikî bir görüş ile görmek.

Allah (C.C.)'in "الترون الجحيم" ("Andolsun siz o alevlenmiş ateşi mutlaka göreceksiniz", ifâdesinin başındaki "ل" ("lâm") bunun, mahzûf (mukadder) bir kasemin (yeminin) cevâbı olduğuna delâlet eder. Bu kasem ise, tehdidi te'kid etmek (pekiştirmek) ve tehdit konusu olan şeyde, asla ve kat'a şüphe bulunmadığını bildirmek içindir. Tehdidi ağırlaştırmak ve korkuyu artırmak için Allah Teâla, bu ifâdeyi "ثم" ile atfederek, tekrarlamıştır.⁸⁷

⁸⁴ Kutub, Seyyid (v. 1386/1966), *Fi Zilali'l-Kurân*, trc. kurulu: Yakup Çiçek, Ali Turgut, Abdülkerîm Ünalın, Ahmet Yaşar, Cüneyt Gökçe, Abdulazîz Hatip, Niyazi Beki, Emir Yay., İst. 1968, c. 10, s. 341.

⁸⁵ Hicr 15/99.

⁸⁶ Râzî, age., c. 23, s. 376.

⁸⁷ Râzî, age., c. 23, s. 375.

D. Âyetlerin Tefsîri

Bu sûrede, insânların mal ve evlat çoğaltmak için birbirleriyle yarışa girmeleri, çokluklarıyla böbürlenmeleri, ömürlerini bu tutku ile geçirmeleri ve bu fâni şeylere güvenmeleri takbîh edilmekte ve kınanmaktadır. Öyle mağrurâne yaşayanların, yakında kendilerine haber verilen âhiret sorumluluğunun gerçek olduğunu kesin olarak bilecekleri, ileride cehennemi görecekleri, cehâletlerini anlayarak nasıl bir sûâle mâruz kalacakları ve kendilerine verilmiş olan dünyâ nîmetlerinin hesabının sorulacağı vurgulanmaktadır.

1. Birinci ve İkinci Âyetler: *الهيكم التكاثر* حتي زرم المقابر*

a. Meâli

"Çokluk sizleri oyaladı, mezarlarınıza girinceye dek (süren)..."

b. Tefsîri

"Tefâhür" ve "Tekâsür" aynı şey olup, Tekâsür Sûresi'ndeki bu âyetin bir benzeri de, "وتفاخر بينكم...." ("aranızda iftihar etme")⁸⁸ âyetidir. "Tefahür", insânın, saâdet çeşitlerinden bir çeşidini kendisine nisbet etmesiyle, kendisinde bunun bulunduğunu iddia etmesiyle olur.

Tekâsür ifâdesinin içine mal, mevkî, avane (yardımcı, taraftar) ve akrabalar gibi fâni dünyâyâ ait olan çoklukla övünmelerinin hepsi girer. Dünyâ işlerinden her bir şeyle olan iftihar, güzel bir maksada mukârin olmadıkça mezmumdur.⁸⁹

Ubeyy b. Ka'b, Peygamber (s.a.v.)'in huzuruna varmış, Rasûlullah (s.a.v.) Tekâsür Sûresi'ni okuyormuş, buyurmuş: "Âdemoğlu 'mâlim, mâlim!' der. Halbuki malından sana ancak sadaka verip geçtiğin, yâhut yiyip tükettiğin ve yâhut giyip

⁸⁸ Bkz. Hadid 57/20: ("Bilin ki dünyâ hayatı ancak bir oyun, eğlence, bir süs, aranızda bir övünme ve daha çok mal ve evlât sahibi olma isteğinden ibarettir. Tıpkı bir yağmur gibidir ki, bitirdiği ziraatçıların hoşuna gider. Sonra kurur da sen onun sapsarı olduğunu görürsün; sonra da çer çöp olur. Âhirette ise çetin bir azap vardır. Yine orada Allah'ın mağfireti ve rızası vardır. Dünyâ hayatı aldatıcı bir geçimlikten başka bir şey değildir").

⁸⁹ Çelik, Konyalı Mehmed Vehbi, *Hûlasatü'l-Beyân Fi Tefsîri'l-Kurân*, Üç Dal Neşriyat, İstanbul 1966, c. 16, s. 6553.

çürüttüğünden başka ne var?"⁹⁰ İbn Cerir de: "Rasûlullah (s.a.v.)'ın Tekâsür Sûresi'ni okuyup da akâbinde öyle buyurması, çoklukla övünmenin, mal övünmesi olduğuna işâret eder"⁹¹, der.

"Tekâsür", âhirette işe yaramayacak, kıyamet gününde ameller tartılırken tartıda ağır basmayacak, o kızgın ateşten korumayacak ve bundan dolayı geçici dünyâda insânı aldatıp âhirete yalnız hesap, sapıklık, azâb bırakacak olan gurur metâi şeylerin çokluğuyla öğünmek demektir ki, Hadid Sûresi'ndeki "*Muhakkak dünyâ hayâtı bir oyun, eğlence, süs, kendi aranızda övünme, mal ve evlât çoğaltma yarışıdır.*"⁹² âyetinin mefhumu demektir. Nitekim Buhari'de, İbn Abbas'tan, "Tekâsür" için, "mal ve evlatta çokluk gururu" denilmiştir.

"Tekâsür", biz çoğuz, hayır biz çoğuz, diye birbirleriyle çokluk yarışı, çokluk gösterişi etmek, çokluk sevdası veya çokluk açıklamasıyla kuruntuya düşmek, öğünmektir ki, dünyâlıların genellikle kapılıp aldandığı bir gurur hâlidir. Neyin çokluğu ve neden alıkoyduğu açıkça belirlenmeyerek "ilha" (oyalama) ve "tekâsür (çokluk kuruntusu), mutlak zikredilmiştir. Zira makâmın gereğine göre zihin, muhtemel olan her şeyi anlayabilmek bakımından mutlak getirmenin bir şümullü belâgati vardır. Bununla beraber mânen bir kayda bağlamaya delalet eder karine de yok değildir."⁹³

Tefsîrcilerin bir kısmı, bu çokla öğünmeden maksadın, adet çokluğuyla öğünme olduğunu kabûl etmişler; bir kısım da, mal çokluğu ile övünme olduğuna kâni olmuşlardır. Öncekiler, nüzul sebebi olmakta açık olduğu gibi; sonraki de, Rasûlullah (s.a.v.)'tan gelen sahih bir tefsîr olduğu cihetle Buhari'nin de işâret ettiği vechile ikisini de cem' etmek, âyetin mutlak oluşuna daha uygun ve birinci olarak ifâde edilen açıklamaya ve Hadid Sûresi âyetine de uymaktadır.⁹⁴

Sûre insanların, nîmet olarak verilen dünyaya ait şeyleri kendilerine ilâhlar edinip, onlara tapınmalarını şiddetli bir üslûpla tenkid ederek, böyle davrananların âhirette

⁹⁰ Müslim, age., *Zühd* 3,4; Tirmizi, age., *zühd* 31, *Tekâsür* 1, c. 3, s. 379; Nesâî, age., *Vesaya* 1, no 11696, c. 6, s. 521; Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Halil eş-Şeybanî (v. 241/855), *Müsned*, el- Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1895, c. 2, s. 368, 412; c. 4, s. 24, 26.

⁹¹ Taberi, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezid (v. 310/923), *Câmiu'l-Beyân fî Tevili'l-Kurân (Tefsîr-i Taberî)*, Beyrut 1992, trc. Kerîm Aytekin & Hasan Karakaya, Hisar Yay., İst. ts., c. 9, s. 183.

⁹² Hadid, 57/20.

⁹³ Yazır, age., c. 9, s. 399.

⁹⁴ Yazır, age., c. 9, s. 400.

uğrayacakları elîm azâbı haber vermektedir. İnsanoğlu, haktan uzaklaşıp cehâletin karanlığında kaybolduğu zaman, dünyaya ait olan maddî menfaatlara o derece değer verir ki, sanki ebediyen kaybetmeyecekmiş gibi onlara hizmet etmeye, varlıklarıyla öğünmeye başlar.

Hayatına hareket kazandırma ve kendisini tembellikten uzak tutma hikmetine dayalı olarak insâna fitrî olarak dünyâyâ dair arzu, hatta hırs duygusu verilmiştir. Bu duygu, Kitap ve Sünnet ile kanalize edilmezse, sahibini önünde-sonunda felâkete götürecektir. Rasûlullah (s.a.v.) bu inceliğe işâretle insanın bu süflî yönünü, "(Eğer) Ademoğlunun (elinde) iki vâdi (dolusu) altını (malı) olsa, üçüncüsünü ister. Ademoğlunun gözünü (veya dünyâlığa olan aşırı tutkusunu), ancak toprak doldurur. Cenab-ı Hakk, dönüş yapıp tevbe edenlerin tevbesini kabûl eder"⁹⁵, ifâdesiyle vecîz bir şekilde ortaya koymaktadır. Allah Teâlâ (C.C.), "Biliniz ki sizin için mallarınız ve evlatlarınız ancak bir imtihandır. Allah katında büyük ecir vardır"⁹⁶ âyetinde de ifâde edildiği gibi, malları ve çocukları birer imtihan aracı kılmış, onların verilîş hikmetini kavrayanlara da büyük ecirler vadetmiştir.

Ayrıca Allah Teâlâ, "Sizi, çoklukla böbürlenmeniz, şundan oyaladı" dememiştir. Çünkü mutlak olarak zikretmek, yâni bir şeyden genel olarak bahsetmek, daha çok zemmi ifâde eder. Zira bu durumda muhatabın akli, her türlü ihtimâli düşünür. Dolayısıyla da ifâdenin içine, mahallin elverdiği herşey girebilir. Yâni, "Övünmeniz sizi, Allah'ı zikirden, farzlardan, mendûblardan, mârifetullahtan, taattan, tefekkürden ve tedebbürden alıkoydu." demek olur.⁹⁷

Buradan âyetle kötülen şeyin, âhireti unutup dünyâ tutkusuna dalmak olduğunu söyleyebiliriz. Kötü olan tekâsür, insânı güzel amellerden, âhiretten alıkoyan dünyâ tutkusudur, dünyâ lezzetleri ve ilgileriyle çokça öğünmektir.

Âyet, övünmenin, böbürlenmenin kınanmış olduğuna delalet etmektedir. Akıl ise, hakîkî mutluluklarda övünme ve böbürlenmenin kötülenmediğini göstermektedir. Yâni

⁹⁵ Buhârî, age., *Rikak* 10; Müslim, age., *Zekât* 116, 119 ; Tirmizi, age., *menakıb* 32 ; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 5, s. 131, 132- c. 6, s. 55.

⁹⁶ Enfâl 8/28.

⁹⁷ Râzî, age., c. 23, s. 373.

ifâdeden, her şeyde çokluk yarışının kötülendiği anlamı çıkmaz, çokluğuyla övünülecek şeyler de vardır. Abbas'ın, "sıkâye"nin (*) kendi elinde olmasıyla; Şeybe'nin de, Kâbe'nin anahtarlarının kendi elinde olmasıyla övünmeleri, buna karşılık Hz. Ali'nin (r.a.), "Ben, küfrün hortumunu (burnunu) kılıcımla kestim. Küfre "misle" yapıldı. Sizler de ancak bundan sonra Müslüman oldunuz", şeklinde bir sözde bulunması ve bunun da onlara ağır gelmesi neticesinde, *"Sizler, hacılara su verme işini (sikâye) ve Mescid-i Haram'ı îmar etmeyi, Allah'a ve âhirete îman eden ve Allah yolunda cihad eden kimsenin işi gibi mi tuttunuz?"*⁹⁸ meâlindeki âyetin nâzil olması, bu cümledendir. Buradan, İnsanın başkaları tarafından kendisine uyulacağını sandığı takdirde itâat ve güzel ahlâk ile nîmeti anmak üzere iftihar etmesinin câiz olduğu anlamı çıkarılmıştır.⁹⁹

Kulun âhireti unutmadan dünyâ malına sahip olmayı istemesi, başkasına çâlim satmak amacıyla değil de Allah (C.C.)'ın lütûf ve keremini ifâde için kendisine verilen nîmetleri söylemesi ve onlarla övünmesi kötü değildir, kötü olan tekâsüre (çokluk yarışına ve çoklukla övünmeye) örnek değildir. Nitekim Yüce Allah (C.C.): *"Rabbinin nîmetini söyle!"*¹⁰⁰ âyetiyle kuluna verdiği nîmetin söylenmesini buyurmuştur. Bu durumda insânın, başkalarının kendisine uyacağını tahmin ettiğinde yaptığı taatlar ve huy güzelliğiyle övünmesinde bir sakınca yoktur. Böylece mutlak mânâda bir övünmenin mezmum olmadığı sâbit olur. Tam aksine ilim, taat, güzel ahlâk hususunda övünmek güzel bir şey olup bu, güzel şeylerin aslı ve temelidir de.¹⁰¹

* Sikâye: Hacılara su verme işi.

⁹⁸ Tevbe 9/19.

⁹⁹ Râzî, age., c. 23, s. 32, 76.

¹⁰⁰ Duha 93/11.

¹⁰¹ Râzî, age., c. 23, s. 371.

Hayırlarda yarışma, müsâbaka, yalnız câiz olmakla kalmaz; aynı zamanda "سابقوا" ("yarışın!") emirleriyle emredilmiş olduğunda da şüphe yoktur. "*Hayırlarda yarışınız!*"¹⁰² ifâdesinde emir; "*Yarışanlar, bunun için yarışsınlar!*"¹⁰³ ifâdesinde ise teşvîk vardır. Bununla beraber, hayırlar ve itaatlardaki çokluk yarışında da Allah (C.C.) için ve ihlâsla yapmak, nîmetleri anarken gösteriş ve kibirden uzak durmak, "*Allah'ın size verdikleriyle şıarmayınız!*"¹⁰⁴, "*Muhakkak Allah, kurumlu, böbürlenene insânları sevmez.*"¹⁰⁵ gibi yüce âyetlerin mefhumlarını unutmamak lâzım gelir. Zîra hayır ve güzel amellerin güzelliği ve tartıda ağır gelmesi, yalnız adedlerindeki çokluktan dolayı değil, daha çok niteliklerindeki samimiyet ve ihsân iledir.¹⁰⁶

"Sonunda size ölüm geldi ve kabirlere gömüldünüz": "حتى زرتهم المقابر"

Bu cümle, öğüt ve kınama maksadıyla getirilmiş olan haber cümlesidir. Kurtubi şöyle der: "Mal ve evlat çokluğu ile övünmek sizi, Allah'a itaatten alıkoydu, neticede öldünüz ve kabirlere gömüldünüz"¹⁰⁷, yâni "Tâ ki öldünüz." demektir. "Kabirleri ziyâret", mecâzen "ölmek" manasınadır. Nitekim Arapça'da ölen kimse için, "Kabirini ziyâret etti", "Resmini (kabirini) ziyâret etti" denilir. Buna göre âyetin manası, "Cenab-ı Hakk onlara, 'Malları çoğaltmaya ve arttırmaya olan hırs ve düşkünlüğünüz sizleri, Rabbinize taat ve ibâdetten oyaladı, alıkoydu', demek istemiştir." Allah âdetâ onları, kendi hallerine şaşmaya davet ederek, 'farzedin ki sizler, onlardan sayıca daha çoksunuz. Ama bu, ne fayda sağlar! Sizler bu hâlinizi sürdürürken eceliniz, gelip çattı.' anlamını veren bu âyetleri indirmiştir.¹⁰⁸

Ebû Müslim'e göre Allah Teâla kıyamet gününde, kâfirleri ayıplamak için bu sûre ile hitap edecektir. Mala ve onu çoğaltmaya olan düşkünlüğünüz sizi oyaladı. Böylece ölünceye kadar, o malın zekatını vermediniz. Ama şimdi ölürken, zekat için şu kadar, hac için şu kadar vasiyet ediyorum, demeye başladınız. Övünmeniz sizi, ibâdetten alıkoydu da böylece, artık dine önem vermediniz. Aksine kalpleriniz hiç kırılmayan bir taş gibi oldu. Sadece kabirlerinizi ziyâret ettiğinizde, kalpleriniz yumuşadı. Oysa, her zaman böyle

¹⁰² Bakara 2/148 ; Maide 5/48.

¹⁰³ Mutaaffîfin 83/26.

¹⁰⁴ Hadid 57/23.

¹⁰⁵ Nisa 4/36.

¹⁰⁶ Yazır, age., c. 9, s. 401.

¹⁰⁷ Kurtubî, age., c. 20, s. 168.

¹⁰⁸ Râzî, age., c. 23, s. 372.

olmalıydınız. Yazık, dininizden nasibiniz bu kadar mı olmalıydı! Bunun bir benzeri de Hak Teâla'nın, "Ne kadar az şükrediyorsunuz!"¹⁰⁹ âyetidir.¹¹⁰

Bu âyet insânların, Allah (C.C.)'ın kendilerine verdiği nîmetlere karşılık bu nîmetlerin kadrini bilip Allah (C.C.)'a şükretmek, bunları insânlığın faydasına kullanmak yerine; çokluklarıyla, ellerinin altındakilerle böbürlenme ve kabirleri de böyle bir büyüklük taslama gâyesiyle ziyâret etmeyi tercih etmelerini kötölemektedir. Yoksa Allah (C.C.)'ın verdiği nîmetlerin kadrini bilmek, onların şükrünü ifaya çalışmak, onlarla başkalarına karşı üstünlük taslama şeklinde bir vaziyet almayıp mümkün mertebe İslâm cemiyetine yardımda bulunmak güzeldir ve övülen bir haslettir. Kabirleri ziyârete gelince, övünme maksadıyla değil de, sadece ölmüş din kardeşlerimizi Fâtihalar ile yâd etmek, onlardan ibret almak, bizim de bir gün dünyâ hayatını terk edeceğimizi düşünerek üzerimize düşen vazîfeleri zamanında yerine getirmek gibi bir maksada dayalı olunca bu ziyâret, meşrûdur, makbuldür.¹¹¹

2. Üçüncü ve Dördüncü Âyetler: *كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ* ثَمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ*

a. Meâli

"Hayır (Bu hareketiniz ve düşünceniz hiç doğru değildir)! İleride (gerçeği) bileceksiniz. Yine hayır, ileride (gerçeği elbette) bileceksiniz!"

b. Tefsîri

Önceki iki âyetin anlattığı davranış biçimini reddeden bu iki te'kid âyetiyle dünyâ malı yığmanın, mal ve evlâd ile övünmenin bir yararı olmadığı vurgulanıyor. Burada "Hayır, böyle yararsız şeylerle uğraşmaktan vazgeçin, iş sizin sandığınız gibi değildir. Yakında işin iç yüzünü, size haber verilen âhiretin gerçek olduğunu, dünyâ varlığı yığmanın ve onunla övünmenin bir yararı olmadığını bileceksiniz. Hayır, bunu bileceksiniz" buyrulmaktadır. Bu iki cümle âdetâ: "Yapmayın, azâba çarpılacaksınız! Yapmayın, zarara uğrayacaksınız!"

¹⁰⁹ A'raf 7/10.

¹¹⁰ Râzî, age., c. 23, s. 373.

¹¹¹ Bilmen, age., c. 8, s. 4087.

anlamını vermektedir.¹¹²

Bu iki âyetten birincisinde bir tehdit söz konusudur, yâni âyette “ey insânlar, Fayda ve zararı olmayan şeylerle meşgûl olmayı bırakın! Câhilliğinizin, Allah (C.C.)’a karşı gösterdiğiniz kusurun ve bâki olanı bırakıp fâni olanla meşgûl olmanızın âkıbetini ilerde anlayacaksınız!”; ikincisinde ise birinci tehdîdin ardından ikinci bir tehdittir. Bir önceki âyetin tekrarı olarak, tehdîdin şiddetini göstermek içindir. Araplar, bir korkutma ve tehdidin dehşetini göstermek istediklerinde onu tekrar ederler. Maksat, daha fazla korkutmak ve engel olmaktır. Yâni, burada “ölüm size geldiğinde ve onun sıkıntı ve dehşetini açıkça gördüğünüzde, mal ve varlıklarınızın çokluğu ile övünmenizin âkıbetini göreceksiniz”, denmektedir. İbn Abbas (v. 68/687) şöyle der: “كلا سوف تعلمون ‘den gâye, ‘Kabirde size gelecek olan azâbı göreceksiniz’ demektir. ثم كلا سوف تعلمون ‘den gâye ise, ‘Âhirette size gelecek olan azâbı da göreceksiniz’ demektir”.

Burada te’kide bir derinlik ve korku ekleniyor. Bunun gerisindeki zor durum canlandırılıyor. Onlar çokluğa aldanıp mahmurluk (sarhoşluk) içinde yüzerken bu dehşetin gerçek görünümünü anlayamıyorlar.¹¹³

Bu ifâdeler, hem daha öncekilerle hem daha sonrakilerle alakalıdır. Kendinden öncesi ile alakası, bir red ve yalanlama tarzında olup, “bunların sandığı gibi hakîkî mutluluk; sayı, mal ve evlat çokluğuna bağlı değildir” manasındadır. Sonrası ile alâkası ise, yemin manasına gelişinden ötürüdür. Buna göre, “Yemin olsun ki, gerçekten bileceksiniz. Fakat fâsık, tevbe ederse; kâfir, Müslüman olursa; hırslı da, zâhid olursa durum değişir” demek olur.¹¹⁴

Dahhak (v. 211/826) bundan önceki âyetin, kâfirleri; bu âyetin ise, mü’minleri uyardığını söylemiştir. Buna göre bundan önceki âyet, “Hayır, yakında bileceksiniz ey kâfirler”; bu âyet ise, “Hayır, ilerde bileceksiniz ey mü’minler” manasındadır.

Bu konuda İbn Abbas’ın yorumu ağırlık kazandığı için, onun yorumunu vermekle yetineceğiz. İbn Abbas âyet-i kerîmenin, kabir azâbının varlığına delil olduğunu

¹¹² Ateş, age., c. 12, s. 72.

¹¹³ Kutub, age., c. 10, s. 340.

¹¹⁴ Râzî, age., c. 23, s. 373.

söylemekte ve âyetle “ileride size inecek olan kabir azâbını bileceksiniz” denmektedir, der. Bu mânâyla birinci defa bilmeleri kabirde; ikinci bilmeleri ise âhirette gerçekleşecektir, anlamı çıkar. Bu hususta Zer (veya Zir) b. Hubeyş’in Hz. Ali (ra)’den: “Hz. Ali (r.a.) dedi ki: ‘Biz önceleri kabir azâbı hakkında biraz şüphe içinde bulunuyorduk. Sonra *كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ * ثَمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ* âyetleri inince bu şüphemiz ortadan kalktı.”¹¹⁵ naklini delil getirmiştir.

Âyetle mal ve evlat yarışına girip bir sürü kuruntu peşinde koşan gafiller uyarılırken ileride gerçeği bilecekleri te’kiden haber veriliyor. Burada “ileride” sözünden maksat ve murat nedir? Ölmeden önce mi, kabir âleminde mi, yoksa âhiret gününde mi? Âyetteki anlatım tarzı, bunların hepsine hamledilebilecek bir esnekliktir.

3. Beşinci Âyet: *كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ **

a. Meâli

“Hayır, eğer kesin bir bilgi ile bilseydiniz...”

b. Tefsîri

Eğer kesin bir bilgi ile bilseydiniz, çokluğunuz sizi, âhiret yurdunu aramaktan alıkoyup oyalamazdı. Nihâyet kabirleri bile ziyaret ettiniz.¹¹⁶

“Hayır, öyle değil!” (*كَلَّا*): Bu kelime te’kit için tekrarlanmıştır, yâni önceki yasaklamaları bir daha te’kiddir.¹¹⁷

Bu sûrede “*كَلَّا*” lafzı, üç defa zikrolunmuşsa da her ayrı noktada “*كَلَّا*” dan sonra gelen hüküm başka olduğundan lâfızda tekrar gibi görünürse de, hakikatte tekrar yoktur. Zira birinci fıkranın manası: “Mesele sizin zannınız gibi değildir. Zira öyle olmadığını

¹¹⁵ Kurtubî, age., c. 20, s. 172.

¹¹⁶ İbn Kesîr, Ebu’l-Fid’a İmâdu’d-Din İsmâil b. Ömer b. Kesîr El-Hatib Ebû Hafs Amr (v. 774/1373), *Tefsîru’l-Kurâni’l-Azîm (Hadîslerle Kurân-ı Kerîm Tefsîri)*, el-Mektebetü’t-Ticâriyye, Beyrut 1985, trc. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, İstanbul 1986, c. 4, s. 8584.

¹¹⁷ Bursevî, age., c. 10, s. 162.

kabrinizde bilirsiniz”; ikincinin manası: “Sizin zannınız gibi olmadığını kıyamette bilirsiniz”; üçüncünün manası: “Mesele sizin zannınız gibi değildir. Zira, siz hakikati bilmez câhillersiniz. Eğer hakikati bilmiş olsaydınız, haliniz bu derece kötülüğe doğru gitmezdi”, demektir. Bunun gibi lafızların tekrarında, insâna yorgunluk ve isteksizlik olmadığı gibi bilâkis letâfet ve tatlılık da vardır. Şu halde bu gibi tekrarlar yerinde bir tekrardır, cümlece makbul olan tekrarlardandır ve edebiyattaki “tekrîr”e de güzel bir örnektir.¹¹⁸

Razi der ki: “Bu ifâdenin güzel oluşu, her yerde “كَلَّ” ya diğer yerlerindeki gibi başka bir şey takip ettirmiş olması sebebiyledir. Bu şöyle demek gibidir: Yapmayın, azâbı hak etmiş olacaksınız. Yapmayın, daha diğer zararlara giriftar olacaksınız. Bu gibi tekrarlar ise belagatçiler katında çirkin değil, güzeldir, faydalıdır.”

Burada ey gâfiller, artık (vazgeçin!) öyle kibir kokan hareketlere nihâyet verin! (Sizin anladığınız gibi değil). Ey münkirler! (Eğer yakın bir bilgi ile bilecek olsaydınız...) Yâni, yaptığınız kibirlik taslama hareketlerinizin ne kadar boş, saçma, ne derece çirkin şeyler olduğuna birazcık vâkıf bulunsaydınız, öyle yapmazdınız. İstikbalinizi düşünürdünüz, çokça servetiniz, fânî varlığınız sizi oyalamazdı, güzel amellerde bulunarak bir ebedî saadeti elde etmiş olurdunuz. Sizin bilginiz ise, neticede cehâletten başka bir şey değildir, demek istemiştir.¹¹⁹

Bu âyette ulemâ için büyük bir tehdit vardır. Çünkü âyetin manası, “Bu kötü itikat ve ameliniz, bilmediğinizdendir. Şâyet bilseydiniz, fenalık yapmazdınız” demek olunca, “Bilen fenalık etmez” demektir. Şu halde bilerek fenalık yapanların vebâli, bilmeyenlere nispetle daha büyük olacağına şüphe yoktur.¹²⁰

Dünyâdaki mal ve mülk için iftihar etmeye gerek yoktur. Çünkü bir değeri yoktur. Eğer insânoğlu bunların bir değerinin olmadığını bilse, böyle değersiz şeylerle iftihar etmezdi. Çünkü gerçek, öyle insânın zannettiği gibi değildir. Yâni insânın bunlarla iftihârı, bilmediğindendir, câhilliğindendir. Şâyet insân, gerçeği, ölüm zamanında bildiği gibi yaşamında da biliyor olsaydı, bâtil yollara girmez ve değersiz şeylerle iftihâr etmezdi.

¹¹⁸ Râzî, age., c. 23, s. 374.

¹¹⁹ Bilmen, age., c. 8, s. 4088.

¹²⁰ Mehmet Vehbi, age., c. 16, s. 6556.

İnsanların ölümü bilişleri üç mertebededir:

a) Her akli olan, benzerlerinin ölümünden, inceleme ve kıyas yoluyla delil getirerek, kendisinin de öleceğini şüphesiz bilir ki bu, “İlme’l-Yakîn”dir.

“İlme’l-Yakîn”, bu üç mertebeye âmm olarak da kullanılır. Bu manalarla “İlm-i Yakîn” ve “İlm-i Mevt” (ölüm bilgisi) tabirleri birbirine oldukça yaklaştırılır ve mana: “Yakîn bilgisini, ölüm bilgisini hakıyla hele bilseydiniz de o ilim ile ilerisini, sonuçta cezâyı bilseniz...” demek olur.

b) Ölüme çok yaklaştığında melekleri açıkça görmesiyle ölümü bilir ki bu, “Ayne’l-Yakîn”dir.

c) Tam öldüğü andaki biliştir ki o da, “Hakka’l-Yakîn”dir. İşte yukarıda da değindiğimiz gerçeği bilme, budur. İnsan, ölüm anındaki bildiği bu şeyi yaşamında biliyor olsaydı, asla yanlış yollara meyletmezdi.

Tüm tefsirciler, burada “لو” **Şart Edatı’nın cevabının**, tehdit ve korkutma maksadıyla, **hazfedilmiş (zikredilmemiş) olduğunda** ittifak etmiş görünüyorlar (Eğer kesin bir bilgi ile bilseydiniz...). Çünkü cevap anılmayınca, sözden bir çok mânâların çıkartılması mümkündür. Ancak âlimler, **âyetin takdîrinde** yâni âyete takdîri olarak verilen anlamlar noktasında **bir – iki vecih söylemişlerdir:**

1) Eğer ilerisini şüphesiz ilimle bilseniz, öyle yapmazdınız. Mal çokluğu ile övünme sizi oyalamazdı, diye öneri ile tayindir. Yâni mana, eğer kesin olarak bilseydiniz, dünyâ malıyla uğraşmaktan ve övünmekten vazgeçer, dünyâ malının çokluğu ile övünmek sizi, Allah (C.C.)’a itaatten alıkoymaz ve dünyâ nîmetlerine aldanıp âhiretin sıkıntılı ve korkunç hallerinden gâfil olmazdınız, âhirete hazırlanırdınız, şeklinde olur.

2) Zihinler mümkün olabilen her şekli düşünsün diye kapalı bir şekilde korkutmayı en yüksek derecede büyümek üzere hazıftır ki, eğer ilerisini şeksiz ilimle bilseniz neler neler yapardınız, yâni öyle çalışır, öyle işler yapardınız ki, şimdi onun içeriği tarif ve tavsife sığmaz. Fakat biliyorsunuz, bilgisizlik ve gurur ile yanlış gidiyorsunuz, çokla övünmek ve gururlanmakla vakit geçiriyorsunuz, demek olur. Böylece muhatap, aklına

gelebilecek en büyük belâyı takdîr edebilir. Nitekim Yüce Allah (C.C.) meâlen, “Onların, ateşin karşısında durduruldukları zamanı bir görsen...”¹²¹ buyurmuştur. Tahkîk ehlinin tercihleri de bu ikinci vecihtir.

4. Altıncı ve Yedinci Âyetler: * لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ * ثُمَّ لَتَرَوُنَّهَا عَيْنَ الْيَقِينِ

a. Meâli

“Andolsun ki cehennemi muhakkak göreceksiniz, yine de orayı gözlerinizle kesinlikle göreceksiniz.”

b. Tefsîri

Cahîm, “pek büyük ateş”, demektir.¹²² “لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ” âyeti için Âlûsi şöyle der: “Bu, zikredilmemiş, gizli bir yeminin cevâbıdır. Yüce Allah (C.C.) bununla tehdîdi kuvvetlendirmiş ve Cehennem olayının büyüklüğünü ifâde etmek için, daha önce kapalı bir şekilde korkutuldukları şeyi açıklamıştır.” Yâni “Cehennem’i mutlaka göreceksiniz”, demektir.¹²³

Bu, daha önce geçen tehdîdin tefsîridir. Yâni “Hayır, ileride bileceksiniz. Yine hayır, ileride bileceksiniz!” âyetindeki tehdîdin açıklamasıdır. Allah Teâla onları, bu durumla tehdit ediyor ki bu, karardığında (tek bir nefes aldığı anda) Allah (C.C.)’a yakın her meleğin ve her peygamberin, dehşet ve ürpertiden dolayı dizleri üstü yığılıp kalacağı bir ateşi görmedir.¹²⁴ O Cehennem, size azap olunmak için hazırlandığı cihetle, elbette onu göreceksiniz ve gördükten sonra tekrar öyle bir görmekle göreceksiniz ki, asla şüphemiz kalmayacaktır. Çünkü içine gireceğinizden dolayı, ilm-i yakîn hâsıl olacağından asla şüphe kalmayacaktır.

¹²¹ Enam 6/27-30.

¹²² Sâbûnî, age., c. 7 s. 345.

¹²³ Âlûsi, age., c. 30, s. 225.

¹²⁴ İbn Kesîr, age., c. 4, s. 8584.

(لَتَرُونَ الْجَحِيمَ * ثُمَّ لَتَرُونَهَا عَيْنَ الْيَقِينِ) "Görme" fiilinin tekrar edilişıyla ilgili şu izahlar yapılabilir:

1. Bunun tekrarı da, tehdîdi te'kid (pekiştirmek) içindir. Belki de kâfirler, tehditleri duymaktan hiç hoşlanmıyorlardı. İşte Cenab-ı Hak, kâfirlerin duymaktan hoşlanmadıkları için tehdîdi tekrar tekrar zikretmiş olabilir. Kezâ fiilin sonundaki te'kid nun'u da, bu görüp bilmenin kaçınılmazlığını anlatmaktadır. Buna göre mana, "Siz görüşünüzle ve bu bilginizle başbaşa kalsaydınız, onu görmezlikten gelebilirdiniz. Fakat isteseniz de istemeseniz de onu görmeye mecbûr edileceksiniz." şeklindedir.

2. Bu 'görme'lerden ilki, Cehennemi uzaktan görme manasınadır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Cehennem onları uzaktan gördüğünde onlar, onun müthiş gazaplarını ve uğultusunu duyacaklar."*¹²⁵ ve *"Cehennem, görecekler için yaklaştırıldı"*¹²⁶, buyurmuştur. İkinci görme ise onların, cehennemin kenarında oldukları zamanki cehennemi görmeleridir. Önceki görmeleri uzaktan olan görmedir, O vakitte Cehennem'in sesini çirkin bir vaziyette işitirler. Daha sonraki görmekte ise, nerdeyse kalpleri parçalanacak şekilde dehşete düşerler.¹²⁷

3. Birinci görme sözleşme; ikincisi ise bizzat görme manasındadır.

4. Bununla, sizler o cehennemi tekrar tekrar göreceksiniz, manası kastedilmiştir. Böylece "görme"nin sûrede iki kere zikredilmesi, görmenin peşpeşe-ardarda olacağı manasındadır, çünkü cehennemlikler, orada ebedî kalacaklardır. Dolayısıyla kendilerine, tehdit üslûbuyla, "Andolsun ki sizler, bugün eğer o görme hususunda şüpheyeye düşüp onu tasdik edemediyseniz, orayı sürekli göreceksiniz ve şekkiniz-şüpheniz böylece kaybolacak" denilmek istenmiştir. Bu tıpkı, *"Rahman'ın yarattıklarında bir bozukluk göremezsin. Binâenaleyh gözünü iki kere çevir bak!"*¹²⁸ âyeti gibidir. Bu, *"Eğer tekrar tekrar baksan da o gökte, bir çatlak bulamazsın"* demek olup buradaki "iki kere" ifâdesiyle, sadece iki kez bakmayı kastetmemiştir. Tefsîr ettiğimiz bu sûrede de böyledir. Eğer, "ikinci görme'yi yakîni görme diye tavsif etmenin hikmeti nedir?" diye sorulursa denilir ki: Çünkü

¹²⁵ Furkan 25/129.

¹²⁶ Naziât 79/36.

¹²⁷ Semerkandî, Ebu'l-Leys Seyyid Alaeddin Ali b. Yahya, *Bahru'l-Ulûm*, çev. Ali Kara, Mutlu Yay., İst., ts., c.6, s. 540.

¹²⁸ Mülk 67/3,4.

onlar, birinci kez sadece alevini; ikinci kez ise bizzat o cehennem çukurunu, oraya nasıl düşüldüğünü ve oradaki eziyet verici canlıları görürler. Bu ikinci görme'nin daha net bir görme olduğunda şüphe yoktur. Daha kapalı olan bilgidен, daha açığına geçmedeki hikmet ise, bakışı terketmeye dair teferruatlı bilgi vermedir. Çünkü onlar, zanlarıyla yetiniyor, dahasını istemiyorlardı.¹²⁹

5. Arap dildisi Ebû Hayyân (v. 746/1345), bu âyetle ilgili olarak şöyle der: "Yüce Allah (C.C.), önceki âyetteki anlatılan görmenin, mecâzi bir görme olmadığını anlatmak için, عَيْنَ الْيَقِينِ sözüyle vurguyu arttırmıştır"¹³⁰, der. Hissedilen şeyleri görerek bilmek, kesin bilgi mertebelerinin en üstünüdür. Bu âyet de hükmü kuvvetlendirmek için, önceki âyetin tekrarıdır. Yâhut birincisinde, "onu uzaktan gördükleri zaman"; bu âyetle de, "içine girdikleri zaman" manaları kastedilmiştir.¹³¹ Yâhut da evvelki, Cehennem'e yakın geldiklerinde görececeklerini; ikincisi, Cehennem'e girdiklerinde görececeklerini beyan olduğundan âyetle tekrar yoktur.¹³²

6. Kâfirleri tehdidi te'kid için, ru'yet tekrar olunduğu gibi Cehennem'i görmeleri zarûri olduğuna işâret için de nun'u te'kid vârid olmuştur. Yâni "Siz Cehennem'i istesiniz de istemeseniz de göreceksiniz" demektir. Yâhut görececeklerinin tekrar zikrolunması, her zaman görüp duracaklarına işâret içindir. Yâni "görürsünüz, siz tekrar görürsünüz. Zîra dâima içindesiniz" demektir. Çünkü Cehennem'de ebedî kalanların her vakit Cehennem'i ayne'l-yakîn müşahade edecekleri tabiidir. Yâhut evvelki ru'yetleri, Cehennem'e girmeden uzaktan göreceklei şeklinde olacağı; ikinci ru'yetlerinin de Cehennem'e girdikten sonra göreceklei beyân edilmektedir.¹³³

7. Nesefî: "Onu gözle göreceksiniz. Allah Teâla, tehdidi ağırlaştırmak ve korkuyu arttırmak için Cehennem'i görmeyi "نَمَ" ile atfederek tekrarlamıştır"¹³⁴, der.

¹²⁹ Râzî, age., c. 23, s. 377.

¹³⁰ Ebû Hayyân et-Tevhîdî, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyân el-Ğirnati (el-Endülüsî), *el-Bahru'l-Muhîr*, c. 11, ys., ts., s. 506,507.

¹³¹ Bursevî, age., c. 10, s. 162.

¹³² Çelik, Konyalı Mehmed Vehbi, age., c. 16, s. 6557.

¹³³ Çelik, Konyalı Mehmed Vehbi, age., c. 16, s. 6557.

¹³⁴ Nesefî Ebu'l- Berekât Hafızu'd-Dîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmud (v. 710/1310), *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiki't-Te'vîl*, haz. İbrahim Muhammed Ramazan, Daru'l-Kalem, Beyrut 1989, s. 1994.

Bu âyetlerle yalnız gâfil müşrikler, inkârcı nankörler, maddeci şaşkınlara mı tehdit ediliyor; yoksa mü'min-kâfir bütün insânlar mı uyarılıyor?

Her iki yorum da bu anlatımın kapsamına girmektedir. Siyak ve sibakı dikkate alanlar, kâfirlerle ilgili olduğunu belirtmişlerse de sûrenin son âyeti olan "sonra da o gün (size dünyâda verilen) nîmetlerden elbette sorulacaksınız" cümlesi, ikinci yorumu kuvvetlendirmekte ve bu mücmelin şu âyetle açıklandığını ilhâm etmektedir: *"Hem sizden hiçbir kimse yoktur ki, Cehennem'e uğramış olmasın. Bu Rabbinin yanında kesin hükme bağlanmıştır."*¹³⁵ Öyle ki mü'minler Cennet'e girmek için mutlaka Cehennem üzerine kurulu Sırat'ı geçmeleri gerekecek ve Cehennem'lik olanlar da ancak bu köprü üzerinden ateşe atılacaklardır. Böylece âhiret gününde Cehennem'i ayan-beyân görmeyen kalmayacaktır.

Bu anlatımla inkârcılara, Cehennem denilen azap yerini ortadan kaldırma kudret ve imkânlarının bulunamayacağı ihtâr edilerek, ölmeden önce bu gerçeğe inanmalarının lüzûmu ve faydası anlatılıyor. İlahî kurallara uyup ona göre iki hayatı düzenlemenin, tek kurtuluş çaresi olduğu dolaylı yoldan anlatılıyor.

Diğer yandan iman edenlere de, sözü edilen gerçeği hep göz önünde bulundurmaları ve ona göre her gün biraz daha sâlih amelleri çoğaltıp Allah (C.C.)'a yakınlık sağlamaları ilham ediliyor.¹³⁶

¹³⁵ Meryem 19/71.

¹³⁶ Yıldırım, Celal, age., c. 13, s. 6978.

5. Sekizinci Âyet: *ثم لتسألن يومئذ عن النعيم* *

a. Meâli

“Sonra yemin olsun ki, o gün nîmetlerden elbette ve elbette hesaba çekileceksiniz”

b. Tefsîri

Bu âyetle ilgili üç ihtilâflı husus var:

b.a. Nîmetlerin hesabının kimlere sorulacağı hususu: Bu konuda iki görüş vardır:

1. Hesap kâfirleredir: Bu görüşe göre, nîmetlerin sorulacağı kimseler kâfirlerdir. Mü'mine nîmetten sorulmaz. Hasan el-Basrî'ye göre, cehennemliklerden başka hiç kimse nîmetlerden hesaba çekilmeyecektir. Hasen , Mukatil ve İbn Abbas'tan rivâyetleri esas alarak bâzı tefsîrciler, bu sûredeki hitapların kâfirlere, dolayısıyla bu âyetteki sorunun da cezâlandırma sorusu olarak, onlara mahsus olduğuna kânî olmuşlardır. Bunun delili olarak da şu iki şey ön planda tutulmuştur:

- Rivâyet olunduğuna göre bu âyet nâzil olunca Hz.Ebûbekir (ra.), “Ey Allah'ın Rasûlü! Söyler misin, hani senle birlikte Ebû'l-Heysem İbn et-Tihân'ın evinde arpa ekmeği, et ve olgunlaşmamış hurma yemiştik ve tatlı su içmiştik. Bu, kendisinden hesaba çekileceğimiz nîmetlerden midir?”, dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.), “Bu (hesaba çekiliş), kâfirler içindir (yâni o soru kâfiredir)”, demiş ve “*Biz nankörlerden (kâfirlerden) başkasını cezâlandırmayız*”¹³⁷ âyetini okumuştur.¹³⁸ Fakat bundan maksat, nîmeti inkâr etme olduğuna göre buna, dinden büsbütün gaflet eden kâfirler olduğu gibi; dînî yükümlülüklerden gaflet eden fâsık mü'minler de dâhildir. Yâni o nîmetlerden sorumlu olacak olanlar bunlardır, şükrünü bilen sâlih mü'minler değil.¹³⁹ Nitekim bundan sonraki Asr

¹³⁷ Sebe 34/17.

¹³⁸ Taberî, Câmiu'l..... agk., c. 9, s. 287; Kurtubî, age., c. 20, s. 177.

¹³⁹ Kadı Beydavî, Ebû Said Nasıruddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed (v. 685/1286), *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, İstanbul 1886, c. 2, s. 617.

Sûresi'nde yapılan "Ancak îman eden ve güzel amel işleyenler...müstesna"¹⁴⁰ istisnasıyla bu mânâ tamamen beyan edilmiş ve açıklanmıştır.¹⁴¹

- Âyetin zâhiri de bunun delilidir. Çünkü kâfirlerin dünyâlıklarla, dünyâ lezzetleriyle övünüp böbürlenmeleri onları, Allah (C.C.)'a taat ve şükürden alıkoymuştur. Böylece kâfirler, dünyâda iken kendilerinin mutluluk sebebi saydıkları bu şeylerin, âhirette kendileri için en büyük şikâyet sebeplerinden olduğunu anlasınlar diye Allah Teâla, kıyamet günü bu nîmetleri soracaktır.

2. Hesap herkesedir: Bu görüşe göre bu hesap, hem mü'min hem kâfir hakkında herkes için genel bir durumdur. Bu görüş sahipleri, buna bir hayli haberlerle delil getirmişlerdir. Evlâ olan görüş de budur.

Bir önceki sûre kâfire mahsus olduğundan, bu âyetin kâfire mahsus olması ihtimâli mutlakdır. Böyle olmakla birlikte âyet, mü'mine de şâmilidir. Sûrenin sonundaki bu hitap, gerek kâfir gerek mü'min gerek fâsık gerek sâlih, bütün insânlara ait bir hitaptır; "Naim" tabiri de, her nîmeti içeren nîmetler cinsi olması sebebiyle, her iki sınıfı da kapsar ve sûal, ilahî adalete uygunluğu açısından, hem mü'minlere hem de kâfirlere yöneliktir, yâni herkes suâle tabi tutulacaktır. Bu şekilde sorudan maksat, yalnız başa kakmak için azarlama ve cezâ sorgusu demek olmayıp, inkâr veya şükür ortaya çıkaran ve ona göre ya cezâ ya da mükâfat ile neticelenecek olan soru demek olur. Kâfirler hakkındaki sûâl, nâil oldukları nîmetlerin şükürünü yerine getirmemeleri, küfür içinde yaşamaları sebebiyle azarlama şeklindedir; mü'minler hakkındaki sûâl ise, onların şükür vazîfesini yerine getirmelerini duyurma amaçlı olarak onları şereflendirme, onurlandırma, tazim ve ikrâm içindir. Çünkü mü'minler, îmanla şükretmiş, itaatte bulunmuşlardır, kâfirler gibi yalancı olmayıp ikram olunmaya şâyândırlar.¹⁴²

Râzî, "Fakat kâfire olan soru, azarlama sorusudur, çünkü o şükürü terk etmiştir. Mü'mine olan soru ise, şereflendirme sorusudur, çünkü şükür ve itaat etmiştir", der.¹⁴³

¹⁴⁰ Asr 103/3.

¹⁴¹ Yazır, age., c. 9, s. 419.

¹⁴² Râzî, age., c. 23, s. 380.

¹⁴³ Râzî, age., c. 23, s. 380.

Sorumluluğun mânâsı, her nîmetin iyi veya kötü kullanılmasına; yerine sarf edilip edilmediğine göre sevap ve cezâ gerektirmesi mânâsına, borçlanmanın hükmü olan sorumluluk demek olur. Bu sorumluluk ise, gerek kâfir gerek mü'min her mükellef için şüphesizdir. Görevini yerine getirmeyip nîmeti kötüye kullanan, cezâ için sorumludur; görevini güzel yapanlar da, ecir ve sevap ile ödüllendirilmek için sorumludur. Hiçbiri ihmal edilecek değildir. Nîmet ne kadar çok olursa, görevi de o oranda çok ve zor; sorumluluğu da o oranda büyük ve ağır olur. Burada çokla öğünmenin oyalaması söz konusu olmuştur. Onun için Rasûlullah (s.a.v.) ve ashabı, geçimlerinde ümmetin en fakirleriyle düşüp kalkarak çokla öğünmekten son derece çekinmişlerdir. Hz. Peygamber ve Hz. Ebûbekir, zarûrî fakirlik ile fakir değillerdi. Zikredilen o açlık halleri, bütün ellerindekini Allah (C.C.) için ümmetin ihtiyaçlarına sarf etmekten haz duydukları isteğe bağlı fakirlik ile kerem ve sabır halleri idi. Şu halde görevli olmanın bir gereği demek olan sorumluluk, yalnız kâfirlere mahsus olamaz, elbette mü'minlere de şâmilidir.

*"Kim mecbûr kalırsa (başkasına) saldırmadan ve sınırı aşmadan (haram kılınarlardan) yemesinde bir günâh yoktur"*¹⁴⁴ âyeti gereğince zarûret hallerinde günâh kaldırılmış olduğundan dolayı zarûret ölçüsünde sorumluluk kalkıyor demektir. Şu halde zarûret durumunda soru ve hesaptan istisna veya tahsis edilmek gerekir. Nitekim Hasen'den nakledilen şu hadîs de buna delalet eder: "Rasûlullah buyurdu ki: Üç şey vardır ki, kul onlarla sorgulanmaz: Gölgeleeneceği bir çatı gölgesi, belini kuvvetlendireceği bir ekmek kırığı ve avret yerlerini örteceği bir elbise."¹⁴⁵

Asıl korkulacak mesele, azarlama ve cezâ sorusudur. Bunu ise Râzi, kâfirlere tahsis etmiş olmakla genelleştirmiş değil, "hitap kâfirlere" diyenlere iştirak etmiş oluyor. Azarlamanın sebebini açıklarken şükrü terk etmenin ve şeref vermenin sebebini şükür ve itaat ile talil ediyor. Şükür ve itaat eden, kâmil mü'mindir; fâsık, mü'min olmakla birlikte itaatsizlik etmiş, eğlence ve çokla öğünmeye kapılmıştır. O halde azarlama sorusunun da yalnız kâfirlere mahsus olmayıp fâsıkları, âsîleri de içine alması gerekir. Görevli olmanın gereği sorumluluk da bunu gerektirir. Şu halde meseleyi, bu âyette azarlama sorusunu cezâ sorusuna; hitabı da gerek kâfir gerek mü'min, çokla öğünmenin kendilerini dinden

¹⁴⁴ Bakara 2/173.

¹⁴⁵ Tirmizi, age., *Zühd* 30, c. 3, s. 379; Hindî, el- Muttaki Alaeddin (v. 364/975), *Kenzü'l-Ummâl*, Haydarabad, ys., 1312., c. 3, s. 7108 .

alikoymuşlara; genellemeyi ise alıkoyan nîmetlere tahsis ederek anlamak en doğru tefsîrdir.¹⁴⁶

Bu görüşte olanlar, görüşlerine bir takım hadîsleri delil getirmişlerdir:

- Bu hususta rivâyet edilen haberlerin en yaygını, Müslim (v. 261/875), Ebû Davud (v. 275/889), Tirmizi (v. 320/932), Nesai (v. 303/915), İbn Mace (v. 273/886) ve daha diğerlerinin Ebû Hureyre'den (v. 57/678) rivâyet ettikleri, Rasûlullah (s.a.v.), Hz.Ebûbekir ve Hz. Ömer'in, açıkları sebebiyle gece yarısı dışarı çıkıp Ensardan birinin evinde karınlarını doyurduklarıyla ilgili hadîstir. (*)

* Bu olay, Müslim, İbn Mace, Ebû Davud, Tirmizi, İbn Cerir ve Ebû Ya'la vs. tarafından Abdulmelik İbn Umeyr kanalıyla Ebû Hureyre'ye dayanılarak nakledilmiş; Nesaî bu rivâyeti Hammad b. Seleme kanalıyla nakletmiş ve aralarında bâzı ifâde farkları vardır. Bunların bâzısında bu Ensari'nin adı verilmiş (Ebû'l-Heysem b. Et-Teyyihan el-Ensarî); bâzısında ise "Ensar'dan biri" denilmiştir. Bu olayı, değişik şekilde ve bir çok ayrıntılarla, İbn Ebi Hatim, Hz. Ömer 'e atfen ve İmam Ahmed, Hz.Peygamber'in azad ettiği kölesi Ebû Asiyb'e atfen nakletmiştir. Müslim, Yezid b. Keysân kanalıyla rivâyet eder; Ebû Ya'la ve İbn Mace de bu hadîsi, Muharibî kanalıyla Ebûbekir'den nakleder. İbn Hibban ve İbn Merduyye, Abdullah b. Abbas'a dayanarak başka bir rivâyeti nakletmişlerdir ki, hemen hemen buna benzer bir olayın Eyyub Ensarî'nin evinde meydana geldiği anlatılmaktadır.¹⁴⁷

¹⁴⁶ Zemahşeri, Ebû'l- Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed (v. 538/1144), *el-Keşşaf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Te'vîl*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1983, c. 4, s. 281.

¹⁴⁷ Mevdûdi, Seyyid Ebû'l-Âlâ (v. 1399/1979), *Tefhîmu'l-Kurân (Kurân'ın Anlam ve Tefsîri)*, trc. Muhammed Han Kaşani ve Diğerleri, İstanbul 1986, c. 7, s. 446; İbn Kesîr, age., c. 4, s. 8585.

Rasûlullah (s.a.v.)'ın azaldı kölesi Ebû Âzib: "Rasûlullah bir gece dışarı çıktı ve bana uğradı, beni dışarı çağırdı, ben de çıktım. Sonra Ebûbekir'e uğradı, onu da dışarı çağırdı, o da çıktı. Daha sonra Ömer'e uğradı, onu da dışarı çağırdı, o da çıktı. Rasûlullah (s.a.v.) devam edip ensardan bir kimsenin bahçesine girdi. Bahçe sahibine, "bizi doyur!", dedi. Bahçe sahibi, bir hurma dalı getirdi, onu yere koydu. Rasûlullah (s.a.v.) ve arkadaşları, ondan yediler, sonra soğuk su istedi, onu içti ve buyurdu ki "Kıyamet gününde bunlardan mutlaka hesaba çekileceksiniz"¹⁴⁸. Bunun üzerine Hz. Ömer hurma dalını kaldırıp yere vurdu. Hurmalar sağa sola dağıldı ve Hz. Ömer: "Ey Allah'ın Rasûlü, biz kıyamet gününde bunlardan sorumlu muyuz?", dedi. Rasûlullah (s.a.v.) "Evet, ancak şu üç şey hariştir: Kişinin avret mahallini kapadığı bir parça bez, açlığını giderdiği bir ekmek kırıntısı, soğuk ve sıcakta içine girdiği bir taş kovuğu" buyurdu¹⁴⁹, diyor. (*)

* Bu olayla ilgili rivâyetlerden bir kaçını da not şeklinde vermeyi uygun gördük: a. İbn Abbas'tan rivâyette: Nebi (s.a.v.) ve iki arkadaşı Ebû Eyyüb el-Ensârî'nin evine gittiler. El- Ensârî'nin hanımı: "Merhaba ey Allah'ın Rasûlü ve yanındakiler!" dedi. Derken Ebû Eyyüb geldi, bir hurma salkımı kesti. Hz. Peygamber: "Bunu bizim için niye kestin? Meyvesinden toplayaydın ya!" buyurdu. "Ey Allah'ın Rasûlü! Hem kuru hurmasından, hem tam olgunlaşmayanından, hem olgun tazesinden yemenizi arzu ettim", dedi. Sonra bir oğlak kesti, yarısını kebab yaptı, yarısını pişirdi. Peygamber'in huzuruna getirip koyduğu zaman Rasûlullah, oğlaktan biraz aldı, onu bir yufkaya koydu da: "Ey Eba Eyyüb, bunu Fatıma (r.ha)'ya yetiştir! Zira o, günlerden beri böylesini tatmadı", buyurdu. Ebû Eyyüb söylenileni yaptı. Ne zaman ki yediler ve doydular, Nebi (s.a.v.) "Ekmek, et, hurma, henüz olgunlaşmamış hurma, olgun taze hurma...", buyurdu ve mübârek gözleri yaşardı. Sonra: "Nefsim kudret elinde olan Yüce Allah'a yemin ederim ki, işte bu sorulacağınız nîmetlerdir. Allah Teâla, "ثم لتسالن يومئذ عن النعيم" "Sonra o gün nîmetlerden muhakkak sorulacaksınız", buyurdu. İşte bu, o kıyamet günü sorgulanacağınız nîmetlerdir", dedi. Bu, ashabına ağır geldi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) buyurdu ki: "Böylesine rastlayıp el sürdüğünüzde, "الحمد لله الذي أشبعنا وأنعم علينا وأفضل" (Allah'ın adıyla...) deyin; doydüğunuz zaman da: "Hamdolsun Allah'a ki, bizi doyurdu, nîmetler verdi ve lütfuyla ihsân buyurdu", deyiniz. Çünkü bu ona yeterlidir".¹⁵⁰ b. İmam Ahmed, Ebû Üseyb (r.a)'dan şu rivâyeti nakletmiştir: "Rasûlullah (s.a.v.)

¹⁴⁸ Tirmizî, age., *Tekâsür* 8, bab 89; Şeyh Mansûr Ali Nâsîf, *et-Tâcü'l-Câmi'u Li'l-Usûli Fî Ehâdisi'r-Rasûli*, 2. bsk. Mektebetü'l-İslâmiyye, şrh. Mehmet Özdemir, Dârü İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, İstanbul 1961, c. 4, s. 297; Nesâî, age., *Vasâya* 4, no 3672, c. 6, s. 521.

¹⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, age., c. 4, s. 81; Tirmizî, age., *Zühd* 30, c. 3, s. 379; Hindî, age., c. 3, s. 7108.

¹⁵⁰ Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr (v. 911/1505), *Kabir Alemlî*, trc. Bahaddin Sağlam, Kahraman Yayınları, İstanbul 1984, c. 8, s. 615.

Efendimiz, geceleyin evinden çıkıp bana uğradı ve seslenip beni çağırdı. Dışarı çıkıp ona katıldım. Sonra Ebû Bekr'e (r.a) uğrayıp onu çağırdı. Sonra da Ömer'e (r.a) uğradı ve onu çağırdı. Hep birlikte ensardan birinin, ihata duvarıyla çevrili avlusuna gittiler. Rasûlullah (s.a.v.), avlu sahibine: "Bize bir şeyler yedir !" diye seslendi. O adam da bir salkım hurma getirip Rasûlullah'ın (s.a.v.) önüne koydu. Böylece Rasûlullah (s.a.v.) ile arkadaşları, o hurmadan yedikten sonra Rasûlullah, soğuk su istedi. Ondan içtikten sonra Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Andolsun ki kıyamet gününde bu nîmetten sorulacaksınız !" Bunun üzerine Hz.Ömer (r.a), o hurma salkımını alıp silkti ve hurmalar yere döküldü. Rasûlullah'a sordu: "Kıyamet gününde bundan da mı sorulacağız?" Rasûlullah da ona: "Evet, ancak üç şeyden sorulmayacaksınız: Adamın utanç yerini örttüğü bez parçası, açlığını gideren bir parça ekmek ve sıcak-soğuktan korunmak için başını soktuğu bir çukur (odacık)."¹⁵¹ c. Müslim, Ebû Hureyre'nin (r.a) şöyle dediğini rivâyet eder: "Bir gün veya bir gece Rasûlullah (s.a.v.), evinden çıktı. Çıkar çıkmaz Ebû Bekir'i sonra da Ömer (r.anhüma)'i gördü ve onlara: "Bu saatte sizi evinizden çıkaran şey nedir? dedi. Onlar: "Açlık, ey Allah'ın Rasûlü!" dediler. Hz. Peygamber (s.a.v.): "Canım kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, beni de sizi çıkaran sebep çıkardı. Haydi kalkın" dedi. Beraberce kalktılar ve Rasûlullah "Hadi Ebû'l-Heysem el-Ensari'nin evine gidelim", dedi. Adamın evine vardılar. Baktılar ki, adam evinde yok. Evin kadını onu görünce, "Merhaba, hoşgeldin!" dedi. İbn Abbas der ki: Rasûlullah önümüzde yürüdü. Selâm verip üç kere izin istedi. Ümmü'l-Heysem, kapının gerisinde söyleneni dinliyordu ve Rasûlullah'ın bir kez daha selâm vermesini istiyordu. Rasûlullah dönmek isteyince, Ümmü'l-Heysem arkalarından koşup dedi ki: "Ey Allah'ın Rasûlü! Allah'a andolsun ki ben senin selâmını duydum, ancak daha fazla selâm vermeni istedim. Rasûlullah da ona hayır diledi. Ona: "Ebû'l-Heysem nerede?" diye sordu. Kadın "Bize tatlı su getirmeye gitti, inşallah hemen geliverir", dedi. Ağacın altına bir sergi yaydı. O anda Ensari geldi, sevinçten gözleri aydınlandı. Rasûlullah (s.a.v.) ve iki arkadaşına bakarak: "Allah'a hamdolsun! Bu gün benden misafirleri daha şerefli olan hiçkimse yoktur", dedi. Hemen giderek hurma ağacına çıktı, onlara bir hurma salkımı getirdi. İçinde koruk, kuru ve olgun hurmalar vardı. "Buyrun yiyin!" dedi, sonra onlara su getirip içirdi ve bıçağı aldı. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) ona: "Sakin sağmal koyuna dokunma!" buyurdu. Adam onlar için bir koyun kesti. Hem koyundan hem de hurma salkımından yediler, içtiler. Yemeğe doyup suya kandıklarında Rasûlullah (s.a.v.), Ebû Bekir ile Ömer (r.anhüma)'e şöyle dedi: "Canım kudret elinde olan Allah'a yemin olsun ki, kıyamet gününde bu nîmetten sorulacaksınız! Sizi evlerinizden açlık çıkardı. Sonra bu nîmete kavuşmadan evlerinize dönmediniz."¹⁵²

¹⁵¹ Ahmed b. Hanbel, age., c. 4, s.81.

¹⁵² Müslim, age., *Eşribe* 140.

- Hz. Ömer (ra.)'den: "Hangi naîmden sorulacağız ey Allah'ın Rasûlü? Halbuki memleketimizden ve mallarımızdan çıkarıldık", der. Rasûlullah (s.a.v.) da: "Sizleri sıcağın ve soğuktan koruyan meskenlerden, ağaçlardan, çadırların gölgelerinden ve sıcak gündeki soğuk sudan...", buyurur. Bir başka hadîste Rasûlullah (s.a.v.) "Bu nîmetler: Serin gölge, güzel yaş hurma ve soğuk sudur"¹⁵³, buyurmuş ve Rasûlullah (s.a.v.), mü'minleri böylesine kadirbilirlik düzeyinde tutmak, nankörlük ve gafletten uzak bulundurmak üzere kendisinin söylediği şu çok anlamlı "Kim kendi evinde ve yurdunda güvende, bedeni sağlık ve âfiyette olur, günlük azığı da yanında bulunursa, sanki dünyâ bütünüyle ona ayrılıp verilmiş gibi olur"¹⁵⁴, hadîsi de buna yakındır.

- Rasûlullah (s.a.v.) zamanında bir genç Müslüman olmuştu. Rasûlullah (s.a.v.) ona, Tekâsür Sûresi'ni öğretmişti. Sonra da onu bir kadınla evlendirmişti. Kadının yanına girip de büyük bir çeyiz ve bir çok nîmet görünce, "Ben bunları istemem", diyerek çıktı gitti. Peygamberimiz Sallallahu aleyhi vesellem sebebini sorunca genç adam, "Sen bana, "Sonra o gün nîmetlerden muhakkak sorulacaksınız!"¹⁵⁵, diye öğretmedin mi? Ben onların cevabını vermeye güç yetiremem", diyor ve Enes (v. 612/712)'ten rivâyet edilmiştir ki: "Bu âyet nâzil olduğunda bir muhtaç kalkmış, "benim üzerimde nîmetten bir şey var mı?" demişti. Rasûlullah (s.a.v.) da: "Gölge, iki nalın ve soğuk su", buyurdu.¹⁵⁶

- "Bir mecliste bulunuyorduk. Rasûlullah Efendimiz (s.a.v.) başı ıslak bir halde çıkageldi. Biz Ona: "Ya Rasûlullah! Sizi mutlu ve huzurlu görüyoruz" dedik. O da "Evet öyle...", buyurdu ve sonrasında halk, zenginlik bahsine daldı. Rasûlullah (s.a.v.) şunu ilave etti: "Allah'tan korkup (kötülüklerden) sakınan kimse için zenginliğin hiçbir zararı yoktur. Ama Allah (C.C.)'tan korkan için sağlık, zenginlikten daha hayırlıdır. Mutlu ve huzurlu olmak (gönül rahatlığı) da (Allah'ın verdiği) nîmetlerdendir".¹⁵⁷

- Bu cümleden olarak Ebû Hureyre'den rivâyette: "Sonra o gün verilen her nîmetten sorguya çekileceksiniz" âyeti nâzil olunca insânlar: 'Ey Allah'ın Rasûlü, biz hangi

¹⁵³ Tirmizi, age., *Zühd* 39, no 2369, c. 3, s. 379.

¹⁵⁴ Tirmizi, age., *Zühd* 34, c. 3, s. 379; İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebeî el-Kazvîni (v. 273/887), *Sünen-ü İbn Mace*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, Kahire 1975, thk. Muhammed Fuad Abdülbâki İsa el-Halebî, Mısır, ts., *Zühd* 9 ve 34, c. 2, s. 3422.

¹⁵⁵ Tekâsür 102/8.

¹⁵⁶ Süyûtî, age., c. 8, s. 619.

¹⁵⁷ İbn Mace, age., *ticaret*, bab 1, no. 35.

nîmetten sorguya çekileceğiz? Bizde iki siyah nîmet olan "su" ve "hurma"dan (*) başka bir şey yok. Düşman karşımızda, kılıçlarımız omzumuzdadır', dediler. Rasûlullah (s.a.v.) da "Yakında olacak" buyurdu¹⁵⁸, diyor.

- "İki nîmet vardır ki, insânların çoğu onlar hakkında gaflet edip aldanmıştır: Sağlık ve boş vakit.." Yâni, bu iki nîmetin şükürünü ödemede eksik davranırlar ve görevlerini yerine getirmezler. Kişi, üzerine düşen görevi hakkıyla yerine getirmezse aldanmıştır.

- "Kıyamet gününde kul, şu dört şeyden sorulmadıkça bir yere kıpırdamaz: Ömrünü nerede tükettiğinden, gençliğini nerede yıprattığından, malını nereden kazanıp nereye infak ettiğinden ve ilmiyle nasıl amel ettiğinden."¹⁵⁹ Allah (C.C.)'tan olan tüm nîmetler, bu hadîste bahsedilen şeylerin içine dâhildir, demektir.

- İkrime'den; "Sonra o gün, andolsun ki, nîmetlerden sorulacaksınız"¹⁶⁰ âyeti nâzil olunca sahâbeler, "Ey Allah'ın Rasûlü! Biz hangi nîmete sahibiz ki? Karnımızın yarısını yalnızca arpa ekmeği ile doyuruyoruz", dediler. Bunun üzerine Allah Teâla, Peygamberine, "Onlara şöyle de: 'Ayakkabı giymiyor musunuz ve soğuk su içmiyor musunuz?' İşte bu, nîmettir!"¹⁶¹ şeklinde vahyetti. Şu hadis de buna yakındır: "Kıyamet gününde kulun nîmetlerden sorulacağı ilk soru şudur: 'Senin bedenine sıhhat vermedik mi, sonra soğuk sular içirmedik mi!'"¹⁶²

* Hadîs-i Şerîf'te su ve hurma nîmetleri için iki kara nîmet anlamında "el-esvedan" tâbiri kullanılmıştır. Burada "tağlîb"¹⁶³ söz konusudur. Nasıl ki Araplar, su ve süt için "el-ebyedan" tabirini kullanıyorlarsa, bu hadîs-i şerîfte de su ve hurma hakkında "el-esvedân" tâbiri kullanılmıştır. Yoksa su, zaten bilindiği gibi, renksizdir. Bir yoruma göre, burada "hurma" için "esved" denmesi, Medîne hurmasının kara olmasından ötürüdür.¹⁶⁴

¹⁵⁸ Tirmizi, *Âdiyât*, bab 3,4, no 3357; Buhârî, age., *Hibe* 1, *Rikak* 17, *Et'ime* 6, 41; Müslim, age., *Zühd* 28,30,31 .

¹⁵⁹ Tirmizi, age., *Kiyame* 1, bab 4, no 612.

¹⁶⁰ Tekâsür 102/8.

¹⁶¹ Tirmizi, age., *Zühd* 39, no 2369, c. 3, s. 379.

¹⁶² Tirmizi, age., *Âdiyât*, bab 5, no 3358.

¹⁶³ Tağlîb: Fazla olan cinsin zikredilmesiyle, azı da o hükümde aynı kabûl etmek.

¹⁶⁴ Sibt b. Cevzi, Şemsüddin Ebü'l-Muzaffer Yusuf bin Fergali bin Abdullah (v. 1257/1842), *Müntehi's-Sûl Fî Sîreti'r-Rasûl*, Şam 1808, c. 2, s. 12.

- Rasûlullah (s.a.v.) "Sonra o gün, andolsunki, nîmetlerden sorulacaksınız" âyetindeki nîmetlerden kastın "Huzur, emniyet ve sıhhat", olduğunu söylemiştir. Ayrıca Rasûlullah (s.a.v.) "Nîmet; karınların doyması, içeceklerin serinliği, meskenlerin gölgesi, yaratılışın dengeli olması ve uykunun zevkidir"¹⁶⁵, buyurmuştur.

- Rasûlullah (s.a.v.): "Kul, kıyamet günü, tencere üzerinde bulunandan, duvarın gölgesinden ve ekmekten hesaba çekilir veya sorguya çekilir"¹⁶⁶ buyurdu. Ayrıca Rasûlullah (s.a.v.)'ın "Vücut sağlığı, göz ve kulağın sıhhati, nîmettir. Allah Teâla, kullarından, onu nereye kullandıklarını soracaktır. Halbuki Allah (C.C.), onu nereye kullandıklarını kullarından daha iyi bilendir. İşte bu, Allah (C.C.)'ın, "*Muhakkak ki kulak, göz ve kalp bütün bunlar, ondan sorumludur*"¹⁶⁷, şeklindeki kavidir.

- Rasûlullah (s.a.v.) "Allah (C.C.) Teâla der ki 'Ey Âdemoğlu! Ben seni at ve deve üzerinde taşıdım, kadınlarla evlendirdim ve seni kurulup oturur ve başa geçer yaptım. Bunun şükrü nerede?', der" buyurmuştur.¹⁶⁸

Daha bunlar gibi hadîslerden dolayı âlimler bu sorunun, mü'min ve kâfire genel olduğunu söylemişlerse de, Keşşaf'ın da seçmiş olduğu üzere, şükredenlerin bu sorudan kurtulacağına delalet etmektedir.¹⁶⁹

b.b. Hesap sebebi olan nîmetlerin neler olduğu husûsu: Bu hususta âlimlerin îzahlarını maddeler halinde sıralayabiliriz:

- Bâzı âlimler, "Karın doyurma, soğuk su içme, uyku lezzeti, evlerin gölgesi ve sıhhat" rivâyetindeki beş şeyi esas almışlardır.

- İbn Abbas (r.a.) bunların, sıhhat ve yeme-içme gibi, insânın dünyâda iken zevk aldığı tüm lezîz nîmetler olduğunu söylemiştir.

¹⁶⁵ İbn Kesîr, age., c. 4, s. 8588.

¹⁶⁶ İbn Kesîr, age., c. 4, s. 8588.

¹⁶⁷ İsra 17/36.

¹⁶⁸ İbn Kesîr, age., c. 4, s. 8588.

¹⁶⁹ Zemahşeri, age., c. 4, s. 281.

- Bâzıları, "İki nîmet vardır ki, insânların çoğu onlarla aldanmıştır. Bunlar: Sıhhat ve boş zamandır."¹⁷⁰ hadîsinden hareketle âyetle geçen nîmetten kastın, sıhhat ve boş vakit olduğunu söylemişler ve bu hadîsin, dünyâ ve âhiretin maslahatlarının kendileriyle elde edilmesi ve diğer nîmetlerin ise bunların tâbilerinden sayılması sebebiyle, anılan iki nîmetin büyüklüğüne ve değerlerinin yüceliğine dikkatleri çekmektedirler.

- Hasan b. Fazi bu nîmetlerin, şerî hükümlerin hafifletilmiş olması ve Kurân'ın kolay kılınmış olması olduğunu söylemiştir.

- İbn Ömer (v. 73/692) bunun, soğuk su olduğunu söylemiştir.

- Muhammed el-Bakır (v. 731) ise bunun, âfiyet ve sıhhat olduğunu söylemiştir.

- Secâvendî (v. 560/1165)'ye göre kul, karınların doyması, içeceklerin soğukluğu, uykunun lezzeti, evlerin gölgesi, yaratılıştaki ahenk ve güzellikten sorulacaktır.

- Ebû Ümame, bu nîmetin buğday ekmeği ve tatlı su olduğunu söylemiştir. Abdullah b. Sahrâre, "Bugün Kûfe'de nîmet elde etmeyen kimse kalmadı. İnsanların en mütevâzî yaşayanı buğday ekmeği yiyor, soğuk su içiyor, gölgeler altında gölgeleniyor. İşte bunlar da nîmetlerdendir", diyor.

- Câbir el-Cu'fî şöyle diyor: "Muhammed el-Bakır'ın yanına girdim. O bana, "Müfessirler 'Sonra...size nîmetlerden sorulacak'¹⁷¹, âyeti hakkında ne derler?" deyince ben, "Hesabı sorulacak nîmetlerin gölge ve soğuk su olduğunu söylüyorlar", dedim. Bunun üzerine, "Şimdi sen evine birini misâfir etsen, gölgede oturtsan ve ona soğuk su içirtsen, bunu onun başına kakar mısın?", dedi. Ben, "Hayır" deyince o, "Allah Teâla da, kuluna yedirip içirip sonra da ona bunun hesabını sormayacak derecede kerîmdir, cömerttir", dedi. Bunun üzerine, "Peki o halde, bu âyetin tefsîri nasıl olur?", dediğimde, "Naim (nîmetler), Rasûlullah (s.a.v.)'tır. Allah (C.C.) onu, bu âleme nîmet olarak göndermiş ve onun sebebiyle âlemdekileri dalaletten kurtarmıştır. Peki sen Allah (C.C.)'ın, "Andolsun ki Allah, içlerinden bir Peygamber gönderdiği için, mü'minlere lutfetmiştir"¹⁷² âyetini duymadın mı?", der.

¹⁷⁰ Buhârî, age., *Rikâk* 1; Tirmizî, age., *Zühd* 1, c. 3, s. 379.

¹⁷¹ Tekâsür 102/8.

¹⁷² Âl-i İmrân, 3/164.

- Bir görüşe göre, "Siz, Cehennem görüldüğü gün, sizi dinden alıkoyan nîmetten sorulacaksınız" cümlesinde yer alan "sorulacak" sözündeki hitap, tüm gayretini lezzetleri elde etmeye sarfeden, sadece iyi şeyleri yemek, güzel giysiler giymek için yaşayan, zamanını oyun ve eğlencede harcayan, ilmi ve ameli umursamayan, meşakkatlere katlanmayanlara mahsustur

Zemahşerî "Keşşaf"ta der ki: "İnsanın sorumlu olacağı ve cezâlandırılacağı nîmetler nedir? Çünkü hiçbir nîmeti olmayan kimse yoktur", dersin derim ki: 'O bütün himmeti lezzetlerini elde etmeye sarfedilmiş olan, ancak hoş yemek ve yumuşak giyinmek, vakitlerini eğlence ve oyunla geçirmek için yaşayan; ilim ve amele, layık oldukları önemi vermeyen; nefsine onların zorluklarını yüklemek istemeyen kimselerin nîmetleridir'¹⁷³. Fakat Allah Teâla'nın sırf kulları için yarattığı nîmeti ve rızıkları ile faydalanıp onlarla ilim tahsiline ve gereğince güzel ameller yapmaya çalışmak için kuvvet alan ve şükürünü yerine getirmeye çalışan kimseler, ondan hariçtir."¹⁷⁴ Rivâyet olunduğu üzere Rasûlullah (s.a.v.), ashabıyla bir hurma yiyip üzerine su içtiklerinde, "Bizi doyuran, suya kandıran ve Müslümanlar olarak yaratan Allah'a hamdolsun"¹⁷⁵ diye şükrederek buna işâret buyurmuştur.

- Bükeyr b. Atik: "Ben Said b. Cübeyr'e bal şerbeti getirildiğini gördüm. O, onu içti ve 'kendisinden sorulacağınız nîmet işte budur', dedi."¹⁷⁶

- Said b. Cübeyr, hesaba çekilmeyi gerektiren nîmetler hakkında "Bir içimlik bal bile bu nîmettendir", der."¹⁷⁷

- Mücahid "Dünyâ zevklerinden her birinden sorulacaksınız", der; Hasan el-Basrî, "Sabah ve akşam nîmetlerinden", der; Ebû Kılâbe "Temiz ekmele bal ve yağ yemek", der.

¹⁷³ Zemahşerî, Ebû'l- Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed (v. 538/1144), *el-Keşşaf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûnu'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1983, c. 4, s. 281

¹⁷⁴ Zemahşerî, age., c. 4, s. 281

¹⁷⁵ Müslim, age., *Zikr ve Daavât* 64; Ebû Dâvûd, İmam Sebt Seyyidü'l-Huffâz Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî (v. 275/889), *Sünen*, thk. Muhammed Avvame, Daru'l-Kable Li's-Sekafeti'l-İslâmiyye, Cidde 1998, *Et'ime* 52, *Edeb* 98; Tirmizi, age., *Daavât* 16, 55; Malik b. Enes, Enes b. Mâlik b. Ebi Amir el-Asbahi (v. 179/795), *Muvatta, Sifatü'n-Nebî*, 34; Ahmed b. Hanbel, age., c. 1, s. 153; c. 3, s. 32, 98, 153, 167, 252, 253

¹⁷⁶ Taberî, Câmiu'l.....agk., c. 9, s. 216.

¹⁷⁷ İbn Kesîr, age., c. 4, s. 8588.

Mücahid'in sözü, bu söylenen sözlerin en kapsamlısıdır.¹⁷⁸

- Ölüm Bir Nîmettir: Ölüm, görünüşte insânın hayatının sona ermesi, cesedinin dağılması, bedeninin yok olması gibi düşünülse de, hakikatte mü'minler için bir nîmet ve rahmettir. Herşeyden önce ölüm, hayat vazifesinden, ibâdetin zâhirî ağırlığından azâd olmaktır. Yüzde doksandokuz ahabba kavuşmak için bir kapıdır. Bu ise bir nîmettir. Dünyâ mâhiyeti itibarıyla ıztıraplarla doludur ve ebedî bir hayat için yaratılan insânın arzularına kâfi gelmemektedir. Ölüm, insânı böyle bir dünyâdan alarak geniş, ıztırapsız ve bütün ihtiyaçlara cevap veren bir âleme göçtür. İhtiyarlık, hayat şartlarını iyice ağırlaştırır ve ihtiyarlıkta insân gözü görmez, kulağı duymaz, kolları, dizleri tutmaz olur, yaşamak zorlaşır. Düşünelim ki, ihtiyar olmuş annemiz ve babamızla beraber, onların annesi babası, onların annesi babası....hayatta olsa hayat ne kadar çekilmez olurdu. İşte ölüm bu açıdan da bir nîmettir. Yaşlanan, eli ayağı tutmayan, başkalarına gerçekten çok meşakkat veren insânlar, ölmekle hem kendileri hem de onlara bakmak zorunda kalan kimseler kurtulur.

Ölümün nîmet olmasının bir diğer yönü de, ağır hastalar ve musibetzedeler içindir. Bilhassa yaralıları, hastaları, musibete uğrayan kimseler için uyku, bir rahata, rahmete ve istirahatata sebep olduğu gibi, uykunun büyük kardeşi olan ölüm ve musibete uğrayanlar ve intihara sebep olan belâlara müptelâ olanlar için bir nîmet ve rahmettir. Ağır hastaların, tahammülü zor musibete uğrayanların, ölümü temenni etmeleri uygun bir hareket değildir.¹⁷⁹

Bediu'z-Zaman, "Ölüm nasıl nîmet olur?", şeklindeki bir sülle:

a. Birinci Olarak: Ölüm, Cennet hayatı için başlangıçtır. Bu itibarla nîmet sayılabilir. Çünkü nîmetin başlangıcı da nîmettir.

b. İkinci Olarak: Ölüm, zararlı hayvanlarla dolu bir hapisten geniş bir sahraya çıkmak gibidir. Ruh, ceset kafesinden çıkarsa, necat bulur (kurtulur).

c. Üçüncü Olarak: Ölüm olmasaydı dünyâ, insânları barındırmaya yetmezdi ve nev-i beşer, müthiş perişâniyetlere maruz kalırdı.

¹⁷⁸ İbn Kesîr, age., c. 4, s. 8587.

¹⁷⁹ İsmail Mutlu, *Bediu'z-Zaman'ın Görüşleri Işığında Ölüm-Cenâze-Kabir*, Mutlu Yay., İst. 1993, s: 29-31.

d. Dördüncü Olarak: İhtiyarlık yüzünden öyle dereceye gelenler var ki hayatın yükümlülüklerine güç yetiremezler, dolayısıyla ölümlerini isterler. İşte bunun için ölüm, nîmettir”¹⁸⁰ mânâsında vermiş olduğu cevapla ölümün nîmetten sayılması ile ilgili sebepleri vecîz bir şekilde dile getirmiştir.

Yukarıda saydığımız maddelerden sonra bu hesabın tüm nîmetleri kapsadığını söyleyebiliriz. İster mutlak tabii ihtiyaçlardan olsun, isterse fantezi (lüks) türünden olsun bu, tüm nîmetlerden hesaba çekilmeyi içermektedir. Her ne kadar her bir maddede kendisiyle hesaba çekilecek olan nîmetlerin isimleri farklı olsa da, bunların her birinin hesap sebebi olan nîmetler olduğunu söyleyebiliriz.

Bunu bir örnekle îzah edersek eğer, İbn Ömer (r.a.)’in âyetle geçen nîmetleri, “soğuk su” olarak tefsîr etmesi, “soğuk su da, bu nîmetlerden biridir”, manasınadır. Belki de bulunduğu kendisine hiç kıymet verilmeyen, bulamayınca da alabildiğine kıymet arzedenden bir şey olduğu için, İbn Ömer (r.a.) bu nîmeti, özellikle “su” diye tefsîr etmiştir. İbnu’s-Semmâh (Ebû Dücâne, Semmah b. Harese)’in (v. 13/633) Harûn Reşid’e, “Bir çölde susuz kalsan, bunun için mülkünün yarısını feda eder miydin? Bir şey boğazına takıldığında, bunun için mülkünün yarısını harcar mıydın? İdrarın tıkanığında, bunun için bütün mülkünü vermez miydin? Binâenaleyh kıymeti, iki içimlik su kadar olan mülküne aldanma!”, şeklindeki söylediği söz de böyledir. Yâhut cehennemlikler başka şeylerden en fazla suyu talep ederler. Bundan dolayı İbn Ömer (r.a.), bu hikmete binâen âyeti böyle tefsîr etmiş de olabilir. Nitekim Allah Teâla, cehennemliklerin cennetliklere, “*üzerimize su dökün!*”¹⁸¹, dediklerini haber vermiştir. Yâhut da bu sûre, nîmetler içinde yüzenler hakkında nâzil olmuştur ve bunlar, özellikle soğuk suyu ve gölgeyi temin eden kimselerdir.

Şüphesiz insânın zevk aldığı, ferahlık duyduğu, iştahla yöneldiği o kadar çok nîmet var ki, onları saymak bile bir bakıma imkânsızdır. Ancak insân olarak yaratılmamız ve İslâm nîmetine muvaffak kılınmamız, sâlih amellerde bulunmamız, beden ve ruh sağlığıyla günlük hayatımızı sürdürmemiz bu nîmetlerin başında gelir. Zira “Allah kimin hakkında hayır (iyilik) murad ederse, onu dinde fakîh kılar (bilgili ve anlayışlı düzeye

¹⁸⁰ Bediü’z-Zaman Saîd Nursî, *İşârâtü’l-İ’caz*, Sözler Yay., İstanbul 1990, s. 205.

¹⁸¹ A’raf 7/50.

gelmeye muvaffak eyler)¹⁸². Şüphesiz bu ilâhi muvaffakiyetin tecelli edip kulun dinde bilgili ve anlayışlı olma düzeyine gelmesi, en hayırlı nîmetlerden biridir.

Sonra da yeryüzüyle gökteki nîmetlerin insâna baş eğdirilmesi, kaynakların önceden hazırlanıp istifâde edilir düzeye getirilmesi de insân hayatıyla iç içe olan nîmetlerdendir. Herkes bulunduğu ortam ve şartlara, taşıdığı yeteneklere göre bu nîmetlerden az veya çok yararlanmaktadır. Gerçek bu olunca, her nîmetin nasıl hazırlandığını, bu hususta ne gibi şeylerin hizmete sevk edildiğini düşünmek ve her nîmete böyle bir idrâk uyanıklığıyla yaklaşıp meşrû ölçüler çerçevesinde ondan istifâde etmeyi prensip edinmek farzdır. Zira yararlandığımız her nîmetten sorulup hesap vermek zorunda olacağımız kesindir.

İnsan, dünyâda yaşadıkça her dakika ilâhi nîmetlere nâil olmaktadır. Vücudumuzun sıhhati, lâtif havaları teneffüs etmemiz, leziz suları içmemiz, gıda maddelerini elde edebilmemiz birer büyük nîmettir. Bu nîmetlerden dolayı bizim vazifemiz de, bunları bize ihsân buyuran Allah (C.C.)'a şükürde bulunarak üzerimize düşen kulluk vazifelerini yerine getirmektir.¹⁸³

Yüce Allah (C.C.)'ın insânlara ihsân ettiği nîmetler, sayısız ve sınırsızdır. Hatta insân bâzılarını bilemez bile. Kurân'da şöyle buyurulmuştur: *"Eğer Allah'ın nîmetlerini birer birer saymak isterseniz, sayamazsınız"*.¹⁸⁴ Bu nîmetlerden sonsuz ve sayısız olanlar, Allah Teâla'nın doğrudan insânlara bahsettiği nîmetlerdir ve bir çoğu, insânların kendi çabalarıyla elde ettikleridir. İşte insânların, kendi çaba ve yetenekleriyle elde ettikleri bu nîmetler hakkında hesap vermeleri gerekecektir, yâni bunları hangi yollarla kazandıklarını ve nasıl harcadıklarını anlatacaklardır. Ayrıca Allah (C.C.) Teâla'nın doğrudan verdiği nîmetler hakkında da hesap vereceklerdir ve nerede nasıl kullandıklarını belirteceklerdir. Yâni bu nîmetlerin kendilerine Allah (C.C.)'tan geldiğini kabûl mu ettikleri ve bunlar için kendi dil, ağız, yürek ve amelleriyle şükranlarını mı dile getirdikleri; yoksa Allah (C.C.)'tan

¹⁸² Buhârî, age., *İlim* 10, *humus* 7, *i'tisam* 10; Müslim, age., *İmare* 175, *zekat* 98,100; Tirmizi, age., *ilim* 4, *mukaddeme* 17; Darimi, Hâfız Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl Berhâm (v. 255/868), *Sünen-ü Dârimî*, Medine-i Münevvere 1966, trc. ve thk. Abdullah Aydın, Madve Yay., İstanbul 1996, *mukaddeme* 24, *rikak* 1; Taberani, *Kader* 8; Ahmed b. Hanbel, c. 1, s. 206- c. 2, s. 234- c. 4, s. 92,93,95,97,98,99,101.

¹⁸³ Bilmen, age., c. 8, s. 4089.

¹⁸⁴ İbrahim 14/34.

gelmiş olmasına rağmen bu nîmetlerin verilmesinde başka varlıkların rolünün bulunduğuna mı inandıkları, bu nedenle bunları ilah mı edindikleri ve onlara teşekkür mü ettikleri sorulacaktır.¹⁸⁵

Mevcut ile yetinip rızkını helâl yoldan sağlayan ve her lokmadan sorulacağına inanarak kendisine verilen nîmetin şükrünü kalben, lisanen, bedenlen ve mâlen yerine getiren kimse, kendini hesap güne hazırlamış olur. Şüphesiz kişi kendini böyle bir fazîlet ve sorumluluk çizgisinde tutunca, aile ve toplumun huzur ve güven unsuru haline gelir.¹⁸⁶

Nîmet ya cismânî, ya da rûhanîdir. Cismânî olanın şükrü, şariat hükümlerini muhafaza; rûhanî olanın şükrü ise, İslâm âdâbına riâyettir. Şüphesiz muhafaza ve riâyet arttığı gibi, nîmet de artar. Nitekim Allah Teâla, *"Eğer şükrederseniz, elbette size (nîmetlerimi) arttıracam"*¹⁸⁷ buyurmuştur.

Kulun hiçbir hamd-ü senâsı Allah (C.C.)'ın verdiği nîmetlerin karşılığı olamaz. Kim ne kadar hamd-ü sena ederse etsin, ne kadar buna gayret gösterirse göstere, nîmetlerine şükürle ulaşmada noksan kalır. Eğer Allah (C.C.)'ın fazl-ü kerem'i gazâbından daha fazla olmasaydı bizler, rahmetine değil gazâbına layık olurduk. O'nun keremi öylesine yüce bir meyve ağacına benzer ki, ancak şükür kanadı ile uçanlar, onun dallarının altından geçebilirler.

Âyetteki ifâdenin tüm nîmetleri kapsadığına delil olarak:

- "en-Naim" "النَّعِيم" in başındaki elif-lam, istiğrak (genellik) ifâde eder. Bu, nîmetlerin hepsinden suâl olunacağına delildir. Yâni büyük nîmetlerden suâl olunacağı gibi, âdî nîmetlerden de suâl olunacaktır. Hatta emniyet, binme, yatma, sıhhat, âfiyet, yiyecek-içecek, giyinmeden, âzâların hepsinden, koyu gölgeden ve soğuk sudan bile suâl olunacaktır. Kısaca insân, zevk alınan tüm dünyâ nîmetlerinden mutlak sorumlu tutulacaktır.¹⁸⁸ Naîm, kendisiyle tad alınan her türlü nîmeti içerir. Hayat, sıhhat ve âfiyet ve

¹⁸⁵ Mevdûdî, age., c. 7, s. 445.

¹⁸⁶ Yıldırım, Celal, age., c. 13, s. 6980 .

¹⁸⁷ İbrahim 14/7.

¹⁸⁸ Çelik, Konyalı Mehmed Vehbi, age., c. 16, s. 6558.

hatta içilen bir yudum tatlı su, soğuk su da buna dâhildir.¹⁸⁹

- Hak Teâla, *"Ey İsrailoğulları, size verdiğim nîmetlerimi hatırlayın!"*¹⁹⁰ buyurmuştur ki bu nîmetlerle, o denizin yarılması, Firavun'un elinden kurtarılma, yemeleri için kudret helvası ve bıldırcın eti indirilmesi gibi tüm nîmetler kastedilmiştir. İşte burada da durum böyledir.

- Gerçek manada nîmet, parçaları ve uzuvları bulunan bir bütün gibidir. Binâenaleyh "naim"e işâret edildiğinde bunun içine bütün parçalar girer. Bu tıpkı ilacın, pek çok maddelerin karışımından meydana gelmiş bir karışımın adı olması gibidir, yani "ilaç" denilince, bunun içine bu maddelerin hepsi girer. Kısacası lafzı, ifâde ettiği manaların bir kısmına hamledip diğer kısımlarına hamletmemek, daha uygun bir hareket değildir.

- Taberî diyor ki: "Âyet-i celîlede Allah Teâla insânı, dünyâda kendisine verdiği nîmetlerden dolayı hesaba çekeceğini bildirmiştir. Bu nîmetleri belli bir şeyle kayıtlamamıştır. Bu itibarla Allah (C.C.)'ın, kuluna verdiği bütün nîmetlerden hesaba çekeceğini söylemek daha isabetlidir."¹⁹¹ Doğunun halk filozofu Şeyh Sâdi (v. 1213), bu inceliği ve fazîleti dile getirirken diyor ki: "Bulut, rüzgar, güneş, ay ve felek hepsi iştedir. Hepsi de elele verip senin eline bir parça ekmek vermeye çalışmaktadır. Artık o ekmeği gaflet içinde yemen, insaf ve izânın şartına uymaz."¹⁹²

b.c. Hesaba çekilmenin nerede olacağı husûsu

Rasûlullah (s.a.v.)'ın beyanıyla bu sorgulama, ilahî mahkemede duruşma sırasında olacaktır ve suâl, hem mü'minleri hem de kâfirleri kapsayacaktır. Bunun delili de Rasûlullah (s.a.v.)'ın: "Allah Teâla'nın, kullarına ihsân ettiği nîmetler hakkındaki sorgulama, gerek mü'min gerekse kâfirlere yapılacaktır. Verilen nîmetler için nankör davranmayan ve Allah'a şükrederek hayatlarını geçirenler, bu muhasebede başarılı olacaklardır ve Allah'ın

¹⁸⁹ Zemahşeri, age., c. 4, s. 281.

¹⁹⁰ Bakara 2/40.

¹⁹¹ Taberî, age., c. 9, s. 216.

¹⁹² Şeyh Sâ'di Şirâzî, Ebu Abdullah Müslühüddin (Müşerriüddin), *Bostan ve Gülistan*, Beyân Yayınları, İstanbul 2008, s. 55.

nîmetlerinin hakkını vermeyenler ve kendi söz veya hareketleri yahut her ikisiyle bu hususta nankör davrananlar, bu sınavı geçemeyeceklerdir”¹⁹³, anlamındaki hadîsidir.

Âlimler, bu hesaba çekmenin nerede olacağı hususunda ihtilâf etmişlerdir:

Birinci Görüş: Bu iş, hesap durağında olacaktır. Buna göre şâyet şöyle denirse: “Bu doğru olmaz, çünkü Allah Teâla, bu sorgulamanın, “Sonra andolsun...elbet ve elbet size sorulacaktır”, buyurmak sûretiyle, cehennemi bizzat görmeden sonra olacağını haber vermiştir. Halbuki sorgulama yeri ve durağı, cehennemin fiilen görülmesinden öncedir”. Biz de buna karşılık şöyle deriz: “ثم لتسألن” başındaki “ثم” (sonra) ile, “Sonra, sizin kıyamet gününde mes’ul olacağınızı size haber veriyorum”, manası kastedilmiştir.

İkinci Görüş: Bunlar cehenneme girdiklerinde, kendileriyle alay etmek için o nîmetler, onlara sorulacaktır. Nitekim Cenab-ı Hak da, “Oraya her ne zaman bir gurup atılırsa, o cehennem bekçileri onlara...sorar...”¹⁹⁴ ve “Sizi cehenneme sokan nedir?”¹⁹⁵ buyurmuştur.

Hız. Peygamber (s.a.v.)’in rasûl olarak gelmesinin, Allah (C.C.)’in bir nîmeti olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh onlar, cehenneme girdikten sonra da bu husus, onlara sorulmuş olabilir. Şöyle de denebilir: Onlar cehenneme varıp, onu bilfiil müşahade edince kendilerine, “Bu azap, sizin başınıza, sizlerin dünyâda iken içinde bulunduğunuz nîmetler ile, sizi bu ateşten kurtaracak amelleri yapmak cihetine gitmediğiniz için gelmiştir. Eğer siz ömrünüzü, Rabbinize taat uğrunda geçirmiş olsaydınız, bu gün sizler pek çok dereceler elde etmiş, o cennetliklerden ve kurtulmuşlardan olurdunuz...”denilir. Böylece bu, meleklerin onlara dünyâda iken içinde bulundukları nîmetlerden sormaları, anlamına gelir. Allah, en iyisini bilendir.¹⁹⁶

¹⁹³ Mevdûdî, age., c. 7, s. 444.

¹⁹⁴ Mülk 67/8.

¹⁹⁵ Müddessir 74/42.

¹⁹⁶ Râzî, age., c. 23, s. 381.

Kâfirlere verilen nîmetler, gerçek anlamda nîmet midir, değil midir?

Bu konuda bâzı âlimler görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Gerçi bu tartışma, daha çok "nîmet" kelimesinin sözlük anlamı ile ilgili "sözel (lafzi)" bir tartışmadır. Ama Kurân'ın şu âyetleri de bize, bu isimlendirmeyi kuşku ile karşılamamız gerektiğini hatırlatmaktadır:

*"Onlar, kendilerine verdiğimiz servetlerin ve evlatların, iyiliklerine olduğunu mu sanıyorlar! Hayır, onlar gerçeğin farkında değildirler"*¹⁹⁷

*"Kendilerine yapılan uyarıları unutup, üzerlerine her şeyin kapılarını açıverdik; kendilerine verilenler ile sevince daldıkları sırada da ansızın onları, kısıkvrak yakaladık da birden bire bütün umutlarını yitirdiler"*¹⁹⁸

Rasûllah şöyle buyuruyor: "Allah'ın günâh işlemeye devam eden bir kula her hangi bir nîmet verdiğini gördüğünüz zaman biliniz ki bu, Allah'ın kula tanıdığı bir mûhlettir"¹⁹⁹

Tekâsür Sûresi'nin Fazîletiyle ilgili:

- "Rasûlullah (s.a.v.) buyurdu: "Her kim Tekâsür Sûresi'ni okursa Allah-u Teâla, dünyâ hayatında verdiği nîmetlerden dolayı, o kimseyi muhasebe etmez, ona sanki bin âyet okumuş gibi ecir verir."²⁰⁰

- İbn Ömer'den nakle göre Rasûlullah (s.a.v.): "Biriniz her gün bin âyet okuyamaz mı?" Orada bulunanlar: Bin âyeti kim okuyabilir? dediler. "Sizden biriniz Tekâsür Sûresi'ni okuyamaz mı?" buyurdu.²⁰¹

- Ayrıca dikkat çekici bir olay olarak Doğu Galiçya'nın Lvov şehrinde, Yahudi bir

¹⁹⁷ Mü'minun 23/55.

¹⁹⁸ En'am 6/44.

¹⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, age., c. 4, s. 145; Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celaledin Abdurrahman b. Ebi Bekr (v. 911/1505), *Şerhu Süneni'n-Nesâî (Camîu's-Sağîr)*, 4. bsk., el-Matbaatü'l-Mısriyye, Mısır, ts., c. 1, s. 97; İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbas Takıyuddîn Ahmed b. Abdulhalîm (v. 728/1328), *el-Cevabü'l-Bahir fi Züvvari'l-Mekâbir*, el-Matbaatü's-Selefiyye, ys., ts., trc. Heyet, *Kabir Ziyaretleri*, Tevhid Yayınları, İstanbul 1996, s. 57,58.

²⁰⁰ Semerkandî, age., c.6, s. 540.

²⁰¹ Said Havva, c. 16, s. 353.

ailenin üç çocuğun ortancası olarak dünyaya gelen Muhammed Esed'in (v. 1992), Tekâsür Sûresi vesîlesiyle hidâyete ermesi, şu şekilde olmuştur: 1926'da hanımı Elsa ile Berlin metrosunda seyâhat ederken gördüğü yüzlerin istisnâsız hepsinin, derin ve gizli bir acıyla kasılı olduğunu müşâhede eder. Duyduğu sarsıntıyla bunu, yanındaki hanımına söyler. Elsa şaşkınlıkla "Bir cehennem azabı çekiyorlar sanki... Acaba kendileri bunun farkındalar mı?" cevabıyla onu tasdik eder. Esed bu acıları ve ıstırapları, insanların gerçeksiz, inançsız ve fâsilasızca refah peşinde olmalarına bağlar. Eve döndüklerinde masada açık kalmış Mushaf'ı görür. Kapatıp kaldırmak için uzandığında gözü, Tekâsür Sûresi'ne ilişir. Birden sûrenin o gün metroda yaşadıklarının tam bir yankısı olduğunu hisseder ve şunları düşünür: "Bütün çağlarda insanlar tamahı, açgözlülüğü tanımışlardır, ama tamah ve açgözlülük, başka hiçbir çağda bugünkü kadar ciğer sökücü bir hırs halinde kendini açığa vurmamıştı. İnsanların boyunlarına binmişti ifrit; kamçısını tam yüreklerinin başına indiriyor ve uzaklarda alayla göz kırpan yalancı hedeflere doğru onları dehlilyordu. Ne kadar hikmetli olursa olsun bir insan, yirminci yüzyıla özgü bu acılı koşuyu kendiliğinden bilemez, böylesine hâkim bir perdeden, böylesine apaçık bir üslupla dile getiremezdi. Hayır! Kurân'da konuşan, Muhammed (s.a.v.)'in sesinden daha güçlü, daha yüksek sesli idi ve insan kulağına, bütün zamanları aşarak ulaşıyordu."

Esed, bu olaydan kısa bir süre sonra Elsa ile birlikte Müslüman olduğunu açıklar. Böylece on dokuz yaşlarındayken görüp çoktan unutmuş olduğu bir rüya tecelli etmiştir. Bu rüyada Esed, içinde bulunduğu bir metro treninin, yeraltından çıktıktan sonra saplandığı sonsuz ufuklu bir bataкта, az ötede çökmüş duran ve kendisini beklediğini hissettiği, yüzü örtülü kısa kollu harmanili binicisi olan bir devenin tergisine binerek saat, gün, ay, kısaca zaman kavramını yitirecek kadar uzun bir yolculuk sonunda, yakmayan fakat kör edici parlaklıktaki bir beyaz ışığa vardığını görmüş ve tasvîr edilemez ahenkteki bir sesin "Burası Batının en uç şehri" dediğini işitmişti. Yıllar sonra, rüyasındaki binicinin Hz. Peygamber; ışığın kavuştuğu, işittiği sözlerin ise, Batıdaki hayatının sona ereceğinin habercisi olduğu tefsîriyle karşılaşacaktır.²⁰²

²⁰² Kim Kimdir (Biyografi Bankası), *Muhammed Esed* (v. 1992), <http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?id=2895>, (1 Mayıs 2010), par. 10.

III. Edebî Sanatlar

Bu sûre birçok edebî sanatı kapsamaktadır. Bunlar:

1. **الهيكم التكاثر *** âyetinde, öğüt ve kınama üslûbu vardır. Bu haber cümlesi, hakîki mânâsından çıkıp öğüt ve kınama maksadıyla söylenmiştir.

2. **حتى زرتم المقابر *** âyetinde kinâye vardır. Yüce Allah (C.C.), "kabirleri ziyaret" ifâdesiyle, "ölüm"den kinâye yapmıştır. Bundan maksat, "neticede öldünüz" demektir.²⁰³

3. **كلا سوف تعلمون * ثم كلا سوف تعلمون *** âyetlerinin tekrar edilmesi, tehdit ve uyarı içindir. İkinci âyetin birinci âyete **ثم** ile atfedilmesi, ikincinin birinciden daha vurgulu olduğuna dikkat çekmek içindir. Nitekim efendi, kölesine şöyle der: "اقول ثم افول لك لاتفعل" ("Sana söylüyorum, bak sana söylüyorum, böyle yapma!"). İkincisi birinciden daha vurgulu olduğu için ayrı bir şeymiş gibi kabûl edildi ve **ثم** ile ona atfedildi.

4. **كلا لو تعلمون علم اليقين *** âyetinde, korkutma gâyesiyle, "لو" in cevabı zikredilmemiştir. Yâni, kesin olarak bilseydiniz, saçları ağartan ve kalpleri titreten sıkıntı ve dehşet verici o halleri mutlaka anlardınız.

5. **الجحيم** ile **النعيم** arasında mütabakat vardır.

6. **ثم لترونها** 'den sonra **لترون** buyurularak fiil tekrarlanmış ve itnâb (*) yapılmıştır. Bundan maksat, korkunun şiddetini anlatmaktır.

7. Âyet sonlarına riâyet için, fasıla harfleri birbirine uygun gelmiştir. Bu da güzelleştirici edebî sanatlardandır.²⁰⁴

* İtnâb: Kastedilen mânâyı daha çok kelimeyle ifade etmektir. Birçok çeşidiyle Kur'ân'da mevcuttur, "Müşriklerin vay haline, onlar ki zekâtı vermezler"(Fussilet, 41/6-7). Müşriklerin zekât vermeleri düşünülemez. Maksad, mü'minleri zekât vermeye teşvik, vermemekten sakındırmaktır. Zekât vermemeyi Allah müşriklerin bir sıfatı olarak göstermiştir. "Meleklerin hepsi topluca secde ettiler" (Hicr, 15/30) âyeti ise te'kid için yapılmış bir itnabtır.

²⁰³ Sâbûnî, age., c. , s. 347.

²⁰⁴ Sâbûnî, age., c. , s. 347.

8. Cenab-ı Hak yemin ederek, bu gibi kimselerin mutlaka Cehennemi göreceklerini beyan buyurmuştur ki, bu da Cehennem azâbının elemiini tatmaktan bir kinâyedir. Sonra yine sizler, cehennemi görecek ve onun azâbını tadacaksınız. Çünkü sizler, malı çoğaltmak hususunda birbirinizle yarıştınız. Malınızın çokluğu ile birbirinize karşı övündünüz. Bu sebeple yakînî bir görüşle, cehennem azâbını müşahede edeceksiniz. Sonra da birbirinize karşı övündüğünüz ve elde etmek için yarıştığınız bu dünyâ nîmetlerinin hesabını vermek üzere hesaba çekileceksiniz. Ey insânlar, tedbirli olun ve uyanın!²⁰⁵

IV. Sûrenin Kapsadığı Başlıca Konular ve Sûrenin Ekseni

1. Sûrenin Kapsadığı Başlıca Konular

a. *Çokluk yarışı ve dünyâyâ aşırı bağlanma*: Bu sûrede mal ve evladın çokluğunu bôbürlenme ve büyüklük taslama kıstası sayan gafiller uyarılıyor.

Yaratılıp dünyâyâ getirilmesinin hikmet ve amacını bilmeyen, Yüce Yaratan'ının çizdiği hayat programından habersiz olan; kitap indirilmesinin ve peygamber gönderilmesinin sebebini idrâk etmeyenlerin kalpleri ve kafaları bütünûyle dünyâlığa dönük olur. Amaç ve arzuları mal, makâm ve evlât çerçevesi içine sıkışıp kalır. Bu âyetle, belirttiğimiz çerçeve içinde sıkışıp kalan Mekkeli müşriklerin o günkü düşünce ve davranışı misâl veriliyor ve böylece her çağda o gibilerin bulunabileceğine işâret edilerek, dosdoğru îman edenlerin çokluk yarışına ve kuruntusuna kapılmamalarını, aynı zamanda oyalayıcı lüzumsuz şeylerden uzak kalmaları isteniliyor. Çünkü insân, bu gibi basit ve iki hayat için gerekli olmayan şeyler için değil, çok yüce amaçlar için yaratılmıştır.²⁰⁶

b. *Gerçeği bilmek ve kesin olarak anlamak*: İnkarcı şaşkınlara, nankör gafillerin gelecekte hakikati kesinkes görecekları haber veriliyor. Öteki dünyâda kişinin, geçmiş fiillerinin gerçek mahiyetini ve insânın, hayatın nîmetlerini yanlış ve müsrifçe kullanarak kendi başına açtığı kaçınılmaz azâbı doğrudan ve berrak bir şekilde kavrayacağı belirtiliyor.

²⁰⁵ Hicâzî, age., c. 6, s. 596.

²⁰⁶ Yıldırım, Celal, age., c. 13, s. 6975.

c. *Cehennem'in görülmesi*: Âhiret gününde bunların Cehennem'i ayan-beyan göreceklerine atıf yapılıyor.

d. *Nîmetlerden dolayı sorgu*: O gün dünyâda verilen her nîmetten dolayı kişiden hesap sorulacağı bildiriliyor.

e. *Ölüm gerçeği ve kabirleri başka maksatlar için ziyâret etmek*.

Kısaca bu sûre insânların, hayatın aldatıcı şeyleri ile meşgûliyetlerinden ve dünyâ malını biriktirmeye olan düşkünlüklerinden bahseder. Onların bu halleri, ölüm kendilerine ansızın gelip malları ile aralarını ayırmaya ve onları köşklerden kabirlere nakledinceye kadar devam eder.

2. Sûrenin Ekseni

a. Bakara Sûresi 21. ve 22. âyetlerde Allah Teâla şöyle buyurmaktadır: "Ey insânlar! Sizi de sizden öncekileri de yaratan Rabbinize ibâdet edin. Ta ki takva sahibi olasınız. O ki yeryüzünü sizin için bir döşek, göğü de bir bina yaptı. Gökten su indirip onunla türlü türlü meyvalardan sizin için rızık çıkardı. O halde bile bile Allah'a eşler koşmayınız."

İşte bu iki âyet Allah Teâla'nın, yaratan ve nîmet veren ilah olmasını sebep göstererek O'na ibâdet edilmesini emretmektedir. Ancak insân, ne kadar bu emre uymaktadır? Şüphesiz Allah Teâla'nın: "*Kullarımdan şükredenler pek azdır*",²⁰⁷ âyetinden de anlaşıldığına göre, bu emre uyanlar azdır. Hatta dünyâ, bu az olanları da hakkıyla şükretmekten alıkoymaktadır.

Yukarıda geçen Bakara Sûresinin iki âyeti, Allah (C.C.)'ın kullar üzerindeki nîmetlerinden bahsetmekte ve bu nîmetlere karşılık Allah (C.C.)'ın, kullardan ibâdet, takva ve tevhit istediğini bildirmektedir. Tekâsür Sûresi ise, "Sonra o gün, andolsun ki nîmetlerden sorulacaksınız." âyetiyle son bulmaktadır ve sûre, nîmetlerin hesabının sorulacağını bildirerek insânlara uyarıda bulunmaktadır.

²⁰⁷ Sebe 34/13.

"Tekâsür Sûresi", kulların pek çoğunun dünyâ ile meşgûl olduğundan bahsetmek üzere inmiştir. Sûre, bu meşgûliyetin insânı neyden alıkoyduğunu belirtmez. Aksine meşgûliyetin ne ile olduğunu bildirir. Ama sûrenin anlatım tarzı ve sûrenin ekseniiyle ilgili âyetler, bu meşgûliyetin insânı nelerden alıkoymuş olduğunu bize bildirmektedir. Bunlar: Allah Teâla'ya ibâdet etmek ve O'na karşı takva sahibi olma görevleridir.

b. Bu sûrenin ekseni ile ilişkisi açık olduğu gibi kendisinden önceki sûreyle ilişkisi de açıktır. Zira "Kâria Sûresi", Allah Teâla'nın şu sözleriyle sona ermiştir: "Haviye'nin ne olduğunu bilir misin? O kızgın bir ateştir."

Tekâsür Sûresi ise, "Çokluk ile böbürleniş sizi öylesine oyaladı ki" âyetiyle başlamaktadır. Şâyet manayı, "Çokluk ile böbürleniş bizi Cehennemden kurtaracak olan salih amellerden alıkoydu" şeklinde takdir edersek, iki sûre arasındaki ilişkinin çok mükemmel olduğunu görürüz. Yâni bu sûre ile Karia Sûresi üzerinde düşünüldüğünde, iki sûre arasındaki pek çok bağ farkedilecektir.²⁰⁸

Âyetin öncesine bakarsak mânâ, "Övünmeniz sizi, karia (kıyamet) işi üzerinde düşünmekten, ölümden, bugün için hazırlanmaktan alıkoydu", şeklinde olur. Yok eğer, bu âyetten sonraki ifâdeleri nazar-ı dikkate alırsak, bu durumda mana, "Övünmeniz sizi oyaladı ve böylece (kabirlere girerek) kabirleri ziyâret edinceye kadar, ölümü unuttunuz." şeklinde olur.²⁰⁹

V. Sûrenin Getirdiği Başlıca Prensipler ve Sûreden Çıkarılabilecek Dersler

1. İnsanlar dünyâ varlıklarını çoğaltmaya çalışırlar. Oysa bunun ebedi hayatlarında bir yararı yoktur.

2. İnsanlar bilseler eğer, önlerindeki Cehennem'i görür, ona götürecek davranışlardan sakınırlar.

3. İnsan, dünyâda kendisine verilen nîmetlerden sorulacak, bunları nasıl ve ne yolda kullandığının hesabını verecektir.

²⁰⁸ Said Havva, age., c. 16, s. 351.

²⁰⁹ Râzî, age., c. 23, s. 373.

VI. Sûrenin Günümüze Bakan Yönleri

"Tekâsür" (çokluk), insânları öylesine meşgûl etmiştir ki bu aşırı ilgi ve sevgi yüzünden insânlar, belki de daha önemli olan şeylerden gâfil oluyorlar; yâni onları unutuyorlar. Bu âyette "Tekâsür" den neyin çokluğunun kastedildiği anlaşılmıyor. Ayrıca daha da önemlisi, hangi şeylerin unutulduğu da açıklanmamıştır. Sadece bu değil, bu âyetin muhataplarının kimler olduğu da iyice anlaşılmıyor. Bu nedenle biz, bu sözlere genel bir anlam vermeliyiz. Böylece Tekâsür'ün anlamı genişlemiş olur.²¹⁰

Bu, herşeyin çokluğu olabilir: Dünyadaki bütün nîmetler, kişisel çıkarlar ve yararlarla ilgili şeyler, lüks eşya, haz ve zevk araçları ve güç ile iktidar yolları ve imkanları... Bunları elde etmek için birbiriyle yarışmak, birbirini geçmeye çalışmak, ezmek, başkalarına hava atmak ve gösteri yapmak ve âdeta kendilerini unutmak... İşte âyette kastedilen şeyler bunlardır. Muhataplar da, her devirdeki ve her yerdeki fertler veya toplumlar olabilirler. Âyette gafletin sonucunda nelerin unutulduğu kesin olarak anlatılmadığı için bunu da genel anlamda kullanabiliriz. Çokluk hevesi ve ihtirası kendilerine Allah (C.C.)'ı, âkıbeti, ahlâkî sınır ve sorumlulukları unutturur. Onlar ancak, kendi hayat seviyelerini yükseltmeye koyulurlar ve bu hevesleri yüzünden insânın değer ve kalitesinin ne kadar düştüğüne hiç bakmazlar. Onlar mümkün olduğu kadar servet ve para kazanmak isterler, ama bunların hangi yoldan elde edildiğine bakmazlar. Onlar kendi vücutlarının ve nefislerinin zevk ve rahatı için her şeyi unuturlar ve bu ahlâkî çöküntü ve başıboşluğun sonucunun ne olacağını hiç düşünmezler. Mümkün olduğu kadar kuvvet ve iktidar için siyasi şöhretle ordu, silah ve araç-gereç toplarlar ve bu hususta herkesi ezip geçerler. Fakat bunların dünyâda baskı, zulüm ve kan dökmeye yol açacağını ve insân ırkını bile yok edeceğini hiç akıllarına getirmezler. Oysa bütün bunlar, yeryüzüne zulmü hakim kılacak ve insânlığı yok edecek şeylerdir.²¹¹

Tekâsürün, yâni çokluk ve bolluğun türlü nitelik ve çeşitleri vardır. Bunlar gerek kişileri gerekse toplumları aşırı derecede meşgûl ediyorlar. O kadar ki bu, aşırı heves ve ihtiras şeklini almış, ilgili kişi ve toplumlar dünyânın rahat, zevk ve lükslerine kendilerini

²¹⁰ Mevdûdi, age., c. 7, s. 444.

²¹¹ Mevdûdi, age., c. 7, s. 444.

öylesine kaptırmışlardır ki, diğer bütün iyi ve güzel şeyleri unutmuşlardır.²¹²

Bu ilk dönem Mekki sûre, Kurân'ın en çarpıcı gaybi haberler veren pasajlardan biridir. Genelde insânın sınırsız ihtirasına ve daha özelde de, içinde bulunduğumuz teknoloji çağında bütün insân topluluklarını baskısı altına alan eğilimlere ışık tutmaktadır.²¹³

Tekâsür terimi, "çoğaltma için ihtirasla çırpınma", yâni taşınır veya taşınmaz, gerçek veya hayalî kazançları arttırma ihtirası anlamına gelir. Yukarıdaki bağlamda bu terim insânın, daha çok konfor, daha fazla maddî servet, insânlar veya tabiat üzerinde daha güçlü otorite ve kesintisiz bir teknolojik ilerleme için çırpınma saplantısını ifâde eder. Bu çabaların, başka her şeyi dışlayan bir şekilde aşırı bir tutku ile sürdürülmesi, insânı her türlü ruhî kavrayıştan ve dolayısıyla tamamıyla mânevî / ahlâkî değerler üstüne kurulmuş herhangi bir sınırlama ve kısıtlamayı kabûllenmekten alıkoyar. Sonuçta yalnız bireyler değil, bütün bir toplum, iç tutarlılığını ve dengesini ve böylece her türlü mutluluk şansını yavaş yavaş yitirir.

Bu aşırı hırs sayesinde içinde bulunduğumuz dünyâ, insânlar tarafından yeryüzü cehennemi hâline getirilmiş bir durumdadır. İnsanın doğal çevresi sürekli olarak tahrip edilmekte ve ölçüsüz, sınırsız "ekonomik büyüme" hedefi, bütün rûhi ve dîni yönelişlerin izlerini tamamen kaybettirmektedir. Bu da insânlarda düş kırıklığı, mutsuzluk ve şaşkınlıkla netîcelenmektedir.

İnsanların daha fazla rant için birbirleriyle kapışması, birbirlerinin üstünde kazanç elde etmek için çırpınması, yüksek gelir dalaşması anlamındaki "tekâsür", insânlar arasındaki sevgi bağı zayıflatmaktadır. İnsanın âhiret yaşamını her an canlı yayın gibi düşlemesi gerekir. İnsan, ancak dünyânın geçici zevklerine dalmamakla öteki dünyâyı her an düşleyebilir. Teknolojik gelişmenin sağladığı kompüterleşme, daha hızlı ulaşım hırsı ve daha fazla üretimin yol açtığı çevre kirliliği, radyasyon tehdidi, sera etkisi, küresel ısınma korkusu insânı ölmekten öldürecek ve kabre koyacaktır. Âhiret hayatını aşamıyoruz; ölümden sonra yaşayacağız. Öyleyse âhiret bilgisini dünyâda yaşarken sezinleyebiliriz.

²¹² Mevdûdi, age., c. 7, s. 444.

²¹³ Esed, age., s. 1301.

Buradan da dünyâ nîmetini taparcasına sevmemek ve ona gönül bağlamamak gerektiğini çıkarabiliriz.

"Tekâsür", çoğaltma için çırpınış, taşınır - taşınmaz, gerçek veya hayali kazançları arttırma ihtirasıdır. İnsanların, daha çok konfor, daha fazla maddî servet, insânlar veya doğa üstünde daha güçlü otorite ve kesintisiz teknolojik ilerleme ürünlerine sahip olmak için çırpınma saplantısı, insânı yaşarken mezara götürür. Bu çabaların, başka her şeyi dışlayan biçimde aşırı tutkuyla sürdürülmesi, insânı toplumsal barış özleminden uzaklaştırır ve toplumsal gerilime neden olur. Devlet ortada kalmaz. Devlet yeraltı çetelerinin, mafyaların, faili meçhul cinâyet odaklarının, faiz - rüşvet babalarının eline düşer. Hükümetleri onlar kurar ve yıkar. Onların dedikleri yasalaşır. Eğlence ve cinsel doyum, güçlü olma, iktidar ve nüfuz sağlama, bu uğurda dalaşmaya dönüşen kazanç yarışı, sosyal ilişkileri o derece zedeler ki ölüm, aranıp da bulunamayan güç oluverir. Dünyânın malını, bolluğunu ve birbirinden üstün olmayı, ilerleme ve başarı olarak görmek, kesinlikle yanlıştır ve bu ilerleme sayılamaz.

İslâm uygarlığı, Allah (C.C.) korkusu ve âhiret inancına dayalı temel ahlâk ilkesini eğitimin temeline oturtmuş, eğitim politikasını bu mânevî değere dayandırmıştır. Osmanlının otoritesinde İslâm Milleti ve Hanif cemaatlar, seçilmiş yöneticiliğin odak noktalarında yer aldıklarından siyasi kurumlar, "Âhirette lüksten sorgulanacaksınız" ilkesine göre kurulmuştu.²¹⁴

İbretler ve Psikolojik Etkisi: Bu sûrenin derinden derine, dehşet saçan ve azamet dolu bir etkisi var. Sanki sûre, yüksek bir tepeye çıkan, olanca sesi ile sert bir tonda mahmur, şaşkın ve gaflet uykusunda uyuyan, cehenneme yaklaşmış, gözleri kapalı, duyguları büyümlü insânlara bağırarak bir uyarıcının sesi gibidir. İşte tepedeki bu uyarıcı, sesinin en yüksek perdesinden, o sesin ulaşabileceği en son noktaya kadar ulaşsın diye bağırılmaktadır.

Bu sûre, kendisi ile yine kendisini anlatan insânın hissine, kendi anlamını ve etkisini bırakan, insânın kalbinden dünyâ hayatının değersiz uğraşları ve boş kalplerin gönül verdiği küçük değerleri atıp onların yerine, âhiretin endişelerini yerleştiren ve kalbi bu

²¹⁴ Salih Parlak, *Bilgi Toplumuna Doğru Kurân-ı Kerim Meâl ve Tefsîri*, 2001 Yayınları, İst. 2001, s. 1227.

endişelerle dolduran bir sûredir. Sûre, dünyâ hayatını, uzun bir film şeridinin üstünde yer alan ve aniden parlayıp kaybolan bir parıltı gibi canlandırmaktadır. "Mal ve evlat çoğaltma yarışı sizi oyaladı. Nihâyet kabirleri ziyâret ettiniz." deniyor. Dünyâ hayatının parıltısı bitmekte ve onun küçük sayfası dürülüvermektedir. Sonra zaman uzamakta ve yükler de zamana paralel ağırlaşmaktadır. Bizzat ifâdenin uslubu bu çağrışımı ve anlamı vermektedir. Ve anlattığı gerçek ile eşsiz ifâdenin ahengi tam bir uyum sağlamaktadır.

İnsanın bu korku, ürperti ve azamet dolu sûreyi, başlangıcından enginlere doğru yükselen, sonunda ise sapasağlam ve görkemli bir yerde derin bir karara ulaşan etkileri ile birlikte okur okumaz, yeryüzünde sürdürdüğü bu geçici hayatın sorumluluklarının ağırlığını omuzunda hissediyor. Sonra bunlardan taşıyabileceklerini yükleniyor ve bu ağırlığın altında yoluna devam ediyor. Sonra da kendini, küçük ve değersiz olan şeylerden bile hesaba çekmeye başlıyor²¹⁵.

Bu sûre hakkında Seyyid Kutub (v. 1386/1966) şöyle der: "Bu sûrenin üstün, dehşet dolu ve derin bir etkisi vardır. Sanki o, yüksek bir yerde durup olanca sesiyle gürleyen bir uyarıcının haykırışıdır. O uyarıcı, gözleri kapalı, duyguları büyülenmiş bir halde kızgın ateşe yuvarlanmak üzere olan gafil, sarhoş ve sersem bir halde uyuyan insanlara bağırılmaktadır. O, sesini varabileceği en yüksek ve en uzak yerlere ulaştırmaya çalışmaktadır.

Bu sûre, kendi kendinden bahseden bir sûredir. Manası ve etkisiyle vermek istediğini hislere aktarmaktadır. Kalbi, dünyâ hayatının değersiz işlerinden ve boş insânların elde etmeye çalıştığı küçük çıkarlardan kurtararak âhiret dertleriyle meşgûl hale getirmektedir. Sûre, dünyâ hayatını, uzun bir filmde görünüp aniden kaybolan bir sahne olarak tasvir etmektedir: "*Çokluk ile böbürleniş sizi öylesine oyaladı ki, mezarlıkları bile ziyâret ettiniz.*" Dünyâ hayatı sahnesi birden sona ermekte ve bu hayatın küçücük sayfaları dürülüvermektedir. Bundan sonra zaman uzamakta, ağırlıklar uzamaktadır. Bizzat ifâde tarzı, bunları itham etmekte, gerçekte eşsiz ifâde uyumu, tam bir ahenk oluşturmaktadır²¹⁶.

²¹⁵ Kutub, age., c. 10, s. 341.

²¹⁶ Said Havva, age., c. 16, s. 350.

Şüphesiz ki ölüm, her canlı için mukadder bir kanundur ve değişmesi söz konusu değildir. O halde aynı yolcusu olan insânoğlu, kendinden önce ölenlerden ibret ve öğüt alacak değil midir? Her gün aramızdan tanıdık sîmalardan birkaç tanesinin kaybolması, bizi uyarmaya ve kalan ömrümüzü en iyi şekilde değerlendirmemize yeterli misal teşkil etmiyor mu? Aksine bir yol tutanların sonlarının nereye vardığını göremeyecek kadar kör olanların, kalp gözleri kör olarak öleceklerinden ve yine kör olarak kabirlerinden kaldırılacaklarından şüphe mi vardır? Öylelerini, mezbaha duvarının ardında kesilmeye hazır bekletilen koyun sürüsüne benzetmemiz uygun olmaz mı? Sürünün bir ucu, kasabın bıçağı altında can verip birbirini izlerken; geriye kalanının, bir tutam ot üzerinde tokuşup sürtüşmeleri şaşılacak bir olay ve hayret verici bir manzara değil midir?²¹⁷

²¹⁷ Yıldırım, Celal, age., c. 13, s. 6975.

İKİNCİ BÖLÜM
TEKÂSÜR SÛRESİ IŞIĞINDA KABİR ZİYÂRETİ

I. ÖNCEKİ DİNLERDE KABİR VE KABİR ZİYÂRETİ

A. İlk Ölüm ve Kabir İhtiyâcı

1. İlk Ölüm ve Kurân'da Âdem (a.s.)'in Oğluyla İlgili Geçen "Ğurab" Hâdisesi

Yeryüzünde kabir, ilk defa Hz. Adem (a.s.)'in iki oğlu Kabil ile Habil hadîsesi sonucu yapılmıştır. Bilindiği gibi insânlık tarihinde ilk cinâyet Kabil'in, kardeşi Habil'i öldürmesi ile başlar. Tarihçilerin bu konuda çeşitli açıklamaları bulunmaktadır. Buna göre Yüce Allah (C.C.), Hz. Adem ile Havva anamızı vazîfeli olarak Cennetten yeryüzüne indirdiğinde ikisinin pek çok çocukları dünyâya geldi. Hz. Havva, her doğumda biri erkek biri kız olmak üzere ikiz doğuruyor ve birinci batında doğanlar, bir sonraki batında doğanlarla evlendiriliyordu. Çünkü Adem (a.s.)'in şeriatı, bunu emrediyordu. Ne var ki Kabil ile doğan kız, çok güzel olduğu için Habil ile evlenmesine Kabil rıza göstermemiş ve "Biz cennet çocuklarıyız (çünkü Kabil ile onunla doğan kızkardeşi, cennet'te doğmuşlardı); siz ise dünyâ çocuklarısınız. Kaldı ki benim kızkardeşim, senin kızkardeşinden çok daha güzeldir. Dolayısıyla ben, onunla evlenmeye senden daha layıkım", demiş. Bunun üzerine babaları Hz. Adem, Allah (C.C.)'a, birer kurban takdîm etmelerini, kurbanı kabûl olanın haklı olacağını kendilerine haber vermiş ve nitekim de öyle yapmışlar.

Rivâyete göre Kabil, çiftçi olduğundan dolayı, sararmış bir demet başak sunmuş. Hatta başaklar arasında dolgun birine rastlayınca, ona kıyamayıp kendine ayırmış. Habil ise, hayvan sahibiymiş ve kurban olarak, en güzel devesini sunmuş. Bu durumda Habil'in takdîmesi kabûl olunmuş, Kabil'inki ise kabûl olunmamıştı. Buna öfkelenen Kabil, kardeşine, onu öldüreceğini haber vermiş. Kardeşi Habil ise, öldürmek için kendisine elini uzatsa bile ona dokunmayacağını ve kendisinin Allah'tan korkan bir insân olduğunu ağabeyi Kabil'e bildirmiş.²¹⁸ Ne var ki Kabil, söylediğinden vazgeçmemiş ve kardeşini öldürmüştü.²¹⁹

²¹⁸ Şensoy, age., s. 15,16.

²¹⁹ Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezid (v. 310/923), *Tarihu'r-Rasûl (Taberî Târihi)*, İstanbul 1907; Said Havva, age., c. 3, s. 496-498; İbn Esîr, İzzuddin Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, *el-Kamil Fi't-Tarih*, Heyet, Bahar Yayınları, İst. 1986, c. 1, s. 41-45.

Şunu da belirtmek gerekir ki, Kurân'da ve güvenilir hiç bir hadîste, takdîm edilen kurbanın ne olduğundan ve hangi şekilde kabûl edildiğinden bahsedilmemiştir. Evet Kurân, Hz.Adem'in iki oğlundan ve bu iki kardeş arasında meydana gelen olaydan bahsetmiş, ancak inceliklerine girmemiş, isim ve sebep belirtmemiştir. Çünkü anlatılan kıssa, ne zaman ne de mekanla sınırlıdır. Burada önemli olan isimler değil, tipler ve temsil ettikleri zihniyetlerdir. Zâten Kurân'ın tebliğdeki metodu da budur. Yâni dikkatleri isim ve sebeplere çekmek yerine, onların temsil ettikleri dünyâ görüşlerini, gözler önüne serip düşünenlerin bundan ibret almasını sağlamaktır.

Kurân'da, Habil ile Kabil kıssasını anlatan âyet²²⁰ dışında definden bahseden bir âyete rastlayamadık. Bu âyette bile, definle ilgili teferruata girilmemiş, sadece Adem (as.)'in iki oğlundan birinin diğerini öldürdükten sonra onu gömmeyi, bir kargadan öğrendiğinden bahsedilmiştir: "...derken Allah (C.C.) bir karga gönderdi. Yeri deşiyordu ki ona kardeşini nasıl gömeceğini gösterebilir...Eyvah, şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini örtemedim ha! dedi. Artık pişmanlığa düşenlerden olmuştu."²²¹

Nefsine ve şeytana uyup kardeşi Habil'i öldüren Kabil, daha önce örneğini görmediği için, onu nasıl gömeceğini bilemiyordu. Bu nedenle onu nasıl gömeceğini kendisine göstermesi için Allah (C.C.), iki karga göndermiş. Kargalardan biri, gagasıyla yeri eşelemiş ve diğer kargayı da eştiği toprağa koyarak üstünü örtmüştür.

Bu olayı gören Kabil olayın, kendisine bir ders olduğunu anlamış ve yaptığına pişman olduktan sonra kardeşini, açtığı mezara koyup defnetmişti. İşte Hz. Adem'in oğulları Kabil ile Habil arasında cereyan eden bu tarihi hadîse sonunda, yeryüzünde ilk defa kabir tesis edilmiş oldu.²²² Tefsîrlerde bildirildiğine göre, Allah (C.C.)'in kargayı gönderme sebebi, kardeşinin cesedinin kokmaya başlamasıydı.²²³

Konu başlığında geçen "Ğurab Hâdisesi"nden kasıt da budur. Yâni Kabil'in kargadan ders alarak kardeşi Habil için mezar açıp onu gömmesini kastettik.

²²⁰ Bkz. Maide 5/31: ("Allah, kardeşinin ölüsünü nasıl gömeceğini göstermek üzere, ona yeri eşeleyerek bir karga gönderdi. 'Bana yazıklar olsun! Kardeşimin ölüsünü örtmek için bu karga kadar olmaktan aciz kaldım' dedi de ettiğine yananlardan oldu.")

²²¹ Yazır, age., c. 2, s. 1652.

²²² Şensoy, age., s. 16-18.

²²³ Mevdûdî, age., c. 1, s. 475.

Habil'in ölümünden sonra Hz. Adem (a.s.), hanımı Hz.Havva (r.ha)'ya "Oğlun öldü", dedi. O güne kadar ölümün ne olduğunu bilmeyen Hz. Havva, şaşkın şaşkın sordu: "Ölüm de ne demek?" Hz. Adem, ona ölümü şöyle anlattı: "Ölen bir insân, bir şey yemez, içmez, kalkmaz, oturamaz." Bunun üzerine Hz. Havva birden çılgık atarak ağlamaya başladı. Hz. Adem (a.s.) "Sen ve kızların ağlayadurun. Ben ve oğullarım böyle yapmaktan uzağız.", dedi.²²⁴

Yeryüzünde ilk cenâze namazı kılınan kişi, Hz. Adem (as.)'dir. Melekler, onun cenâze namazını, oğullarıyla birlikte kılmış, bundan böyle bu şekilde yapmalarını, Hz. Adem'in oğullarına tembîh etmişlerdir.²²⁵ Melekler, bu görevin Allah (C.C.)'ın emrine uygun bir şekilde nasıl yapılacağını göstermişler ve ondan sonra gelen her peygamber, ümmetine bu vazîfenin nasıl yapılacağını göstermiştir.

2. Kabir ihtiyacı

Kabir, insân öldükten sonra en son varacağı yerdir. Ziyâret edilecek yer olmak hasebiyle mezar olarak da adlandırılır. Dinimize göre insân, yaradılanların en şerefliisidir. Yeryüzünde Allah (C.C.)'ın halifesidir. Canı, malı, namusu, şerefi, hayatı her türlü tecavüzden korunmuştur. Her çeşit saygı ve hürmete layıktır. Dinimiz, fâni alemden bâki aleme, yâni âhirete göçtükten sonra dahi belirli ölçüler dâhilinde insâna saygı gösterilmesini vazife saymıştır. Allah (C.C.)'ın insânoğluna bahşettiği sayısız nîmetler silsilesinin bir halkasını da, ölüleri defnetmek için açılan kabirler oluşturmaktadır. Şöyle ki bunca ölen canlı, dünyâda kalacak olsalardı, yer yüzünde cesetten geçilmez, kokudan durulmazdı. Hayatın devam etmesi, insânların rahatlıkla işine gücüne gidebilmeleri ve acılarını unutabilmeleri için ve bilhassa insânoğlunun yaratılış sırrını oluşturan imtihan takviminin işleyebilmesi için Rabbimiz, sonsuz lütfuyla yer yüzünde yaşama süresi sona ermiş her canlıya yer altından bir yer ayırmış ve böylece hayatın akışına müsade etmiştir. Nitekim Allah Kurân'da, insânoğluna lutfettiği nîmetleri sıralarken "*Sonra da onu (insânı) öldürüp kabre koydu*"²²⁶, buyurmuştur.

²²⁴ Şa'rani, İmam Abdulvehhab b. Ahmed, *Muhtasarı Tezkîreti'l-İmam Ebi Abdillâh el-Kurtubî*, çev. Halil Günaydın, *Ölüm-Kıyâmet-Âhiret ve Âhir Zaman Alâmetleri*, Bedir Yay., İst., ts., s. 18.

²²⁵ Toprak, Süleyman, *Ölümden Sonraki Hayat*, Esra Yay., Konya 2001, s. 164.

²²⁶ Abese 80/21.

Topraktan yaratılan insânın, tekrar toprağa gömülmesinin büyük hikmetleri vardır. Herşeyden önce gömülme, bir nîmettir. Çünkü böylece ölünün cesedi, yırtıcı hayvanlardan, kokuşmaktan, sevdiklerinin kendisinden iğrenecek duruma gelmesinden korunmuş olmaktadır. Aynı zamanda insân, hammaddesine, yâni toprağa dönmüş olacaktır. Bu, insânın bir nevi aslına dönüşüdür.²²⁷ İnsanın vücudu, Allah (C.C.) katında muhterem ve mükerrem olduğu için, hayvan ölülerinden ayırmak, geride kalanlara kötü kokuyla zarar vermemek, vahşi hayvanların yemeleri hakaretinden korumak ve ölünün arkada kalanlarının, akrabalarının ziyâret, alâka ve sevgilerini korumak; gerek ölüleri gerekse dirileri ziyâretle faydalandırmak gibi sebeplerden ötürü İslâm Dini, şartları dairesinde ölümlere karşı bizleri sorumlu tutmuştur.

Ölümden sonra bedenler, zamana ve coğrafyaya göre, farklı şekillerde gömülmüştür.²²⁸ Ölü gömme usûlleri, bunları uygulayan toplumların özelliklerini sâdık bir biçimde yansıtır. Bu yüzden de toplumlar hakkında bilgi veren önemli bir unsurdur.²²⁹

Kabir uygulamasının, sağlık ve bilinmeyenden korkma gibi sebeplerden dolayı, ölü bedenden uzaklaşma ve cesedi koruma arzusuyla ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Ölüm fikrindeki tarihî gelişmelere paralel olarak her din, gerek mîmârî açıdan gerekse onun etrafında örülü inançlar bakımından, kabre farklı değerler yüklemiştir. İbtidâî kültürlerde, hastalık yayacağı kaygısıyla ve tabu kabûl edilmesi sebebiyle ölümler, insânlardan uzak tutulmaya çalışılıp bu sebeple bâzen yerleşim alanı dışına, defnedilmeksizin atıldığı bâzen de suya bırakıldığı söylenmektedir.²³⁰

Ölenlere uygulanan muamele, inançlara göre farklılık arzetsede de, çoğu topluluğun uygulaması, toprağa gömme şeklindedir.²³¹ Fakat bu gömmede izlenen usûl, inanç ve telakkilere göre değişebilir.

²²⁷ Toprak, age., s. 191.

²²⁸ Kürşat Demirci, "Kabir" md., DİA., İst. 2001, c. 24, s. 33.

²²⁹ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Milliyet Gazetesi A.Ş., "Mezar" md., ys., ts., c. 16, s. 8098.

²³⁰ Demirci, Kürşat, ag.md., c. 24, s. 33.

²³¹ Demirci, Kürşat, ag.md., c. 24, s. 34.

B. Kabir Ziyâretlerinin Tarihi

Kabir ziyâretinin tarihi, kabirlerin yapılış tarihi kadar eskidir. Yeryüzünde kabir yapımına başlandığı günden beri insânlar, buraları çeşitli maksatlarla ziyâret edegelmişlerdir. Kabirlere “Mezar” denmesi de bunu gösterir ki mezar, “ziyâret edilen yer”²³² mânâsına gelip özellikle ziyâret edilen kabirler için kullanılır.

Önceleri, aralarından ayrılan, kabre koydukları sevdiklerinin bir hatırası olarak ve onlara faydalı olabilmek gâyesiyle yapılan mezar ziyâretleriyle ilgili olarak zamanla pek çok bâtil ve hurâfe şeyler meydana gelmiş, insânlar şeytanın da yardımıyla gün gelmiş Allah (C.C.)’ı unutup mezarlara tapar olmuşlar, başları darda kalan insânlar, buralara koşmuşlar ve dertlerine deva aramışlar, bilhassa ataların mezarlarından medet ummuşlardır. Bu, zamanla insânları şirke ve puta tapıcılığa götürmüştür ki, İslâm’ın geldiği asırda Arabistan’da yaşayan müşrikler de ölülerden medet umuyorlardı.

Şüphesiz böyle bir inanç bâtildir. Bu nedenle, şirke ve bâtila götüren tüm yolları kapayan Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v.), İslâm’ın ilk günlerinde, içine bir çok bâtil inanç ve hurâfeler karışmış olan kabir ziyâretini tamamen yasaklamıştır. Ta ki Tevhid Dîni, Müslümanlar’ın kalbine iyice yerleşip Allah (C.C.)’tan başka hiçbir şeyden fayda umulmayacağını bilmelerine ve tam muvahhid olmalarına kadar... Nitekim zamanla İslâm doktrini ve tevhid akîdesi, açık ve kesin bir sistem halini aldı. İslâm esaslarına bağlılık ve Allah (C.C.)’tan başkasına ibâdet etmemek prensibi, Müslümanlar’ın gönlüne iyice yerleşti. Müslümanlar İslâm’ı iyice anlayıp “Tevhid Dini”nin ne demek olduğunu öğrenince, artık ölülerden faydalanmak değil, ölülere faydalı olmak gerektiğini anladılar. Kabir ziyâretinin yasaklanmasına sebep olan sakıncalı durumlar ve bâtil inanç korkusu da ortadan kalktığı için Rasûlullah (s.a.v.) tarafından artık kabir ziyâretine izin verilmiş; hatta gerek ölüye, gerekse ziyâret edene yönelik olan faydalarından ötürü kabir ziyâreti, teşvîk bile edilmiştir.

Bu teşvîk, insânların ölümü, âhireti hatırlayarak, bir gün kendilerinin de kabirdekiler gibi olacaklarını düşünerek dünyâya aşırı bağlılıktan sakınıp, kabre ve

²³² *El-Mu’cemü’l-Vasit*, Kahire Arab Dil Kurumu, Nayif Maruf, Abdurrahman Harun, “Mezar” md., Daru’n-Nefâis, Beyrut 2000, c. 1, s. 408; Müntehabat-ı lûgat-ı Osmaniyye, Hüseyin Remzi, “Mezar” md., İst. 1286.

ölümünden sonrasına hazırlık yapmalarını sağlamak içindir. Nitekim bâzı hadîs-i şerîflerde kabir ziyâreti için “âhireti hatırlatır” dendiği gibi; bâzılarında da “ölümü hatırlatır”, denilmektedir²³³ ki, ölümü hatırlamanın âhiret hazırlığı üzerindeki etkisini anlatan bir ifâdedir bu. Bu ziyâretlerin nasıl yapılacağı, ziyâret esnasında nelerin yapılacağı ve nelerin yapılmayacağı da yine Peygamberimiz tarafından bâzen sözle ve bâzen de tatbîki olarak fiilen öğretilmiştir.²³⁴

C. Semavî Dinlerde Ölü Gömme ve Kabir, Kabir Hayatı, Kabir Azâbı

Milletlerin âhiret hayatına ilişkin inanışları, ölülerini gömme şekillerine yön vermiştir. Mısırlılar gibi bedenî ve rûhi olarak kabirde hayatın devamına inananlar, ölülerin bedenlerini korumaya çalışmışlar ve bunun için mumyalamışlardır. Zerdüş inancında da ölümünden sonra ölünün sevap kazanabilmesi için onun cesedini yırtıcı kuşlara atmaktadırlar. İslâmiyet’te ise, insânın bedeni güzel bir şekilde yıkanır, kefenlenir ve gömülür. Böylece insân, yaratıldığı toprağa dönmüş olacaktır. Ölüye yapılan işlemler, dinimizde, insânın ölüsüne de saygının bir işâretidir.

Dinler tarihi ile ilgili eserlerde “Semavi Dinler” denince, yeryüzünde bugün sâlikleri bulunan üç ilahi din olan İslâmiyet–Hristiyanlık–Yahûdilik akla gelmektedir. Buradan hareketle bu üç dindeki ölü gömme ve kabir, kabir hayatı ve kabir azâbını ele alıp sonrasında bu üç din dışında kalan diğer dinleri ele alacağız.

1. Yahûdilik’te Ölü Gömme ve Kabir, Kabir Hayatı, Kabir Azâbı

a. Yahûdilik’te Ölü Gömme ve Kabir

Yahûdilik’te kabir anlayışını şekillendiren ana tema, ölmüş kişinin veya cesedinin kirli olduğu, şeklindeki inançtır. Bu kirlenmenin sebebi ise, artık ruhun bedeni terketmiş olmasıdır. Ruhsuz beden, et yığınıdır ve bir an evvel terk edilmeli veya topluluktan uzaklaştırılmalıdır. Yahûdi inançlarına göre, ölme sürecine giren kişi, yalnız bırakılmaz,

²³³ Ebû Dâvûd, age., *Cenâiz* 18, c.2, s. 296.

²³⁴ Toprak, age., s. 417,418.

yanında gereksiz şeyler konuşulmaz, tam ruhu çıkmadan cenâze hazırlıkları yapılmaz. Ceset, hemcinsleri tarafından yıkanır, kılları ve tırnakları kesilir, gözleri ve ağzı kapatılır. Yahûdiliğin erken dönemlerinde ölüyle birlikte giyim ve süs eşyaları da gömülürdü. Ancak bu durum, Rabbilerce hoş karşılanmamış, milâdî dönemlere doğru kefenleme geleneği yaygınlaşmıştır. Güzel kokular sürülen ceset, beyaz bir kefene sarılır. Erken zamanlarda ceset, kamışlardan yapılan bir örtü üzerinde yatırılarak gömüldüğü gibi tabutlarda da defnedilebilmekteydi. Günümüzde bu uygulamadan vazgeçilmiştir. Define dikkat edilmesi gereken en önemli husus, ölünün toprakla tamamen örtülmesidir. İsrailoğulları, millattan önce iki binli yıllarda kabirlerini şehir dışına kayalara yaparlardı. Kabir, genellikle aile mezarlıkları şeklindeydi. Ortaçağa doğru bu kabirler yerini, büyük mezarlıklara bırakmıştır.²³⁵ Buna paralel olarak kabrin mimarî biçimi değişmiş, mermerden veya taştan sanduka şeklinde kabirler yapılmıştır.²³⁶

2) Yahûdilik'te Kabir Hayatı

Yahûdilik'in Kutsal kitabı olan Kitab-ı Mukaddes'te, âhiret alemi ve ölümden sonraki hayat hakkında çok açık ve kesin bilgi ve ifâdeler bulamıyoruz. Sadece yeraltı alemi anlamında ölümden sonra ruhun gideceği yer olan "Ölüler diyarı"ndan söz edilmektedir ki, burası da hayattakileri sakındırmak için bir korkutucu yer olarak zikredilir.

Onlarda âlem, yeraltı ve semâ olarak zikredilmektedir. Bu da, Sâmi dinlerinden kaynaklanmaktadır. Nitekim bu dinlere göre, Tanrı gökyüzündedir. İnsanlar Tanrı olmadıkları için, öldükten sonra yeraltına gitmektedirler. Ölüler diyarı, Yahûdi âlimleri tarafından kabir hayatı olarak değerlendirilmektedir.²³⁷

Tanah'ın tamamı incelendiğinde, bugünkü Yahûdilik'teki âhiret inancının temel unsurlarının bulunmadığı görülecektir.²³⁸ Yahûdilik'te ölüm gerçeği ve öldükten sonra gidilecek yer zikredilmekle birlikte, âhirete îman tam olarak zikredilmemiştir. Tevrat'ta ne âhirete îman ne de âhirete dair herhangi bir açıklama mevcut değildir.²³⁹ Hatta "Ölüler

²³⁵ Mehmet Şeker, "*Kabir*" md., DİA., İst. 2008, c. 24, s. 33.

²³⁶ Demirci, Kürşat, ag.md., c. 24, s. 34.

²³⁷ İsmail Taşpınar, *Duvarın Öteki Yüzü*, Gâye Kitapevi, İst. 2003, s. 263-276.

²³⁸ Bk. Toprak, age., s. 58.

²³⁹ El- Hatib, Abdulkerim, *Allah ve 'l-İnsan*, Daru'l-Fikri'l-Arabî, Beyrut 1975, s. 459.

Diyarı" tabirini bile komşu milletlerden almış olabilecekleri ileri sürülmektedir.²⁴⁰ Zaten önceleri, ruhların sürekli olarak mezarda kalacaklarına inanılıyordu.²⁴¹ Fakat insânın, işlediğinin karşılığını bu dünyâda göremeyişi, haklı olanın hakkını alamayışi, onun fıtratındaki adalet fikriyle çelişiyordu. Bu da bir ikinci hayat olan âhiret âlemine inanmayı zorunlu kılmıştır. İşte bu, İsrailoğulları'nın dini düşüncelerinde yeni bir merhalenin başlangıcına sebep oldu ki, o da âhiret fikridir.²⁴² Her ne kadar bu fıkre ulaşmalarında çevredeki dinlerin tesiri büyük olmuşsa da Yahûdiler, Tevrat'ın bâzı cümlelerini tevîl ederek âhiret fikrinin, asıl din kitaplarında mevcut olduğunu izah etmeye çalışmışlardır.²⁴³ Ancak Yahûdiler bunu, bir îman esası olarak değil de, zorluk, zayıflık ve musîbetler zamanında düşünerek teselli bulma vasıtası olarak kabûl ederler. Yoksa bizim bildiğimiz manada âhiret hayatı, Ahd-i Atik'te (Tevrat'ta) hiç zikredilmemektedir.²⁴⁴

Yahûdilikteki âhiret inancı bu merkezde olunca, onlarda kabir hayatına dair bir inanç ve açıklamaya rastlamak da mümkün olmamaktadır. Ancak Tevrat'ta "Ölüler hiçbir şey bilmezler"²⁴⁵, cümlesi ile "İşlemek için elinin bulduğu her ne ise onu kuvvetinle işle! Çünkü gitmekte olduğun ölümler diyarında iş ve düşünce, bilgi ve hikmet yoktur"²⁴⁶ cümleleri yer almaktadır ki, buradan anlaşılan da kabirde hayatın olmadığıdır.²⁴⁷ Yahûdi Kelamcıları, insânın öldükten sonraki durumu ve kabir hayatıyla ilgili şu tespitlerde bulunmuşlardır: İnsanın kabirde geçirdiği zaman çok kısadır. Ölü bu haliyle hiçbir şey bilemez, bir şeyi sevmeyiz, nefret de edemez. Öyle ki insân, kabir hayatında tam bir acziyet içindedir. Yine bunlara göre kişinin ruhu, ölümden dirilişe kadar, ya ruhlar aleminde ya da cennet veya cehennemdedir. Buradaki azap veya nîmet, sadece ruha yöneliktir.²⁴⁸

Türkiye hahambaşılığınca hazırlanan "İbrani Din Bilgisi" adlı kitapta Yahûdi Dini'nde inanılması gereken prensiplerden birinin de, ruhun ölümsüzlüğü ve Allah'ın dilediği zaman ölümleri hayata kavuşturması prensibi olduğu belirtilmektedir. On üçüncü

²⁴⁰ Hüseyin Atay, Kurân'a Göre İman Esasları, Atay Yay., Ank. 1999, s. 77.

²⁴¹ Fehmi Hilmi Cumalıoğlu, *Milletlerin Kaderini Çizen Hakka ve Bâtla Dayalı İnanışlar*, Yaylacık Matbaası, İst. 1968, s. 155.

²⁴² Toprak, age., s. 53,54.

²⁴³ Atay, age., s. 77.

²⁴⁴ El-Hatib, Abdulkrim, *Allah ve'l-İnsan*, Daru'l-Fikri'l-Arabi, Beyrut 1975, s. 459.

²⁴⁵ Ahd-i Atik, *Vaiz*, 9/5.

²⁴⁶ Ahd-i Atik, *Vaiz*, 9/10.

²⁴⁷ Toprak, age., s. 55.

²⁴⁸ Taşpınar, age., s. 263-276.

prensip olan bu prensibin, Kitab-ı Mukaddes'teki "Toz ve toprak tekrar toza dönecektir; ruhumuz ise onu veren Allah'a dönecektir"²⁴⁹, cümlesinden alındığı söylenmektedir.²⁵⁰

3) Yahûdilik'te Kabir Azâbı

İslâm geleneğinde mevcut kabir azâbı veya sorgulaması inancına, Yahûdilik'te rastlanmamaktadır. Yahûdilik'te kabir azâbı inancının varlığını, kendi kaynaklarından tespit etmemiz mümkündür. Yahûdilik'te kabir azâbı, özellikle Bâbil Sürgünü öncesi metinlerde en kapalı konulardan biridir. Ölümünden sonraki hayatı ifâde eden "ölüler diyarı" kavramı, bu döneme ait metinlerde âhiretle ilgili hususları belirsiz bir şekilde ihtiva etmektedir. Mesela öldükten sonra dirilme, hesap verme, mükafat ve cezâ, aynı kavramla zikredilmiştir.

Kabir azâbıyla ilgili en açık ifâdeler "Hanok" kitabında yer almaktadır. Herşeyden önce "ölüler diyarı" kavramı, bu kitapta bölümlere ayrılmıştır. Bu alemde yüksek kayalardan oluşan karanlık mağaralar bulunmaktadır. Mağaralardan üç tanesi karanlık, bir tanesi aydınlıktır. Bu dört mağara, ruhları birbirinden ayırmak için yapılmıştır. Karanlık mağaralar, kötüler içindir ve oraya girenler için, hesap gününe kadar hapis yeri olacaktır.

Ölümünden sonraki dirilişin ifâde edildiği "ölüler diyarı", ortaçağ Yahûdi âlimleri tarafından mutlak son gidiş yeri olarak kabûl edilmez. Hatta ölülerin bâzıları bu aleme bile girmezler. Zira onlara göre burası, helâk yeridir. Burada kurtlar, yılanlar bulunmaktadır. Dolayısıyla "ölüler diyarı", yerin altındadır. Bu alemin kapıları vardır. Buradan kurtuluş mümkündür. Ancak kurtulma, ya Tanrı sayesinde ya da şefaitle mümkün olacaktır.

²⁴⁹ *İbrâni Din Bilgisi (Özetler)*, Türkiye Hahambaşılığı, İst., 1969, s. 20-21.

²⁵⁰ Bkz. Toprak, *age.*, s. 57.

2. Hristiyanlık'ta Ölü Gömme ve Kabir, Kabir Hayatı, Kabir Azâbı

a. Hristiyanlık'ta Ölü Gömme ve Kabir

Hristiyanlık'ta ölüm düşüncesi, doğrudan ilk insân çiftinin işlediği günâhın sonucuyla alakalandırılmıştır. Buna göre ölmek, günâha kefarete olup kabir de, günâhın bedelini temsil eder. Özellikle ortaçağdan itibaren işlenen bu teolojik yorum, kabirlerin simgesel işlevini yoğun şekilde gündemde tutmuştur.²⁵¹

Hristiyanlık'ta kabir geleneği, Yahûdî kültürünün etkisi altında gelişmiştir. Bu geleneğe göre; ölü'nün gözleri kapatılır, bedeni yıkanır, bütün vücûd, kefenle sarılır, güzel kokular sürülür ve ölü, sazdan yapılmış yataklar üzerinde toprağa gömülür veya kayalara, kaya oyuklarına yerleştirilirdi. Kabirler genellikle aile mezarları şeklinde olup daha çok şehrin dışına yapılırdı.²⁵²

Fakat Yahûdî kültürünün etki alanından çıkıldıkça kabirler, farklı bir hüviyet kazandı; Protestan çevrelerde daha çok, ceset yakma geleneği hakim iken; Katolik ve Ortodoks'larda toprağa gömme usûlü yaygındır. Beden kabre, tabutla birlikte konur. Bezen de ceset, mumyalanır.²⁵³ Katolik ve Ortodokslarda yaygın olan, toprağa gömmedir. Beden, iyice temizlendikten sonra kabrin ortasına tabutla beraber toprağa gömülür. Hristiyanlık'ta bizdeki lahit yapma geleneği yoktur, yâni ölü ile toprak arasına tahta, kerpiç veya taş gibi bir mania konmaz. Bâzen de ceset, mumyalanmaktadır.²⁵⁴ Günümüzde toprağa gömme yaygın olsa da Protestan çevrelerinde, cesedi yakma devam etmektedir.²⁵⁵

b. Hristiyanlık'ta Kabir Hayatı

Hristiyanlık'ta âhiret ve ölümden sonraki dirilme ile ilgili hususlarda Yahûdilik'e nazaran, daha açık bilgiler elde etmek mümkündür. Ancak yine de ölümden sonraki hayat ile ilgili bilgiler net değildir.

Ahd-i Cedid'de (İncil'de), Tivrattaki ölüm gerçeğine ilaveten, ölümlerin

²⁵¹ Şeker, age., ag.md., c. 24, s. 33.

²⁵² Demirci, Kürşat, ag.md., c. 24, s. 34.

²⁵³ Demirci, Kürşat, ag.md., c. 24, s. 34.

²⁵⁴ Şeker, age., ag.md., c. 24, s. 33.

²⁵⁵ Bk. Toprak, age., s. 61,62 .

diriltileceklerinden ve hesaba çekileceklerinden söz edilmektedir.²⁵⁶ Ama âhiret konusundaki fikirler, kapalıktan kurtulamamış ve âhirete imanin gerekliliği açıkça belirtilmediği gibi, âhiret ahvali hakkında da teferruatlı bir şey söylenmemiştir. Öldükten sonra dirilmenin olacağından ve ölülerin hesaba çekileceklerinden bahsedilmekle birlikte, ölümden sonra bu insânların ne olacağı, dirilmenin keyfiyeti (nasıl olacağı) ve diriltildikten sonra başlarına başka neler geleceği gibi hususlar hakkında kitaplarında bilgi verilmemiştir.²⁵⁷

Hristiyanlıkta bir nevi uykudan uyanma olan yeniden dirilmenin ne zaman olacağı hususu da ihtilâfıdır. Saint Jean Paul (ö. 67), bu dirilmenin yer yüzünde hayatın tümüyle sona ermesinden sonra olacağını ve cisimle birlikte olacağını söylerken, onun talebesi ve Luka İncil'i'nin yazarı olan Saint Loca insân ölür ölmez dirilmenin başlayacağını belirtmiştir.²⁵⁸

Vücudun ölümden sonra ne olacağı sorusuna, "bir mezarda gömölüp orada bozularak toprak ve toz olur ve mezarlıkta dirilmesini bekler", diye cevap veren Hristiyanlar, ölüye dini tören yapmaya çok önem verirler. Ölümden sonra hemen Allah'ın huzuruna çıkarak iyi ve fena işleri hakkında yargılanacağı için –ki buna özel yargı derler– dini ayinle ölüyü şereflendirdiklerini söylerler. Bu özel yargının akabinde ruhun cennet ya da cehenneme gideceğini, buralara gitmeye lâıık olmayanların ise, a'rafta kıyamet gününü bekleyeceğini söylüyorlar.²⁵⁹ Lâkin bu şekilde bir izah, İncil'de yer almıyor. Orada bir yargılamadan bahsediliyor ve bu yargılama sonunda insânların ikiye ayrılıp, bir kısmının ebedî azâba, bir kısmının da ebedî hayata gideceklerinden söz ediliyor.²⁶⁰ Yalnız bu yargılamanın ne zaman olacağı, insânın ölümünden hemen sonra mı, yoksa kıyamet koştuktan sonra mı olacağı belirtilmiyor. Bu sebeple Hristiyanlar'ın, îzahlarını ve tefsirlerini, Kitab-ı Mukaddes'ten değil de başka dinlerden, mesela İslâm'dan almış olabilecekleri akla gelmektedir. Zira arada bir benzetme bahis konusudur. Ama sırf bu benzerlikten ötürü

²⁵⁶ Ahd-Cedîd, *Yuhanna*, 5/28; *Matta*, 25/31-46 .

²⁵⁷ Toprak, age., s. 56.

²⁵⁸ Cemil Sena Ongun, *Hız.Muhammed'in Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, s. 155.

²⁵⁹ Giuseppe, Descuffi, *Hristiyan Dini*, Müjde Yay., İzmir 1963, s. 95, 96.

²⁶⁰ Ahd-i Cedîd, *Matta*, 25/31-46.

öyledir diye hükmetmek de zordur.²⁶¹

c. Hristiyanlık'ta Kabir Azâbı

Hristiyanlar'da, İslâm'daki gibi bir kabir azâbı yoktur.²⁶² Hristiyanlık'ta kabir hayatı ve ölümden sonraki durumlar, tartışma konusu olmuştur. Bir görüşe göre ceset, tamamen çürür ve tekrar dirilmeyi bekler. Bir diğer görüş ise ölünün ruhu, cesedinden ayrılır ayrılmaz Tanrı'nın huzuruna çıkar ve hesap verdikten sonra cezâ veya mükafat görür. Ancak bu hususun, kıyametten önce mi, sonra mı olacağı belli değildir. Genel görüşe göre azap veya mükafatın hemen olacağıdır ki Hristiyanlar, cenâze törenlerine büyük önem verirler ve böylece onun için af dilemiş olurlar.²⁶³

Kabir azâbıyla ilgili diğer bir görüş ise, tam temizlenmeyenlerin veya dünyâda günâhlarının kefarecini ödememiş olanların Purgatoir'e gidecekleri görüşüdür. Burada ruhlar, cennete gitmeden önce günâhlardan azap görerek temizlenip ondan sonra cennete girerler. Şâyet buradan olanların akrabaları, onlar için duâ ederse, ayin yaparlarsa, azapları hafifler. Bu husus, bâzı mezhepler tarafından reddedilir ve İncil'de bulunmadığı iddia edilir. Zira onlara göre, şu anda azap görene hayır yapmak gereksizdir. Çünkü orada ne sevap, ne de günâh mümkündür. Ölüye hayır yapmayı savunanlar ise, İncil'den bâzı âyetleri delil getirirler. Büyük günâhları işleyenler ise, ölümden hemen sonra cehenneme girerler. Burada ruhlar üç tür azâba uğrayacaklardır. Bunlardan ilki, Allah'ı görmekten mahrumiyettir. İkincisi, cehennem ateşi, şeytanlarla ve mücrimlerle beraberliktir. Üçüncüsü de, kendilerini kemirip tüketen ve ölmeyen kurtlardır. Azaplar bedene değil, ruha olacaktır. Beden ise toprak olacaktır. Ancak kıyametten sonra bedenleri iade edilecektir.²⁶⁴

²⁶¹ Toprak, age., s. 52,58.

²⁶² Demirci, Kürşat, ag.md., c. 24, s. 34.

²⁶³ Bkz. Toprak, s. 60-63.

²⁶⁴ Suat Yıldırım, *Mevcut Kaynaklara Göre Hristiyanlık*, Işık Yay., Ank. 1998, s. 216-220.

3. İslâmiyet'te Ölü Gömme ve Kabir, Kabir Hayatı, Kabir Azâbı

a. İslâmiyet'te Ölü Gömme ve Kabir

İslâm Dini'nde bir Müslüman'ın cenâzesinin tekfîni ve defni, diğer Müslümanlar'ın üzerine farz-ı kifâyedir. Müslümanlar'dan bir gurup, bu görevi yaparlarsa, diğerleri sorumluluktan kurtulur. Bu görev, yerine getirilmezse, o toplumdaki herkes, sorumlu olur.²⁶⁵

Hız. Peygamber döneminde cenâze, hiç bekletilmeden yıkanır, tekfîni yapılır ve namazı kılınarak defnedilirdi. Bu hassasiyet, ölen kişi hayırlı biri ise onu Allah (C.C.)'a kavuşturmada acele etme inancından veya kötü biri ise, bir an evvel sorumluluktan kurtulmak gerektiği inancından kaynaklanıyordu. Bununla ilgili Hız. Peygamber, "Cenâzeyi süratlice götürün. Eğer ölen kişi hayırlı biriyse, netice hayırlıdır, onu kabirdeki mükâfatlarına kavuşturmuş olursunuz. Eğer sâlih bir kimse değilse netice şerdir. Bir an önce onu omuzlarınızdan atmış olursunuz."²⁶⁶

Bu aceleciliğine rağmen ölülerin kefenlenmeden ve namazları kılınmadan gömülmelerini uygun görmemiştir. Hız. Peygamber'in, kabrin başında da cenâze namazı kıldığı olmuştur. Hiç kuşkusuz O'nun, kabirlerin başında namaz kılması, duâ ve şefaât arzusıyla dostlarına vefa borcunu ödeme gayretinden kaynaklanıyordu.²⁶⁷

Topraktan yaratılmış olan insân, yine toprağa gömülmelidir. Toprağa gömülmenin mümkün olmadığı durumlarda ise, mesela denizde seyâhat esnasında ölen ve kokma tehlikesi bulunan kişilerin cesetleri yıkanır ve cenâze namazları kılınır. Daha sonra ölünün vücuduna ağır bir cisim bağlanarak denize atılır. Ancak kokma tehlikesi yoksa, toprağa gömülmelidir. Defin yeri de çok önemlidir. Zira Müslüman'ın, kâfirle yanyana gömülmesi yasaklanmıştır. İki ölünün aynı çukura gömülmeleri de yasaklanmıştır. Ancak savaş gibi zarûri hallerde müsâade edilmiştir. İslâm Dini'nde, kemikleri çürümeden bir başkasının gömülmesi ve kemiklerinin kırılması, kesinlikle yasaklanmıştır. Allah Rasûlü, güneş doğarken, tam tepedeyken ve batarken ölü gömmeyi yasaklamıştır.

²⁶⁵ Toprak, age., s. 61,62.

²⁶⁶ Müslim, age., *Cenâiz* 16, c. 2, s. 672.

²⁶⁷ Levent Öztürk, *Hız. Peygamber Döneminde Cenâzeler*, İstem Dergisi, sy. 4, Yıl 2, İstanbul 2004.

Hız. Peygamber (s.a.v.) bir zarûret olmadıkça ölülerin, gece gömölmesini yasaklamıştır.²⁶⁸ Nâdiren de olsa ölülerin gece gömüldüğü olmuştur. Ancak daha sonraları bu, terkedilmiştir. İklimi sıcak ölkelerde ve gerektiğinde geceleri ölü gömölmemektedir.

Cenâzeyi kabre indirenlerin Müslüman olmaları şarttır. Gayr-ı Müslimler, akrabaları dahi olsalar, ölüyü kabre indiremezler. Kabre indirme işlemini, zarûret olmadıkça erkekler yapar. Ölü kabre indirilince, sağ omuzu üzere yatırılır ve yüzü kıbleye döndürölür. Ölü kabre konurken, "Allah'ın ismi ve Rasûlullah'ın dini üzere koyuyorum", demek de sünnettir. Bu, bir duâdan öte onun mü'min olarak öldüğüne bir şehâdet özelliğı taşımaktadır. Ölü kabre konduktan sonra kerpiç ve tahtalar dizilir. Ölü'nün kabir azâbından, cehennem ateşinden korunması için duâ etmek de müstehaptır. İslâm Dini'nde, Hristiyanlık'ta olduğı gibi, ölü'nün tabutla gömölmesi uygun görölmemiştir. Bâzı âlimler, bunun kadınlar için veya cesedi parçalanmış ölüler için uygun olabileceğı, böyle bir durumda dahi tabutun içine toprak atılması gerektiğini söylemişlerdir. Ölü toprağı verilirken oradakilerin, iki avuçlarını birleştirerek üç kere toprak atmaları müstehaptır. Daha sonra kabrin üzeri sertleşsin ve sağlamlaşsin diye lüzum görölürse su serpilir. Defin esnasında Kurân okunmaz, ancak defin işi bittikten sonra okunabilir.²⁶⁹

b. İslâmiyet'te Kabir Hayatı

Biz, ölüm sonrası dirilme hakkındaki bilgilerimizi âyet ve hadîslerden alarak âhiret âlemiyle ilgili problemlerimizi çözüyoruz. Zîra kabir hayatından dönmek mümkün olmamaktadır, yâni tecrübî bir bilgi değildir. Ancak kâinatta ölme ve dirilme, sürekli gerçekleşmektedir. Kışın kupkuru görünen ağaçların tekrar tomurcuklanması, kâinattaki ölüm sonrası dirilmeye işârettir. Bunun yanında Ashab-ı Kehf'in üç yüz yıl sonra uykudan uyanmaları, Hz. İsa'nın, ölüleri Allah (C.C.)'ın izniyle diriltmesi gibi hadîseler, ölümden sonraki hayata birer işârettirler.

Kurân'da kabir hayatına işâret eden âyetler bulunmaktadır. Buralarda Allah (C.C.) insânoğlunu, çeşitli durumlar karşısında hazırlıklı olmaları için uyarmıştır. Bunlardan biri de, ölümden sonraki hayat ile ilgili hallerdir. Kabir hayatının varlığına işâret eden bu âyetler

²⁶⁸ İbn Mâce, age., *Cenâiz* 30, c. 1, s. 506.

²⁶⁹ Toprak, age., s. 195-199.

(Örneğin, Mü'minun 23/99-100²⁷⁰) yanında, kabirde neler olduğuna dair bilgiler verilmektedir. Kabirde ruhlar diridir ve amellerine göre onlar için ya mükâfat ya da cezâ vardır. Ruhlar kabirde, sonsuza dek kalmayacaklardır. Kıyametin zamanını yalnız Allah (C.C.) bilir ve dirilme, şüphesiz vukû bulacaktır. Nitekim Cenab-ı Hak âdemoğlunu mahşerde toplamak için, son kez sûra üfletecek ve herkes kabirlerinden çıkarak, Allah'ın çağrısına koşacaklardır. Gerek kıyâmetin dehşetinden gerekse hesap verme korkusundan dolayı, kabirlerinde çok az bir müddet kaldıklarını zannedeklerdir²⁷¹, vb.

Kabir hayatı ile ilgili bir çok hadîs vardır. Bu hadîslerde Hz. Peygamber, gerek kabir ahvâlinde, gerekse kabirde meleklerin suâllerinden haber vermiş ve ümmetini bu durumlara karşı hazırlıklı olmaları için uyarmıştır. Ölüm insâna en güzel nasihat edicidir. Lezzetleri kesen ölüm, insâna bu dünyâda bâki olmadığını ve bir gün buradan ayrılacağını sürekli fısıldar. Aynı zamanda ölüm, kabir hayatının da kapısıdır ve bu kapıyı kapatabilen olmamıştır. İşte Allah Rasûlü, lezzetleri kesen ölümü, sık sık anmamızı bize tavsiye etmektedir.

Gerek dünyâ hayatı, gerekse dünyâ ile âhiret arasındaki kabir hayatı, ebedî hayata göre çok kısadır. Ruhların, kabirlerinden kalkınca birbirleriyle dünyâda geçirdikleri zamanın ne kadar olduğu konusunda konuşacakları Kurân'da şu şekilde ifâde edilmektedir: *"Kendi aralarında sessizce konuşurken: 'Dünyâda olsa olsa on gün kadar bir şey kaldınız' derler. Aralarında konuştukları konuyu biz biliriz."*²⁷² İslâm âlimleri, kabirde ölümlerin ruhlarının, birbirlerine kavuşmaları ve birbirlerini ziyâret etmelerinin mümkün olacağını ifâde etmişlerdir. Ancak burada da Allah (C.C.)'a ve Rasûlüne itaat şarttır.²⁷³

Kabirdeki ölünün yakınları, kabirde ölüyü bırakıp giderlerken ölü, sesleri işitebilecek durumda olacaktır. Ölü kabre girer girmez artık onun için kabir hayatı başlamış demektir. Kabir hayatı hiç şüphesiz ki, insânlar için bir imtihandır ve herkes bu imtihana maruz kalacaktır. Âdemoğlunun orada maruz kalacağı durum, bu dünyâdaki amelleri ile

²⁷⁰ Mü'minun 23/99-100: ("Onlardan birine ölüm gelince: "Rabbim! Beni geri çevir, belki, yapmadan bıraktığımı tamamlar, iyi iş işlerim" der. Hayır; bu söylediği sadece kendi lafıdır. Tekrar diriltilecekleri güne kadar arkalarında geriye dönmekten onları alıkoyan bir engel vardır.")

²⁷¹ Bilmen, age., c. 4, s. 2104.

²⁷² Taha 20/103.

²⁷³ İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsuddin Muhammed b. Ebi Bekr (v. 751/1350), *Kitabu'r-Ruh*, Matbaatü'l-Medenî, Beyrut 1975, trc. Şaban Haklı, İstanbul 2003, s. 28.

aynı paraleldedir. Yâni meleklerin sûallerine kalbinde îmanı varsa cevap verecek, yoksa "bilmiyorum" diyecektir. Kabirde sorgu ve suâlden sonra suâllere, îmanlarının gereği olarak güzel cevap verenlere, cennetteki makâmları gösterilir.

Kabir kıyamete kadar, bir bekleme yeridir. Kıyametin kopmasına kadar insânlar, bu alemde kalacaklardır ve Allah (C.C.)'ın dilemesiyle de tekrar diriltileceklerdir.²⁷⁴ Kabir hayatı şüphesiz vardır ve herkes bu aleme girecektir. Ölüm ister yanarak olsun ister cesedi kaybolmuş ve bir kabri olmamış olsun Allah (C.C.), onun zerrelerini bir araya getirecek ve hesaba çekecektir.

Âlimlerin hemen hepsi kabir hayatını, uykuya benzetmişlerdir. İnsanın rüyadaki halini de kabir ahvâline benzetmişlerdir. Uyuyan bir kimsenin, uykusunda gördükleriyle sevinç ve elem duyması ve yanındakilerin bundan hiç haberdar olamaması, hepimizin yakinen bildiği bir realitedir. Aynı şekilde biz müşâhede edemesek bile, kabirdekilerin de tıpkı uykudakiler gibi sorguya çekilmeleri, nîmet ve azap duyması bir vâkıdır. Kabir hayatını, bedeninin bütün organları ile diri olması şeklinde değil, insânın haz veya elem hissetmesi tarzında anlamak gerekir.²⁷⁵

c. İslâmiyet'te Kabir Azâbı

Kabir, insânlar için ya cennet bahçelerinden bir bahçe veya cehennem çukurlarlarından bir çukur olacaktır.²⁷⁶ Dolayısıyla insânlar, kabirde diri olacaklar ve amellere karşılık kabir onlara, ya nîmet veya azap yeri olacaktır.

Ölümden ibret alma, ona hazırlanma, insânın kabir hayatından ne kadar haberdar olduğu ile ilgilidir. Ölümden korkma, ona hazırlanma çok önemlidir. Çünkü kabir, âhiret konaklarının ilkidir ve kabir ahvalini kolay atlatan diğer konakları da rahat geçer. Bu âlemi azap içinde geçiren için diğer konaklar daha azaplı geçecektir. Kabir şüphe yok ki âhiret aleminden önce cezânın ve mükafatın görüleceği bir yerdir. Mü'min olana âhiretteki yeri gösterilecek ve o, bundan dolayı sevinecek ve cennet ehli gibi yaşayacaktır; kâfir ise

²⁷⁴ İbn Kesîr, Ebu'l-Fid'a İmâdu'd-Din İsmâil b. Ömer b. Kesîr El-Hatib Ebû Hafs Amr (v. 774/1373), *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm (Hadîslerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri)*, el-Mektebetü't-Ticâriyye, Beyrut 1985, trc. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, İstanbul 1986, c. 15, s. 8358.

²⁷⁵ Toprak, age., s. 301.

²⁷⁶ Tirmizi, age., *Kıyamet* 26.

âhiretteki yerini görecek ve daha âhîret aleminden önce dehşete kapılacaktır.

Kabir azâbı, inkârcı ve günâhkâr kulların kabre konuldukları andan kıyamete kadar maruz kalacakları azaptır. Kabir azâbına delalet eden âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîfler, sayılamayacak kadar çoktur. Azâb ve nîmet verme (rahat ettirme) hususunda gelen haberler, "Ahad" olsalar da müşterek miktarları, tevâtür haddine varmıştır. Gerek âyet-i kerîmelerde gerekse hadîs-i şerîflerde kabir azâbının olacağı açıkça anlatılmıştır.

Müşrikler ve günâhkar mü'minler, haşirde yeniden dirilinceye kadar azâba uğramaktadırlar. Âyet ve hadîsler, kabir azâbına mutlak olarak delâlet ettikleri için kabir azâbını inkar etmek, kişiyi küfre götürür²⁷⁷.

c.a. Kurân-ı Kerîm'de Kabir Azâbına İşaret Eden Bâzı Âyetler

c.a.a. Bu âyetlerin başında, **"Çokluğunuzla övünmek (dünyâlıklarla gururlanmak), kabre girinceye kadar sizi oyaladı (ta ki kabirleri ziyâret ettiniz). Heyhat! Kabre girdikten sonra bileceksiniz. Sonra da Kıyâmette bileceksiniz"**²⁷⁸, âyeti gelmektedir.²⁷⁹ Dünyâ işleri, mal, çokluk, çocuk, insâna ölümü unutturabilmektedir. İşte âyette, bu hususa dikkat çekilmekte, ölüm ve kabirdeki hallerin hakikat olduğunun, kabirde anlaşılacağı bildirilmektedir.²⁸⁰ Hz. Ali (r.a.), **"Kabir azâbından şüphe ediyorduk. 'Dünyâlıklarla gururlanmak sizleri oyaladı. Ta ki kabirleri ziyâret ettiniz', âyeti indi ve şüphemiz ortadan kalktı"**²⁸¹, demiştir.

c.a.b. Kabir azâbıyla ilgili başka bir âyet **"Muhakkak ki o zulmedenler için bundan başka azap da vardır"**²⁸², âyetidir. Bu âyette kâfirlerin, dünyâda başlarına gelen musibetler dışında, kabir azâbına da uğrayacakları ifâde edilmektedir.²⁸³

c.a.c. Bir başka âyette bu husus, **"Belki dönüp gelirler diye, mutlaka büyük**

²⁷⁷ Mutlu, age., s. 316.

²⁷⁸ Tekâsür 102/2.

²⁷⁹ Mutlu, age., s. 313-315.

²⁸⁰ İbn Kesîr, age., c. 15, s. 8583.

²⁸¹ Tirmizi, age., Tekâsür 1,2, no 85.

²⁸² Tûr 52/47.

²⁸³ Taberi, age., c. 5, s. 2345.

*azaptan ayrı olarak yakın azaptan tattıracağız*²⁸⁴, şeklinde ifâde edilmektedir. Bu âyetle belirtilen büyük azap, âhiret azâbıdır. Yakın azâbın, dünyâ azâbı olduğu düşünülürse, bu azâba yakın bir azâbın olması gerekmektedir. Zira âyetle azâbı tattıracağız, denmiyor, "azaptan tattıracağız", deniyor. Abdullah b. Abbas gibi bâzı âlimler, bu âyetin kabir azâbına işâret ettiğini söylemişlerdir.²⁸⁵

c.a.d. Allah Teâla, Firavun ve tâbileri hakkında şöyle buyurur: *"Onlar (kabirlerinde kıyamet gününe kadar), sabah ve akşam ateşe arzedilecekler. Kıyamet koştugu gün de 'Firavun kavmini en şiddetli azâba sokun!'*, denilecektir".²⁸⁶ Bu âyet, ölümden sonra ve kıyametten (ba's'ten) önce azâbın vâki olduğuna açık bir delildir.

Müfessirler, âyetle ifâde edilen "sabah akşam ateşe arzedilirler" ifâdesinin, kabirde olacağını söylemişlerdir. Fahreddin Râzi²⁸⁷, Buhârî, Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, İmam Gazalî, Ebû'l-Mu'in en-Nesefî, Taftazanî, el-Cürcânî, el-Cüveynî gibi âlimler de bu âyetin açıkça kabir azâbına işâret ettiğini söylerler.

c.a.e. Yine Allah (C.C.), Nuh (a.s.)'un kavmi hakkında da şöyle buyurur: *"Onlar günâhları yüzünden suda boğuldular da ateşe atıldılar"*²⁸⁸. Bu âyet de, kabir azâbı hakkında bir delildir. Zira buradaki "Fa", takib içindir. Boğulma akabinde olan ateşe atılma'nın kıyametten (ba's'ten) önce olduğuna açık bir delildir.²⁸⁹

c.a.f. Bir diğer âyet de, *"Medine çevresindeki bedevîler arasında münâfıklar da vardır. Medine halkından da münâfıklıkta inat edenler vardır ki onları sen bilemezsin, ancak Biz biliriz. Biz onları, iki defa azâba uğratacağız; sonra da onlar pek büyük bir azâba atılacaklardır"*²⁹⁰, anlamındaki âyettir. İmam Azam Ebû Hanîfe, İmam Maturîdî, İmam Hasen el-Eş'arî ve Buhârî başta olmak üzere pek çok âlim, bu âyetle zikredilen büyük azâba atılmadan önceki iki azaptan birincisinin dünyâda; ikincisinin de kabirde olacağını

²⁸⁴ Secde 32/21.

²⁸⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye, age., s. 219.

²⁸⁶ Mü'min 40/46.

²⁸⁷ Razi, Ebû Abdillâh Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahrüddin (v. 606/1209), *et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtihu'l-Gayb)*, 2. bsk., Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1980, trc. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Akçağ Yay., Ank. 1988, c. 21, s. 41,42.

²⁸⁸ Nuh 71/25.

²⁸⁹ Yıldız, age., s. 285,286.

²⁹⁰ Tevbe 9/101.

ifâde etmişlerdir.

c.a.g. Kabir azâbıyla ilgili bu âyetlere ilaveten: *Rabblerinin emirlerini dinlemeyen milletlerin ne tür bir azâba çarptırılacakları ve bu milletlerin, gerek kabirde gerekse âhirette azâba uğrayacakları*²⁹¹; Azâbın sadece âhirette olmadığı, ondan önce de azâbın söz konusu olduğu²⁹²; Yahya (a.s.) için Allah (C.C.)'ın lütfu anlatıldığı, bu lutfun ise doğduğu gün şeytanın muzırlarından, öleceği gün de kabir azâbından selâmette olacağı²⁹³; Ateşin, cehennem ateşi değil, kabir ateşi olduğu, azâbın en şiddetlisinin, daha sonra vuku bulacak olan cehennem ateşi olduğu²⁹⁴, anlamındaki âyetleri de verebiliriz.

c.b. Kabir Azâbına İşâret Eden Bâzı Hadîsler

c.b.a. İslâm'ın ilk yıllarında kabir azâbı ile ilgili bir nass bulunmadığı, Hz.Ali (r.a.)'nin şu "Kabir azâbından şüphe ediyorduk. 'Dünyâlıklarla gururlanmak sizleri oyaladı. Ta ki kabirleri ziyâret ettiniz', âyeti indi ve şüphemiz ortadan kalktı"²⁹⁵, sözünden anlaşılmaktadır.

c.b.b. Yahûdiler'den iki yaşlı kadın Hz. Aişe (r.ha)'nin yanına girer ve konuşmaları sırasında ölülerin, kabirlerinde azap gördüğünden bahsederler. Hz. Aişe, onları tasdik etmez ve bunu Rasûlullah (s.a.v.)'a sorar. Allah Rasûlü (s.a.v.) "Doğru söylemişler. Hakîkaten onlar öyle azap görürler ki o azâbı hayvanlar bile işitir",²⁹⁶ buyurmuştur.

c.b.c. Allah Rasûlü, çeşitli hadîslerinde ümmetini, kabir azâbına karşı uyarmıştır ve önemsenmeyen bâzı davranışların, kabir azâbına sebep olabileceğini haber vermiştir: Buna örnek olarak Allah Rasûlü (s.a.v.), bir kabre uğradı ve "Bu iki kişi, azap görüyor, ama öyle kaçınılması zor bir günâhtan dolayı değil. Bunlardan biri küçük abdestinden tam

²⁹¹ Talak 65/8: ("Rabblerin ve O'nun peygamberlerinin buyruğundan çıkan nice kasabalar halkını Biz, çetin bir hesaba çekmiş, onları, görülmedik bir azaba uğratmışızdır.")

²⁹² En'am 6/93: ("Allah'a karşı yalan uydurandan veya kendisine bir şey vahyedilmemişken "Bana vahyolundu, Allah'ın indirdiği gibi ben de indireceğim" diyenden daha zalim kim olabilir? Bu zalimleri can çekişirlerken melekler ellerini uzatmış, "Canlarınızı verin, bugün Allah'a karşı haksız yere söylediklerinizden, O'nun âyetlerine büyüklük taslamanızdan ötürü alçaltıcı azabla cezalandırılacaksınız" derken bir görsen!")

²⁹³ Meryem 19/15: ("Doğduğu günde, öleceği günde ve dirileceği günde ona selam olsun!")

²⁹⁴ Mü'min 40/46: ("Onlar, sabah akşam ateşe sunulurlar. Kıyamet çatdığı gün, "Firavun'un adamlarını azabın en ağırına sokun!", denir.")

²⁹⁵ Tirmizi, age., Tekâsür 1,2, no 85.

²⁹⁶ Müslim, age., Mesacid 125.

temizlenmiyordu; diğeri ise koğuculuk (söz taşıma, gıybet) yapıyordu”, buyurdu. Sonra yaş bir dal aldı, ikiye böldükten sonra onların her birini, bir kabrin üzerine dikti. Oradakiler, “Ya Rasûlullah! Niçin böyle yaptınız”, diye sordular. O da, “Umulur ki bu iki dal kurumadığı müddetçe azapları hafifler”, buyurdu.²⁹⁷

c.b.d. Hz.Peygamber, Medine’den dışarı çıkmıştı. Güneş batmıştı. Bir ses işittiğini söyledi ve o sesi şöyle izah etti: “Yahûdi kabilesi, kabirlerinde azap olunuyorlar”²⁹⁸

c.b.e. Allah Rasûlü (s.a.v.)’nün “Muhakkak ki kabir, âhiret konaklarının ilkidir. Eğer ölü, onun azâbından kurtulamazsa, ondan sonraki konakları, daha şiddetli olur. Mezar kadar korkunç bir yer görmedim. Kabir, ya cennet bahçelerinden bir bahçe ya da cehennem çukurlarından bir çukurdur”²⁹⁹ anlamındaki hadîsi, kabir azâbının hak ve gerçek olduğunu açıkça ifâde etmektedir.

c.b.f. Allah Rasûlü (s.a.v.)’nun “Her kime yüksek sesle ağlanırsa, kendisine ağlandığı müddetçe azap görür”³⁰⁰ anlamındaki hadîsi, kabir azâbının varlığına delildir.

c.b.g. Kabir azâbından ve fitnesinden Allah (C.C.)’a sığınmak: Bu konu, hadîslerde yer almıştır. Hz. Peygamber, kabir azâbından Allah (C.C.)’a sığınmış ve ashâbının da sığınmalarını istemiştir. Bir hadîste O, “Kabir azâbından Allah’a sığının!”, buyurdular. Ashab-ı Kiram, “Kabir azâbından Allah’a sığınınız”, dediler.³⁰¹ Hz. Peygamber, dularında kabir azâbına yer vermiştir. Hz. Aîşe, “Rasûlullah’ın bütün kıldığı namazlarda, kabir azâbından Allah’a sığındığını gördüm”, demiştir.³⁰² Allah Rasûlü (s.a.v.), namazlarda ettiği şu duâlarla da kabir azâbından Allah (C.C.)’a sığınmıştır: “Allahım! Korkaklıktan, ömrün en değersizine döndürülmesinden, dünyâ fitnesinden ve kabir azâbından sana sığınırım”. Sahabiler bu duâyı kendileri okudukları gibi, çocuklarına da öğretirlerdi.³⁰³

²⁹⁷ Nesâî, age., *Cenâiz* 116, no 163; *Sahîh-i Buhârî Muhtasar-ı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Ahmed Naim, Kamil Miras, 5. bsk., D.İ.B.Y., Ank. 1976, c. 4, s. 395.

²⁹⁸ Buhârî, age., *Cenâiz* 87.

²⁹⁹ Tirmizi, age., *Kıyamet* 26.

³⁰⁰ Buhari, age., *Cenâiz* 32, c. 2. s. 80; İbn Mâce, age., *Cenâiz* 53, c. 1, s. 506.

³⁰¹ Müslim, age., *Cennet* 67.

³⁰² Müslim, age., *Mesacid* 125.

³⁰³ Buhârî, age., *Cihad* 25.

c.b.g.a. Rasûlullah (s.a.v.): “Meyyit kabre defnolunduğu vakitte, Münker ve Nekir adlarında, renkleri siyah ve gözleri mavi iki melek gelir. O melekler, Allah Rasûlü (s.a.v.)’nü kast ederek, ‘Bu zât hakkında (Allah Rasûlü (s.a.v.) hakkında) sen neler söyler idin?’ diye meyyitten sorarlar. O meyyit mü’min ise, ‘Eşhedü ella ilahe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu veresûluh (Şehâdet ederim ki Allah’tan başka ilah yoktur ve Muhammed (s.a.v.), O’nun kulu ve Rasûlüdür)’, deyip sözünü tamamlar. Melekler ‘Muhakkak senin bu sözü söyleyeceğin ve bu cevabı vereceğin, bizim mâlûmumuz idi’, derler. Sonra Allah (C.C.), onun kabrini gâyet geniş ve nurlu kılar. Sonra ona “Sen uykuya var!”, denilir. O meyyit ise ‘Beni bırakın, bana müsâade edin de, ehlime dönüp onlara bu durumumu haber vereyim!”, der. Melekler ona, “Sen o güveyin uykusu gibi uyu ki, onu uykusundan ancak ehlinin ona en sevgilisi uyandırır”, derler. Meyyit, Allah (C.C.) onu tekrar diriltinceye kadar rahat bir şekilde uykuya varmış gibi, olduğu halde kalır. Şâyet o meyyit münâfık ise, meleklerin sorusuna karşı “Ben, insânlardan bir söz işittim, söylerlerdi, ben de onlar gibi söyledim, ben bilmem”, der. Melekler ‘Muhakkak senin bunu söyleyeceğin ve bu cevabı vereceğin, bizim malûmumuz idi’, derler. Allah (C.C.) arza, “Onu sık!”, der. Arz da bunun üzerine, onu sıkar. Öyle ki, onun aza ve kaburgaları birbirine geçer (karışır), kabrinde devamlı azâb olunur, ta ki Allah onu, kabrinden diriltinceye kadar. Neuzu billah min gazâbillah.³⁰⁴ buyurmuştur.

c.b.g.b. Onun “Ya Rab, ben kabir fitnesinden, ateş azâbından, hayat ve ölüm şiddetinden, Deccal ve Mesih fitnesinden sana sığınırım!”³⁰⁵, şeklindeki duâsı da, kabir azâbının varlığına delildir.

c.b.g.c. Onun bir başka duâsı da “Allahım! Tembellikten, düşkün ihtiyarlıktan, günâhlı yerlerden, borçlanmaktan, kabir fitnesinden ve kabir azâbından, Cehennem fitnesinden ve Cehennem azâbından ve zenginliğin kötü fitnesinden Sana sığınıyorum. Fakirlik fitnesinden Sana sığınıyorum. Mesih-i Deccal’in fitnesinden Sana sığınıyorum. Allahım! Günâhlarımı benden su, kar ve dolu ile yıka! Beyaz elbise kirlerden temizlediği gibi, kalbimi günâhlardan temizle! Doğu ile Batıyı birbirinden uzaklaştırdığın gibi benim ve

³⁰⁴ Yıldız, age., s. 285,286.

³⁰⁵ Buhârî, age., Cenâiz 87.

*günâhlarının arasını da öylece ayır!*³⁰⁶ şeklindedir.

c.b.g.d. Rasûlullah (s.a.v.), bir hutbesinde, kişinin kabirde karşılaşacağı imtihan fitnesini zikretmiştir. O, kabir hallerini böyle tafsilatlı anlatınca, sahabiler feryatla ağlamaya başlamışlar. Peygamber, bu hutbede kabir azâbının hak olduğundan bahsetmiştir.

Yukarıda saydığımız maddelerin her biri, kabir azâbının hak olduğuna birer delil olma özelliğindedirler.

c.c. Kabir Azâbının Çeşitleri

Hadîslerde haber verilen diğer bir husus, kabirde meydana gelecek azap çeşitleridir. Kabirdekilerin amellerine göre, ateşte yanmaları³⁰⁷, ölüye cehennemdeki yerinin gösterilmesi³⁰⁸, ejderhaların musallat olması³⁰⁹, toprağın kabûl etmemesi³¹⁰, ruhunun cesedine iade edilmeyip hapsolunması³¹¹, kabrin ölüyü sıkması³¹², ölünün yumruklanması³¹³, iki kulak arasına topuzla vurulması³¹⁴ gibi azaplar hadîslerde bildirilmektedir.

Konuya biraz açıklık getirebilmek adına bu azap çeşitlerinden bir kaçını anlatmakla yetineceğiz:

c.c.a. Kabir azaplarından biri, ejderhaların sokmasıdır, demiştik. Bu ejderhalar ve yılanların, dünyâdaki yırtıcı hayvanlarla kıyaslanması mümkün değildir. Zira hadîslerde kabirdeki yaratıkların, dünyâdakilerden farklı olduğu haber verilmiştir. Konuyla ilgili hadîste Peygamberimiz, *"Kabirde kâfire, doksan dokuz ejderha musallat edilir ve kıyamet gününe kadar onu ısırırlar ve sokarlar ki, onlardan biri yeryüzüne üfleyecek olsaydı, orada hiçbir*

³⁰⁶ Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr (v. 911/1505), *Şerhu Süneni'n-Nesâî (Camîu's-Sağîr)*, 4. bsk., el-Matbaatü'l-Misriyye, Mısır, ts., c. 2, s. 127.

³⁰⁷ Nesâî, age., *Cenâiz* 115; Tirmizi, age., *Cenâiz* 70.

³⁰⁸ Nesâî, age., *Cenâiz* 115; Tirmizi, age., *Cenâiz* 70.

³⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, age., c. 3, s. 38.

³¹⁰ Buhârî, age., *Menâkıb* 25.

³¹¹ İbn Mâce, age., *Sadakat* 12.

³¹² Tirmizi, age., *Cenâiz* 70.

³¹³ Tirmizi, age., *Cenâiz* 23.

³¹⁴ Nesâî, age., *Cenâiz* 105.

*yeşillik kalmazdı*³¹⁵, buyurmuştur.

c.c.b. Ölü, cehennemdeki makâmını gördüğünde dehşete kapılacaktır.

c.c.c. Peygamber, ümmetini suâl meleklerine ve kabrin sıkmasına karşı hazırlıklı olmaları için uyarıyor. Kabir sıkmasının mü'min olsun kâfir olsun, herkes için söz konusu olduğu rivâyet edilmiştir. Mü'min ile kâfir arasındaki fark, mü'minlere önce sıkıştırıp sonra gevşetecektir. Takva sahibi kimselere kabir azâbı yoktur ama kabir sıkması vardır. Kabrin sıkması kâfirlere, kıyamete kadar devam edecektir. Kabrin sıkıştırmayacağı kimseler, sadece peygamberlerdir. Onlar masum oldukları için kabir sıkmasına uğramayacaklardır. Ölü defnedilmemiş veya cesedi yakılıp külleri nehre savrulmuş olsa bile, kabir azâbından kurtulamayacaktır. Toprak o kişiye azap edemese de ruhu, sıkılacak ve azap görecektir.³¹⁶

c.c.d. Hadîslerde zikredilen bir başka azap olan ruhun cesedine iâde edilmeyip hapsedilmesiyle olan azaptır. Bunun sebebi ise, ödenmeyen borçtur. Bununla ilgili hadîste, *"Ölen mü'minin ruhu, zimmetindeki borç ödeninceye kadar, borcundan dolayı tutukludur"*³¹⁷, buyurulmuştur.

c.d. Kabir Korkularından ve Azâbından Koruyan ve Kurtaran Ameller (Sebepler)

Kabir azâbından koruyan amellerin başında, Allah (C.C.) yolunda şehit olmak gelmektedir. Hz. Peygamber, şehide verilen ayrıcalıklar içinde kabir azâbından korunmanın olduğunu haber vermiştir.³¹⁸ Bunun yanında Cuma günü veya Cuma gecesi ölen kişilerin³¹⁹; karın ağrısından ölenlerin, yâni karın bölgesinde ölüme neden olan hastalıklar sebebiyle ölenlerin; yatmadan önce Tebareke Sûresi'ni okuyanların³²⁰ kabir azâbından korunacakları belirtilmiştir.

³¹⁵ Ahmed b. Hanbel, age., c. 3, s. 38.

³¹⁶ Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr (v. 911/1505), *Kabir Alemleri*, trc. Bahaddin Sağlam, Kahraman Yayınları, İstanbul 1984, s. 196-224.

³¹⁷ İbn Mâce, age., *Sadakat* 12.

³¹⁸ İbn Mâce, age., *Cihad* 16.

³¹⁹ Tirmizi, age., *Cenâiz* 72.

³²⁰ Dârimî, age., *Fedailü'l-Kurân* 19.

Bunlar şu beş kelimedenden ibârettir: Ribât, Şehid, Kavil, Batın, Zaman.³²¹

- **Ribât (*)**: Allah (C.C.) yoluna bağlılık ve onda sebatla devam.
- **Şehîd**: Allah (C.C.) yolunda ölen.³²²
- **Kavil (**)**: Mülk Sûresi'ni okumak.
- **Batın (***)**: Karın hastalığından ölüm.
- **Zaman (Zamana Bağlı)**: Cuma günü ya da Cuma gecesi ölen.³²³

* Bu kelime, Arapça'daki "atı bağlama" ifâdesinden mânen alınmıştır. Buna itibarla Müslümanlar'ın, düşmana yakın yerlerde Allah için sebatla nöbet tutanına, faaliyet gösterenine, -binekli yâhut yaya olsun- mücâhede edenine, "murabıt", denmiştir. Bu işin kendisine de "Rıbat" adı verilmiştir.

** Mülk Sûresi'nin okunmasıyla ilgili olarak Abdullah b. Mesud: *"Kim her gece Tebareke Sûresi'ni okursa, Allah o sûre hürmetine ondan kabir azâbını men eder, engeller ki biz bu sûrenin özelliğinden dolayı sûreyi, "mania" diye isimlendirdik"*.³²⁴

*** Batın (karın) hastalığından ölüm: Bu hastalıklardan ölen kimsenin, kabir azâbından korunmasının sebebi şöyle izah edilmektedir: Bu şekilde ölenlerin, ölürken şuurlarının yerinde olması sebebiyle, kabirdeki sıkıntıyı dünyâda çekerler ve ölürken Allah'ı unutmazlar.³²⁵ Karın hastalığından kasıt, vücûdun bir iç kısmında veya karında meydana gelen su birikmesi, karın şişkinliği ve karında olan gaz vs.'dir. Bir rivâyete göre karında meydana gelen ishaldir; başka bir rivâyete göre de karının her hangi bir yerindeki ağrıdır.

³²¹ Yıldız, age., s. 106-115.

³²² İbn Mâce, age., Cihad 16.

³²³ Yıldız, age., s. 106-115.

³²⁴ Tirmizi, age., Sevalu'l-Kur'an 9, no 2892.

³²⁵ Suyûtî, age., s. 250

Bir Müslüman'ın, uykuya yatmadan önce Allah rızası için bir saat oturup işlediği manevî kazanç ve kayıplara karşı nefsinin muhâsebe etmesi, sonra da Allah (C.C.) ile onlar arasında tevbesini yenilemesi, ardından o tevbe ile uykuya dalması, uyandığı zaman da bir daha o günâha dönmeyeceğine kesin karar vermesi ve bunu her gece yapması gerekir ki, şâyet o gece ölecek olursa tevbe ile ölmüş olur. Şâyet uyanacak olursa, ecelinin (vefatının) tehîr edilmesiyle maddî-mânevî işlerini ve faaliyetlerini sevinçli olarak karşılar. Bu şekilde devam ettiği takdirde Rabbine mânevîyatı düzgün olarak ve kaçırıp hasreti gerektiren amelleri telâfi etmiş olarak varır. Müslüman için bu tarz uykudan daha hayırlısı olamaz. Hele bu nefis muhasebesinin ardından Allah (C.C.)'ı biraz olsun zikreder ve Rasûlullah (s.a.v.)'tan rivâyet olunan sünnet duâları o esnada okuyacak olursa, daha da faydalı ve sevaplı olur.³²⁶

D. Diğer Dinlerde Ölü Gömme ve Kabir, Kabir Hayatı

a. Diğer Dinlerde Ölü Gömme ve Kabir

Ölü gömme gelenekleri ve kabirler, bir toplumun dini hayatını yansıtır. İlkel insânlardan bâzıları, ölümle birbirinden ayrılan ruh ve bedenin, ayrı ayrı yaşamaya devam ettiklerine inanırlar ve ruhun, bir süre ayrıldıktan sonra yine bedene döneceği ve bedeni dirilteceği kanaatindedirler. Bu dönüşte ruhun, cesedi kolayca bulabilmesi için, cesedin harap olmaması gerekir. Bu gâyeyle ceset, piramitlerde, tümölüs ve dolmenlerde saklanır.³²⁷

Ölümünden sonraki hayata inananlar, ölümünden sonraki hayat ve ölümün bu yoldaki ilk merhale olduğunda ittifak etmişlerse de, insânın ölümünden sonraki halinin nasıl olacağı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Oradaki hayatta bedenin de rolü olduğuna inananlar, cesede çok önem vermişler, onun canlıyken ihtiyaç duyduğu şeylere, öldükten sonra da muhtaç olacağına inanmalarının, ölüye yaptıkları muamelelerde çok büyük tesiri olmuştur. Mesela

³²⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, age., s. 106, 107.

³²⁷ Senâ, age., s. 152.

Kongo'da mezara konan bir boruyla ölünün ağzına bir kaç gün besin ve hava verilir.³²⁸

Perulular mezara, mısır, mısır birası, muz kurusu ve yerelması koyarlar. Hatta Fransa'da kral ölünce kralın bal mumundan bir maketi yapılır ve sağlığındaki yapılan yemek merasimi, bu maket etrafında tekrarlanır. Arnavutluk'ta da kadınlar, mezarlarda ölü ziyafeti yapar ve mezara yemek koyarlarmış. Yunanlılar eskiden öteki dünyâda para da lazım olur diye ölünün ağzına ve eline para da koyarlarmış. Alman ve İrlanda köylüleri de, alacaklıları önceden ölenler, borçlarını âhirette ödesinler diye ölülerinin yanına para gömerlermiş.³²⁹ Bu eşya ve para gömme adeti, eski Mısır ve Yunanistan'da olduğu gibi, eski Japonya ve Çin'de, hatta câhiliye devri Araplarının bir bölümünde de var.³³⁰

Bâzı Afrika ve Amerika kabilelerinde ölüyle beraber, kabirde onlarla arkadaşlık etsin diye, karısı, köleleri ve bâzı yakın arkadaşları da gömülürdü. Meksika'nın bâzı yerlerinde de büyüklerden biri ölünce onunla birlikte, âhirette dini hizmetini yapsın diye, bir de kâhin boğazlanır. Bâzı kabilelerde ise hükümdarın dünyâdaki tüm ahbabları, âhirette onu eğlendirsınler diye, öldürülürdü.³³¹ Çin'de de hükümdar ölünce, sağlığında kendisine hizmet edenlerin tümü öldürülür ve birlikte gömülürdü. Guatemala ve bâzı yerlerde ise kralın ölümü yaklaşınca, daha ölmeden önce öteki dünyâda rahatlığını sağlasınlar ve hazırlık yapsınlar diye mâiyetinden bir kısmı öldürülür ve gömülür, kral da onların yanına gömülürdü.³³² Eski Türkler'de de buna benzer adetler vardı. Onların da cenâzelere yaptıkları yas ve defin törenleri, tarih kitaplarına geçecek kadar önem arzeder.³³³ Asya'da yaptığı gezileriyle meşhur olan dünyâca ünlü Venedik'li Seyyah Marco Polo'nun (ö. 725/1324) anlattığına göre, Tatarlar'da bir Hân'ın (hükümdarın) ölümü, bâzen yirmi bin kişinin ölümüne sebep olurmuş.³³⁴

İşte inançlarının farklılığından ötürü insânların bir kısmı, cesede son derece önem verir ve bir çok insân, hayvan ve malı da birlikte mezara gömerlerken, bâzıları da cesedi toprağa gömmeyip türlü yollarla ortadan kaldırır. Mesela eski Roma'da ölü ruhlarının

³²⁸ Toprak, age., s.44-46.

³²⁹ Ongun, age., s. 153,154.

³³⁰ Toprak, age., s. 46,47.

³³¹ Tâi, Kemaleddin, *Min Hedyi'n-Nübüvve*, Matbaatu Sultani'l-Azam, Bağdad 1973, s. 87,88.

³³² Ongun, age., s. 154.

³³³ Abdulkadir İnan, *Hurâfeler ve Menşe'leri*, Nûr Matbaası, Ank. 1962, s. 12.

³³⁴ Ongun, age., s. 154.

ölümünden sonra yaşadığına inanıldığı ve hatta zararlılarının zararlarından korunmak için yılda iki kez ölümler anılıp mezarlarına kurbanlar sunulduğu halde³³⁵ cenâzeler, borazancılar, ağıtçılar ve tiyatrocuların düzenlediği muhteşem bir cenâze merasimi sonunda, mezarlıkta hazırlanan odun ve matem işâreti olan halka şeklinde yapılmış çelenk üzerine konup borazan sesleri ve matem korosunun feryatları arasında yakılırdı. Sonra külleri bir küpe konarak gömülürdü. Yakılmadan gömülen de olmakla beraber, ileri gelenlere yapılan muamele, buydu.³³⁶ Romalılarından bâzıları da ölümlerini yaktıktan sonra küllerini, aile ölümlerinin küllerini saklamak için yapılmış mahzenlerde saklardı. Tatarlar ise bu külleri, hamur haline getirerek birer disk yapar ve üst üste biriktirirlerdi. Bâzı ülkelerde ise ölünün eti ve kemiği ayrılıp eti, pişirilerek gömülür, kemikleri ise saklanır. Bâzı yerlerde bu kemikler, süs eşyası olarak da kullanılır. Ortaçağda Fransız prenslerinin et ve kemikleri ayrılıp, pişirilerek gömülürdü. Buda'nın (M.Ö. VI.asır) da cesedi yakıldıktan sonra külleri, seksen dört bin parçaya ayrılarak tapınaklara dağıtılmıştır. Tibet'te ise, ölünün cesedini muntazam parçalara bölerek köpeklerle yedirmek, en büyük saygıdır ki onlar, halkı, sokak köpeklerine; asilzâdeleri de, kutsal köpeklerle yedirirlermiş. Bâzıları cesedi köpeklerle yedirirken bir kısmı da kendi yiyor. Böylece daha ölmeden önce bir yakını öldürüp yemekle, hem onun ölmezliğini sağlamış ve hem de ona karşı en büyük saygıyı göstermiş olacağına inanıyor. Avusturalya'da bu adet, sırf kadınlar içindir. İrlanda ve Hint ilkelleri ile bâzı Amerika ve Afrika ilkellerinde ise, ebeveyni (ana-babayı) pişirip kızartarak yeme âdeti vardı. Bir kısmı, limon ve tuzun ucuz olduğu mevsimlerde ebeveynlerini ve ihtiyaçları, kutsal sayılan yüksek bir ağaçtan atarak öldürürlerken, bir kısmı da ağız ve burunlarını tıkayarak boğar ve pişirip yerlermiş. Ancak yeme işini sıhhatli iken ölenler için uygularlar, hastalık sebebiyle ölenlerin etini ise kendileri yemeyip vahşi hayvanlara yedirirlermiş. Kimisi de ölünün etlerini ateşte kavurup küllerini, kakao şarabına karıştırarak içermiş.³³⁷

Böylece bâzıları, ölümlerini son derece titizlikle saklarken; bâzıları da, yiyip içip bir an önce ortadan kaldırıyor. İşte insân aklının, ilahi vahiy kaynağından uzaklaşınca ne denli

³³⁵ *Büyük Dinler ve Mezhepler Ans.*, Anonim Eser, Akşam ve Tan Matbaası, İst. 1964, s. 39.

³³⁶ Ebû'z-Ziya Tevfik, *Eski Romalılar*, Matbaa-i Ebû'z-Ziya, trc.Ahmed Rasim, İst., 1887, s. 111-116 .

³³⁷ Ongun, age., s. 152,153.

garipliklere düştüğü apaçık ortadadır.³³⁸

Kabirlerin şekli veya gömme şekilleri, Mısır inançlarında önemli bir yere sahipti. Mısırlılar, ölünün mezarda yaşamaya devam ettiğine inanırlardı. Bu nedenle ölünün cesedine büyük değer veriyorlardı. Ölünün ruhu ve bedeninin belli bir süre sonra birleşeceğine inanıyorlardı. Dolayısıyla cesedin bozulmaması ve ruhun, bedeni kolayca bulabilmesi için ceset Piramit'lerde saklanmıştır. Mumyalanma işlemini ise Mısırlıların, bir efsaneden ilham aldıkları bildirilmiştir.³³⁹

Eski Mısırlıların inandığı Oziris adlı ilah, bir efsaneye göre ölmüş ve sonra dirilmiştir. Mısırlılar da bundan ilham alarak ilk önce sadece kralların, daha sonra da bütün insânların ruh sahibi olduklarına ve öldükten sonra dirileceklerine inanmaya başlamışlar. Bunun için önceleri sadece krallarını mumlayan Mısırlılar, daha sonra herkesi mumyalamaya başlamışlar ve bir inanışa göre üç bin yıl³⁴⁰ sonra tekrar gelecek ve cesedi diriltecek olan ruhun dönüşüne kadar cesedi bir mezarda korumaya çalışmışlardır.³⁴¹

Eski Mısırlılar'da hesap verme inancı çok gelişmişti. Bu hesaptan sonra ölünün cezâ veya mükâfat göreceği yer belli olacaktır. Bu ise önce kralların cesetlerinden başlayacaktır. Bu nedenle kralın cesedi, meydana getiriliyor, halk toplanıyor ve kralın iyi ve kötü amelleri tartılıyordu. İyi amelleri ağır basarsa, cesedi mumyalanıyor; kötülükleri ağır basarsa ve halka zulmetmişse, cesedi çölde vahşi hayvanlara yem olarak çöle bırakılıyordu. Kabirle ilgili bir başka adet ise, eğer ölen borçlu olarak ölmüşse, yakınları, onun borcunu ödeyinceye kadar alacaklının elinde mezar rehin kalırdı. Bu rehinelik, mezarın içindeki eşyalarla ilgiliydi. Zira özellikle ilk devirlerde ölümler, değerli eşyaları ile birlikte gömülürdü. Hatta okumaya başlayıp da bitiremediği kitabı da ölüyle birlikte gömülürdü. Ölünün, değerli eşyaları ile gömülme adeti, Mısırlılar'ın yanında Japonlarda ve câhiliye devri Araplarında da bulunmaktaydı. Hatta Japon geleneklerine göre, ölünün sevdiği insânlar veya ona kabirde hizmet etsinler diye köleler, boğazlanarak gömülürmüş.

³³⁸Toprak, age., s. 46-52.

³³⁹Toprak, age., s. 43.

³⁴⁰Mîmarzâde Muhammed Emrullah, *Mir'at-Edyan ve Mezâhib*, Yeni Yaşam Yay., İst. 1910, s. 26; Ongun, age., s. 152.

³⁴¹Ömer Rıza Doğrul, *Yeryüzündeki Dinler Tarihi*, Yedigün Neşr., İst. 1947, s. 72,73.

Ancak bu kötü adet, daha sonraları terkedilmiş ve bunların yerine putlar gömülmüştür.³⁴²

Kendilerinde ölü gömme geleneği, önemli bir yere sahip olması sebebiyle kısaca “Zerdüştlük”ten bahsedeceğiz:

Zerdüştlük’te ölü gömme geleneği, önemli bir yere sahiptir. Bu tören, kişinin, ölüm döşeğine yatmasıyla başlar. Akrabaların, ölmekte olan yakınlarının yanında duâ etmek, boyunlarının borcudur. Ölüm döşeğinde olan kişinin bilinci yerindeyse, duâyâ eşlik etmek zorundadır. Soluk onu terk eder etmez, beden kirlî sayılır. Çünkü beden, çürümeye ve parçalanmaya başlamıştır. Dolayısıyla yaşama en az zarar verecek şekilde ortadan kaldırılmalıdır. Ölü yakılmaz, toprağa gömülmez ve suya bırakılmaz. Bu nedenle yırtıcı hayvanların yuvalarının olduğu yerlere uygun yerleşim yerlerine yakın “Sessizlik kuleleri” diye bilinen yapılar inşa etmişlerdir. Bu kuleleri, ölü gömme geleneklerine uygun olarak inşa etmişlerdir. Kulelerin duvarları, oldukça kalındır ve üzerleri açıktır. Buradan giren yağmur suları, kulenin içini yıkar. Ortada büyük bir çukur vardır. Çevresinde ise erkeklerin, kadınların ve çocukların ayrı ayrı kondukları çukurlar mevcuttur. Ruh ayrıldıktan hemen sonra beden yıkanır ve eski elbiseleri giydirilir. Ailenin en büyük oğlu ölüyü kaftana sarar. Hemen evin bir odası temizlenir ve toprak atılır, ölü bunun üzerine saygıyla konulur. Ölü evde kaldığı müddetçe rahip, duâ okur. Ölüye, ölü taşıyıcılar dışında kimse dokunamaz ve ölüyü kuleye, gündüz götürmek zorunludur. Ölü götürülmeden önce akrabaları, son sözlerini söylerler. Sonra sedye, beyaz bir çarşafı kaplanır ve taşınır. Taşıma işini sadece ölü taşıyıcıları yapar. Ölü taşıyıcıları, yakınları ve rahipler, beyaz giyinirler. Kuleye kadar rahipler, duâlar okurlar. Yakınları, çiftler halinde ölüyü takip ederler ve her çift, bir mendili uçlarından tutarlar. Giysilerin beyazlığı, saflığı, çiftler halinde yürüme ise, acıyı beraber göğüslemeyi temsil eder. Ölünün yüzü son kez kulenin önünde açılır. Topluluk belli bir mesafeden sonra kuleye yaklaşamaz. Kuleye, ölü taşıyıcıları dışında kimse giremez. Ceset çukura, elbiseleri çıkarılarak konur. Bunun sebebi ise insân, bu dünyâyâ çıplak gelmiştir, çıplak gitmelidir. Bu işlemden sonra kule, yırtıcı hayvanlara açıktır, ölünün etini iki gün içinde tüketirler. Onların inanışında önemli bir yere sahip olan bu uygulamanın sebebi ise, yırtıcı hayvanların ölü ile beslenmesi sebebiyle, öldükten sonra iyiliğin yapılması amaçlanmaktadır. Kısa bir süre sonra kemikler ortaya çıkar. Kemikler bir araya

³⁴² Toprak, age., s. 46-50.

getirilir ve parçalanıp büyük bir çukura atıldıktan sonra toz haline gelmesi beklenir. Böylece yoksul ile zengin; güçlü ile zayıf; erkek, kadın, çocuk, yâni herkes aynı düzeye gelir. Zengin ile fakir arasında ayrımın olmaması için anıt yapılmaz. Yağmur sularının kuleyi yıkamasıyla, çukurdaki bütün kemikler, yıkanmış olur. Yapılan tüm bu işlemler, beden yok olması içindir.³⁴³

b. Kabir Hayatı

Beşerî dinlerin bir çoğunda ölümden sonrası için herhangi bir inanç mevcut olup olmadığını bilemiyoruz.

Bütün semâvî dinlerde ve beşerî dinlerin de pek çoğunda ruhun varlığı ittifakla kabûl edilmiştir. Ölümün, cesetle ruhun ayrılışı olduğu fikri ise, sosyologların üzerlerinde araştırma ve deney yaptıkları pek çok ilkel kavimlerde bile mevcuttur. Beşerî dinlerin bir çoğunda ölümden sonrası için herhangi bir inanç mevcut olup olmadığını bilemiyoruz. Ama bildiğimiz bir gerçek varsa o da şudur ki, kabirde genellikle beden, bozulduğu için, kabir âlemindeki ahvâl daha çok, ruhun ebediliği ve ölmezliği ile îzah edilmektedir. Durum böyle olunca rûhun ebediliğini inkar edenlere göre, böyle bir âleme inanmak ve kabûl etmek imkansızdır.³⁴⁴

Eski Mısırlılar, ruh ile cesedin ayrı olduğu dönemde ruhun, hakikat salonunda dünyâda yaptıklarının hesabını verdiğine ve amellerinin tartıldığı bu esnada cesedin de kendine has bir hayatla yaşadığına inanıyorlardı. Bu sebeple eski Mısırlılar'ın kâhinleri, bir kimsenin öldükten sonraki hayatta takip edeceği yolların krokisini dahi gösteren "Ölümler kitabı" veya "Kabir Kitabı" adı verdikleri bir kitabı da ölünün yanına koyarlardı. Akrabaları ise ara sıra mumyanın yanına yiyecek koyarlardı. Hatta bâzı Mısırlılar, bu işlemin ihmâle uğramasından endişe duyduklarında, ölmeye önce bir kâhine bu işi yapması için maaş bağlarlardı.³⁴⁵

³⁴³ Taraporewala, Irach J.S, *Zerdüşt Dini*, Terc. Nice Damar, Avesta Yay., İstanbul, 2002, s. 82-84.

³⁴⁴ Toprak, age., s. 42,43.

³⁴⁵ Toprak, age., s. 46-50.

II. İSLÂM DÎNİ'NDE KABİR VE KABİR ZİYÂRETİ

A. Kabir ve Kabirle İlgili Kavramlar

1. Kabir

Kabir, lügâtte k-b-r kökünden mastar olup "öldükten sonra insânın gömüldüğü yer" manasında mekân ismi olarak kullanılır. Çoğulu, "kubûr" olarak gelir.³⁴⁶

Dîni bir terim olması sebebiyle "Kabir" kelimesinin Arapça aslı, aynen Türkçe'de de kullanılmaktadır. Türkçe'de "kabir" kelimesi aynen kullanılmakla beraber bâzen bunun yerine, *ziyâret edilen yer (ziyâret yeri) anlamındaki "mezar"*³⁴⁷ tabiri kullanılır. Ayrıca bu kelime Türkçe'de *"ölünün gömüldüğü yer, sıkıntılı, kasvetli yer"* anlamlarında da kullanılmaktadır.³⁴⁸ *Kabirlerin topluca bulunduğu yer, kabirler mahalli anlamındaki "Makbera"*³⁴⁹ tabirinin Türkçe'deki karşılıkları, "mezarlık"³⁵⁰ veya "kabristan"³⁵¹ sözcükleridir. "Makbere" ve "Makbüre", çoğul olan "Mekâbir" in müfredi (tekilidir).³⁵² "Makber", *kabir mahalli mânâsında* mastar bir sözcüktür. Kabr'in makber çağrışımı yapması dolayısıyla yanlış anlaşılmalara önlemek için, ölümden sonra ve yeniden dirilmeden önce insânın içinde bulunduğu durumu ifâde eden bu hayatı "berzah" diye ifâde etmek, belki daha doğrudur.³⁵³

Kabir kelimesi, Kurân'da geçen bir kelimedir. Kurân'da "Kabir" kelimesi, hem müfred ve hem de cemi' olarak gelmiştir. Bu sebeple Kurân'daki mânâlarını vermek, ıstılâhî mânâlarını vermek anlamına gelmektedir. Kurân'da bu sözcük, *"ölünün bulunduğu yer"* mânâsında "kabr" vezninde³⁵⁴; *"kabre koydurdu, ölü için bir yer hazırladı"* mânâsında,

³⁴⁶ İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükrim b. Ali el-Ensârî, *Lisanu'l-Arab*, "kbr" md., Dâru's- Sadır, Beyrût 1967, c. 3, s. 6; Âsım Efendi, *Terceme-i Kâmûs (Kâmûs Tercemesi)*, "kbr" md., Cemal Efendi Matbaası, İstanbul 1888.

³⁴⁷ Âsım Efendi, age., "kbr" md.

³⁴⁸ Mehmet Doğan, *Temel Büyük Türkçe Sözlük*, Vâdi Yay., İst. 1994, s. 549

³⁴⁹ İbn Manzûr, age., "kbr" md., c. 3, s. 6; Âsım Efendi, age., "kbr" md.

³⁵⁰ Âsım Efendi, age., "kbr" md.

³⁵¹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgât*, "Kabristan" md., Aydın Kitabevi Yay., Ankara 1970.

³⁵² Yıldız, age., s. 186.

³⁵³ İsfahânî, age., s. 56.

³⁵⁴ Tevbe 9/84: ("Onlardan ölen kimsenin namazını sakın kalma, mezarı başında da durma! Çünkü onlar Allah'ı ve peygamberini inkar ettiler, fasık olarak öldüler.")

"akbera" vezninde³⁵⁵; "Kabr"ın çoğulu olan "kubûr" vezninde³⁵⁶; "Makbera"nın çoğulu olan "Mekabir" vezninde³⁵⁷ kullanılmıştır.

Zikredilen kelimeler şunlardır: "Akbara"³⁵⁸; "Kabrihi"³⁵⁹; "Kubûr"³⁶⁰; "Mekâbir"³⁶¹; "Ecdâs"³⁶².

Bu kelime, Tekâsür Sûresi'nde çoğul sîgasıyla geçmekte olup bâzı âlimlere göre burada, ölümden kinaye olarak³⁶³ kullanılmıştır. Yâni "ölüm size gelinceye kadar, yâhut siz ölümü ziyâret edinceye kadar, mal ve dünyânın çokluğu, serveti, sizi oyaladı", demektir.³⁶⁴ Âlimlerin çoğunluğuna göre ise buradaki "mekabir" kelimesi, "Kabirlerde olanları diriltecek olan Allah'tır"³⁶⁵ âyetinde ve daha başka bir çok âyette olduğu gibi "berzah" (yâni, ölümle ikinci sûra üfürme arasında geçecek zaman içerisinde insânların kalacakları yer) manasına kullanılmıştır. Buna göre kabirde kalış, geçici bir zaman olması hasebiyle, ziyâretçinin bir yere ziyâret için uğramasına benzetilmiştir.³⁶⁶

³⁵⁵ Abese 80/21: ("Sonra onu öldürür ve kabre koyar.")

³⁵⁶ Fatır 35/22: ("Diriler ile ölüler de bir olmaz. Allah dilediğine işittirir. Sen kabirde bulunanlara işittirecek değilsin."); Mümtetine 60/13: ("Ey inananlar! Allah'ın gazabına uğramış milleti dost edinmeyin; inkarcıların kabirde bulunan kimselerden umutlarını kestikleri gibi, onlar da, ahiretten umutlarını kesmişlerdir."); İnfitar 82/4: ("Kabirlerin içi dışa çıktığı zaman,"); Adiyat 100/9-10: ("İnsan, kabirlerde bulunanların çıkarılacağı ve kalplerde olanların ortaya konulacağı bir zamanın geleceğini bilmez mi?").

³⁵⁷ Tekâsür 102/2.

³⁵⁸ Abese 80/ 21: ("Sonra onu öldürür ve kabre koyar.").

³⁵⁹ Tevbe 9/84: ("Onlardan ölen kimsenin namazını sakın kalma, mezarı başında da durma! Çünkü onlar Allah'ı ve Peygamberini inkâr ettiler, fâsık olarak öldüler.").

³⁶⁰ Hac 22/6-7: ("Bunlar, yalnız Allah'ın gerçek olduğunu, ölüleri dirilttiğini, gücünün herşeye yettiğini, şüphe götürmeyen kıyamet saatinin geleceğini, Allah'ın kabirlerde olanı dirilteceğini gösterir."); Fatır 35/22: ("Diriler ile ölüler de bir olmaz. Allah dilediğine işittirir. Sen kabirde bulunanlara işittirecek değilsin."); Mümtetine 60/13: ("Ey inananlar! Allah'ın gazabına uğramış milleti dost edinmeyin; inkarcıların kabirde bulunan kimselerden umutlarını kestikleri gibi, onlar da, ahiretten umutlarını kesmişlerdir. ; İnfitar 82/4: ("Kabirlerin içi dışa çıktığı zaman,").

³⁶¹ Tekâsür 102/1,2.

³⁶² Yâsin 36/51 ("Sura üflenince, kabirlerinden Rablerine koşarak çıkarlar. ") ; Kamer 54/7-8: ("Gözleri dalgın dalgın, çekirgeler gibi yayılmış, o çağırana koşarak kabirlerden çıkarlar. Inkarcılar: "Bu, zorlu bir gündür" derler. "; Meâric 70/43-44: ("Kabirlerden çabuk çabuk çıkacakları gün, gözleri dönmüş, yüzlerini zillet bürümüş olarak sanki dikili taşlara doğru koşarlar. İşte bu, onlara söz verilmiş olan gündür. ").

³⁶³ İsfahânî, age., s. 589.

³⁶⁴ Ebû Abdillâh Sirâcuddîn, Ömer b. Ekmelüddîn el-Geylânî el-Lahcî Halvetî (v. 800/1397), *El-İman Bi Avâlimi'l-Âhireti ve Mevâkıfiha*, el-Mektebetü't-Ticarî li't-Tıbaa, Haleb 1370, s. 41.

³⁶⁵ Hacc, 22/7.

³⁶⁶ Ebû Abdillâh Sirâcuddîn, age., s. 41.

2. Kabir Mânâsında Kullanılan Kelimeler

a. “*Cedes*”: Kabir, demektir. Çoğulu, “*Ecdas*”tır. “*Cedes*”e, “*Cedef*” de denmiştir.³⁶⁷ Kabir manasında olan “*Cedes*”, Kurân’da sadece çoğul olarak gelmiştir (*ecdas*).

b. “*Lâhd*”: Askalanî (v. 213/829): “Kabre “*Laht*” denme sebebini, “Kabrin ortasından yana doğru yapılan, ölünün yerleştirilip üzerine kerpiç konan ve ölüyü kapsayacak şekilde yapılan oyuktan dolayıdır”³⁶⁸, şeklinde açıklar.

c. “*Darih*”: Yerdeki yarık, çukur.³⁶⁹ Bu, kabrin ortasında yapılan bir oyuktur (yarıktır). “*Lâhd*” yanda; “*darîh*” ise kabrin ortasında bulunan bir kısımdır, yâni kabirdir. Bir görüşe göre, kabrin tamamına “*darih*” denir. Bir görüşe göre de o, *lâhd*’siz kabirdir.

d. “*Şak*”: Kabrin ortasında bulunur ve “*darîh*”, manasınadır. Bu, nehir gibi aşağıya doğru kazılır.

e. “*Rams*”: “*Rams*”ın aslı, örtmek ve kaplamak’tır. Kabre saçılan toprağa da, kabrin kendisine de “*Rams*” denir.

f. “*Recem*” veya “*Recâm*”: Kabrin kendisidir. Kabir üzerindeki taş topluluğudur. Abdullah b. El-Mugaffel el-Müzenî (v. 13/635)’nin, “*Lâ tercümû kabrî*” (“*kabrim üzerine taş koymayınız*”), şeklindeki sözü de bunu ifâde eder. Bununla, kabrinin yer seviyesinde düzenlenmesini, kabrin hörgüç gibi tümsek yapılmamasını kastetmiştir.³⁷⁰

g. “*Raym*”: Kabir, demektir. Bir görüşe göre o, kabrin ortasıdır.

h. “*Cenenü*”: Ölüyü örttüğünden dolayı, kabir manasınadır. “*el-Cennü* (el-Cinnü)”, kefen demektir. Bundan dolayı “*Ecennehû*” dendiğinde, “*Kefenehû*” (“*kefenledi*”), demek olur. “*Cenin*” de “*Makbûr*” (“*gömülmüş*”), demektir.

³⁶⁷ Yıldız, age., s. 186.

³⁶⁸ Askalanî, İbn Hacer Ahmed b. Ali, *Fethu'l-Bari bi Şerhi Sahihi'l-İmam Ebi Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhari*, el-Matbaatu's-Selefiyye, ys., ts., thk. Muhammed Fuâd Abdalbâki, Muhibbuddîn el-Hatîb, 1. bsk., Kahire 1986, s. 145.

³⁶⁹ Toprak, age., s. 37,38.

³⁷⁰ Yıldız, age., s. 187,188.

ı. "Minhâl": Kabir, demektir.³⁷¹

i. "Hafır": Kabir, demektir.³⁷²

j. "Merkad": "Kabir" manasına kullanılması yanında bu kelime lügâtte, "Yatılacak, uyunacak yer", manasında da kullanılır.³⁷³

k. "Türbe (Künbet)": Mezar üzerine yapılan bina.³⁷⁴

l. "Yatır": Ermiş kişilerin mezarı.³⁷⁵

m. "Meşhed": Gömülecek yer.³⁷⁶

3. Berzâh

Yukarıda "Kabir" kelimesinin sözlük anlamlarını vermeye çalıştık. Şimdi de bu kelimeyle yakın anlam taşıyan "berzâh" terimi üzerinde duracağız.

"Kabir" ve "berzah" terimlerinin her ikisi de Kurânî kelimelerdir.³⁷⁷ Bu kelimelerin Kurân'daki manası, yâni ıstılah manaları da lügattakiyle aynıdır ve "insânın öldükten sonra defnedildiği yer manasınadır."³⁷⁸ Ölümle ba's (dirilme) arasındaki bu aleme "berzah" ismini veren bizzat Allah Teâla'dır. Onun içindir ki, "berzah" kelimesi, Kurânî bir kelimedir, diyoruz. Bu kelime Kurân'da, hem lügât manasında³⁷⁹ hem de "ölümünden ba'sa kadar

³⁷¹ Yıldız, age., s. 187,188.

³⁷² Yıldız, age., s. 187,188.

³⁷³ *El-Mu'cemü'l-Vasît*, age., c. 1, s. 408.

³⁷⁴ Toprak, age., s. 37,38.

³⁷⁵ Toprak, age., s. 37,38.

³⁷⁶ Toprak, age., s. 37,38.

³⁷⁷ Bkz. Mü'minûn 23/99-100: ("Onlardan birine ölüm gelince: "Rabbim! Beni geri çevir, belki, yapmadan bıraktığımı tamamlar, iyi iş işlerim" der. Hayır; bu söylediği sadece kendi lafıdır. Tekrar diriltilecekleri güne kadar arkalarında geriye dönmekten onları alıkoyan bir engel vardır."); Abese 80/21: ("Sonra onu öldürür ve kabre koyar."); Tekâsür 102/1-2: ("Çoğunluk olmak iddianız sizi o kadar meşgul etti ki, mezarları ziyaretle oradakileri de sayacak kadar oldunuz.")...vb.

³⁷⁸ Toprak, age., s. 36.

³⁷⁹ Bkz. Furkân 25/53: ("Birinin suyu tatlı ve kolay içimli, diğerininki tuzlu ve acı olan iki denizi salıverip aralarına da, karışmalarına engel olan bir sınır koyan Allah'tır."); Rahman 55/20: ("Aralarında bir engel vardır; birbirinin sınırını aşamazlar.").

devam eden, dünyâ ile âhiret arasındaki âlem" olan ıstılahî manasında³⁸⁰ kullanılmıştır. Aynı zamanda bu âlem, oradakilerin geri dönmelerine engel olduğu için de bu isimle adlandırılmıştır.³⁸¹

"Berzah": Çoğulu "Berazih"tir. Lügâtte, "İki şey arasındaki engel, mani'a, hail ve ayırıcı hudut", demektir. Coğrafya ıstılahında bu kelime, "iki deniz arasında kalan kara parçası, iki kara parçasını denizden birbirine bağlayan kara parçası", manasına gelir.³⁸²

Berzâhın "iki şey arasındaki engel ve mani'a" olan lügat manasından ötürü ölüm anından kıyamete kadar, yâni ölüm ile kıyamet günü cesetle birlikte yeniden dirilme arasında geçen hâle, "berzah" denmiştir. Buna göre ölen herkes, berzâha girer ki³⁸³, berzah, iki maddî hayat (dünyâ hayatı ile âhiretteki cismani haşirden sonraki ebedî hayat) arasında bir engel olduğu için, iki maddî hayatı birbirinden ayırması sebebiyle bu adı almıştır.³⁸⁴

"Berzâh" hayatının bir diğer adı da, "Kabir Hayatı"dır. Çünkü ölen insânların çoğu, kabre defnolunmaktadırlar ve dünyâ hayatı ile âhiretteki ebedî hayat arasını ayıran bir hayat olan ve dünyâ hayatı ölümle sonra eren her insânın mutlaka içine girdiği berzah hayatı, ruhun boğaz çukuruna vâsıl olup cesetten ayrılmasıyla başlamaktadır. Bu alem, ikinci sûrun üfürülüğüyle son bulacağı için, "Berzâh âlemi"ne, "Sûr Âlemi" de denir.³⁸⁵

Ölümün ardından insân, kabir âlemi dediğimiz "berzah âlemi"ne girer ve kabir hayatı ölüm ile başlar. Aksi halde kabre konmayanların berzah hayatı yaşamadıklarını söylemek gerekir. Halbuki kabre konsun veya konmasın ölen herkes, ölümü müteakip berzah âlemine girer ve ikinci sûra üfürülüp diriltilinceye dek orada kalır.³⁸⁶

³⁸⁰ Bkz. Mü'minun 23/99-100: ("Onlardan birine ölüm gelince: "Rabbim! Beni geri çevir, belki, yapmadan bıraktığımı tamamlar, iyi iş işlerim" der. Hayır; bu söylediği sadece kendi lafıdır. Tekrar diriltilecekleri güne kadar arkalarında geriye dönmekten onları alıkoyan bir engel vardır.")

³⁸¹ İsfahânî, age., s. 56.

³⁸² Mu'cemü'l-Vasit, age., c.I, s. 48.

³⁸³ Mucemü'l-Vasit, age., c.3, s. 485.

³⁸⁴ Meydanî, Abdurrahman Hasan Habenneke, el-Akîdetü'l-İslâmiyye ve Esasühâ, Daru'l-Kalem, Şam 1979, s. 642-643.

³⁸⁵ Ebû Abdillâh Siracu'd-Din, age., s. 41.

³⁸⁶ Toprak, age., s. 38,61

"Berzah'ın zaman, mekan ve hâl ile ilgisi vardır ki; zamanı, ölüm gününden ba's gününe kadar devam eder; mekanı, sa'id ruhlar için kabirden "illiyyun"a kadar; şâki ruhlar için de kabirden "siccin"e kadardır. Hâli ise, ruhlardan ibarettir.³⁸⁷

Berzah hayatı, bâzılarının zannettikleri gibi, insânın, dünyâ hayatı ile mahşerden sonraki âhiret hayatı arasında bir duraklama, bir boşluk devresi değildir. Orada da hayat devam edecek, mü'min-kâfir, iyi-kötü, büyük-küçük herkes mutlaka o hayatı yaşayacaktır.³⁸⁸

4. Müslümanların Definleri Hususunda Bâzı Usûl ve Metotlar

Kabrin oluşum süreci, defin işlemi ile başlayıp zamansal süreç içerisinde yapılan bâzı inşâî müdahalelerle tamamlanır. Defin işleminde takip edilmesi gereken usûller, Hz. Peygamber tarafından, "maslahat" ve "diğer din mensuplarına muhâlefet" prensipleri doğrultusunda ortaya konmuştur. Lahit yapmak, cenâzeyi kabre yavaşça ve kible tarafından koymak, bundan sonra me'sur duâ okumak, gerektiğinde bir kabre iki veya daha fazla kişi defnedebilmek vs...

Hz. Peygamber'in söz ve tatbikatlarında Müslümanlar'ın definleri hususunda bâzı usûl ve metotların yer aldığını görmekteyiz. Bu usûl ve metotlar'dan biri, lahit ve şakk ile ilgilidir.

a. Lahit

Lahit, lügatte l-h-d kökünden mastar olup "*kabrin bir yanını oyup yarmak*" anlamına gelir. Fakat daha çok isim olarak "*kabrin bir yanında oyulan yarık*", manasında kullanılır. Çoğulu, "*elhâd*" ve "*luhûd*" olarak gelir.³⁸⁹

Lahit usûlü şöyledir: "Kabir normal olarak kazılır. Sonra kabrin tabanının karşısındaki kible duvarı, ölünün yerleşebileceği kadar oyulur. Ceset oyuğa, yüzü kibleye gelecek şekilde yerleştirilir. Arkasına kerpiçler veya ağaçlar dikilir. Aralarından toprağın

³⁸⁷ Mehmet Şemseddin Günaltay, *Felsefe-i Ülä İsbât-ı Vâcib ve Rûh Nazariyeleri*, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İst. 1339-1341, s. 377.

³⁸⁸ Toprak, age., s. 36, 40, 492.

³⁸⁹ İbn Manzûr, age., "*lhd*" md., c. 3, s. 402; Asım Efendi, age., "*lhd*" md.

sızması için de ot, çamur gibi bir şey konulur ve sonra toprakla doldurulur.³⁹⁰

b. Şakk

“Şakk” ise, “yarmak” manasındadır ve isim olarak “yarık” anlamında kullanılır. Çoğulu, “şukuk”tur.³⁹¹

Şakk usûlü ise şöyledir: “Mezar, normal olarak genişçe açılır. Tabana inildikten sonra 30-40 cm. yüksekliğinde ince bir duvar örülür. Cesedin yerleşebileceği bir aralık bırakılarak o duvarın karşısında, yâni memleketimizde kible istikametine göre kabrin kuzey tarafında da o duvara paralel bir duvar çekilir. Ceset iki duvarın arasındaki boşluğa yüzü kibleye gelecek tarzda konulur. Duvarın üstü kerpiç, ağaç ve taş gibi maddelerle örtülür. Yine toprağın sızması için de ot veya çamur gibi bir şey konulur. Sonra üstü toprakla örtülür.

Bu iki usûlden “lahit”, ittifakla kabûl edilirken; “şakk” usûlü, tartışma götürmüştür. Bunun sebebi, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) çok da açık olmayan şu sözüdür: “Lahit bize; şakk ise başkalarına aittir”.³⁹²

Şeyh Şihabüddin el-Turbeşti, Hz. Peygamber’in bu sözü hakkında: “Lahit câizdir ve bizim için daha uygundur. Şakk da câizdir, fakat bizim dışımızdakiler için daha uygundur. Yâni bizden önce yaşamış olan îman ehlinin tercihidir. Hz. Peygamber’in bu sözünde, fazîletli olanı beyan vardır. Yoksa şakk hakkında bir yasaklama yoktur”, der.³⁹³

Diğer taraftan Hz. Ayşe (r.ha), İbn Abbas ve Enes b. Mâlik (v. 179/795)’ten farklı lafızlarla gelen bir rivâyette, O’nun vefatından sonra sahâbe arasında cereyan eden, Peygamber için lahit mi yoksa şakk mı yapılacağı ile ilgili bir ihtilâftan söz edilmiştir. Bu konuda sahâbenin konuştukları ve seslerinin yükseldiği, bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.)’nin “Rasûlullah’ın yanında ne hayatta ne de vefat etmişken bağırabilirsiniz. Şakk ve lahit kazıcısının her ikisine de haber gönderiniz” dedi. Haber gönderildi, lahit kazıcısı geldi ve

³⁹⁰ Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, Kahraman Yay., İst., 1982-1983, c. 4, s. 409

³⁹¹ İbn Manzûr, age., “şkk” md., c. 2, s. 2; Asım Efendi, age., a.md.

³⁹² Ebû Dâvûd, age., *Cenâiz*, c. 2, s. 59; Tirmizi, age., *Cenâiz* 52; İbn Mâce, age., *Cenâiz* 39, c. 1, s. 506.

³⁹³ Mübârekfûrî, Ebû’l-Alâ Muhammed Abdurrahman, *Tuhfetü’l-Ahvezi bi Şerhi Camii’t-Tirmizi*, tsh. Abdurrahman Muhammed Osman, Medine 1965, c. 4, s. 144.

*Rasûlullah için lahit kazdı. Sonra Rasûlullah, defnedildi*³⁹⁴, dediği rivâyet edilmiştir.

Başka bir rivâyete göre, Sa'd b. Ebi Vakkas öldüğünde, Hz. Peygamber'e yapıldığı gibi, kendisine de lahit yapılmasını vasiyet etmiştir.³⁹⁵

Gerek sahâbenin mesele hakkındaki ihtilâfı, gerekse Sa'd (r.a.)'in vasiyeti, şakkın cevazı görüşünü güçlendirmektedir. Şâyet Rasûlullah (s.a.v.)'in bu meseledeki tavrı, kesin ve o dönemdeki uygulamada tek tip olsaydı, ne sahâbe böyle bir ihtilâfa düşerdi, ne de Sa'd (r.a.), iş bu vasiyete gerek duyardı. Ayrıca Hz. Peygamber'in kabri hakkındaki ihtilâfta, Şakk kazıcılığı ve Lahit kazıcılığı gibi iki ayrı meslekten söz edilmesi de dikkatleri çekmektedir. Bâzen toprağın gevşek olması, lahit yapmayı zorlaştırır ve şakk yapmayı gerekli kılar ki bu da, Hz. Peygamber'in ifâdesinin fazîletle alakalı olduğu fikrini destekler.³⁹⁶

B. Kabir Ahvâli

Kabrin metafizik boyutu, yâni kabir sorgusu, azâbı ve nîmetinin, insân idrakinin sahası dışında kalmaları, insânların merakını celbetmiş, bunun yanında ilmi açıdan farklı seslerin yükselmesine sebep olmuştur. Meselenin, Kurân'da açıkça yer almaması ise, dikkatleri hadîslere yöneltmiştir.

Kabir sûali, azâbı ve nîmetinin mevcûdiyeti, Hz. Peygamber'in ifâdelerinde yerini bulmuştur. Buna göre insân öldüğünde ona, iki melek gelecek, bir takım sorular soracaklardır. Kişi bunlara, dünyâdaki dini yaşama durumunun güzelliği nispetinde cevap verebilecektir. Neticede sorgusu güzel olanlar nîmete; güzel olmayanlar ise azâba çarptırılacaklardır.

³⁹⁴ İbn Mace, age., *Cenâiz* 39; Ebû Dâvûd, age., *Cenâiz*, c. 2, s. 59; Tirmizi, age., *Cenâiz* 52; Nesâi, age., *Cenâiz* 85.

³⁹⁵ Müslim, age., *Cenâiz* 90; Nesâi, Hâfiz İmam Şeyhu'l-İslâm Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr b. Sinan Bahr b. Dinâr el-Horasanî el-Kâdî, *Sünen-i Sağîr (veya Küçük Sünen veya Sünen-i Nesâi)*, el-Matbaatu'l-Misriyye, Mısır 1964, ihs. Muhammed Zübeyr Şaviş, Mektebetu't-Terbiyyeti'l-Arabî, Riyâd 1988, *Cenâiz* 85, c. 2, s. 672; İbn Mâce, age., *Cenâiz* 39, c. 1, s. 506.

³⁹⁶ Mübârekfûrî, age., c. 4, s. 145.

İslâm Dini'ne göre dünyâ hayatı, ölümle son bulacaktır. Ölümden itibaren artık, âhiretin ilk durağı olan kabir ve âhiret hayatı başlayacaktır. Berzah hayatı, bâzılarının zannettikleri gibi, insânın, dünyâ hayatı ile mahşer arasında bir boşluk, bir duraklama değildir. Orada da hayat devam edecek, mü'min veya kâfir herkes, o hayatı yaşayacaktır. Kabir hayatı, âhiretin ilk menzildir. Orada insânlar, dünyâdaki amellerine göre muameleye tabi tutulacaklardır. Dünyâda güzel bir hayat yaşamış, kendisine verilen emâneti yâni ömrünü zayi etmemiş olanlar, cennet nîmetinden evvel, kabirde Allah (C.C.)'ın ihsânına kavuşacaklardır. Ömür sermayesini boşa harcamış olanlar ise, cehennem azâbından evvel, kabirde azap göreceklerdir. Dolayısıyla kabir ya cennet bahçelerinden bir bahçe ya da cehennem çukurlarından bir çukur olacaktır.³⁹⁷

Müslümana yakışan, ölümden ve ölülerden ibret alarak kabir azâbından Allah (C.C.)'a sığınmak ve güzel amellerle kabre hazırlanmaktır. Ama mü'min, Allah (C.C.)'ın rahmet ve nîmetinden ümit kesmeyeceği gibi, azâbından da emin olamaz. Yâni ne günâhlarından dolayı, nasıl olsa kabir azâbını çekeceğim, diye ameli terkedemeyeceği gibi; ne de amellerinden dolayı, ben şu amellerim sayesinde kabir azâbından korunurum, deyip ameline de güvenebilir. Allah (C.C.)'ın, dilediğini yapan olduğunu unutmayarak ümit ile korku arasında olmalıdır.

Kısaca kabir ahvâli, kabirde vâki olacak sūâlden ve ölünün, kabrinde ameline göre nîmetlendirilmesi veya azâb görmesinden ve saireden ibarettir.

1. Kabir Sorgusu (Ölünün, Kabirde Soru Sorulmak için Diriltilmesi; Nîmet Verilmesi Veya Azâb Edilmesi)

Ölümden sonra ve kıyametten (ba's'den) önce, Allah (C.C.)'ın ölüleri diriltip tekrar ölüme iade etmesi sâbit ve muhakkaktır. Allah (C.C.), cehennem halkının lisânından şöyle buyurur: "(Cehennem'de olan kâfirler) şöyle diyecekler: *"Ey Rabbimiz! Bizi (biri dünyâ hayatının sonunda, diğeri kabirde dirildikten sonra olmak üzere) iki defa öldürdün. İki defa dirilttin. Şimdi günâhlarımızı anladık, fakat var mı (dünyâya dönüp) çıkmaya bir yol?"*³⁹⁸ Bu âyet-i kerîme, kabirde diriltme ve öldürmeye delâlet eder. Ancak dirilme tekrar devam

³⁹⁷ Tirmizi, age., *Kıyamet* 26.

³⁹⁸ Mü'min 40/11.

ederse de, ölüm tekrar etmez.³⁹⁹

Kabir nîmeti ve kabir azâbı haktır. Ancak nîmetten istifâde eden ya da azap gören şey nedir? Ruh mudur, beden midir, yoksa her ikisi birlikte midir?

Aslında bu konu "mütekaddimin" ulemâsının tartıştığı bir konudur. Fakat ortaya konan görüşlerin delillerine ve bu delilleri oluşturan kaynaklara bakıldığında, en doğru görüşün, "hem ruh hem beden etkilenir" şeklindeki görüştür.⁴⁰⁰

Bunu destekler mâhiyetle pek çok hadîs-i şerîfler bulunmakla birlikte biz burada delil olarak bunu haklı çıkarabilecek tek bir hadîs örneğini vermekte yetineceğiz:

Rasûlullah (s.a.v.), kızı Zeyneb (r.a.)'i defnettiğinde, kabri başında oturmuş ve bir anda yüz hatları değişmiştir. Az sonra normal şeklini alınca ashab: "Az önce yüz hatlarınız değişti. Sonra bu hal üzerinizden geri alındı, gördükleriniz neydi?" diye sormuştur. Onların bu sorularına Rasûlullah (s.a.v.): "Kızıma, onun zayıflığına ve kabir azâbına baktım. Bu nedenle Allah'a duâ ettim ve Allah kabir azâbını, kızımdan kaldırdı. Ama Allah'a yemin ederim kabir, onu öyle bir sıkı ki doğu ile batı arasındaki her şey, onun bu sıkmasından çıkan sese şahit oldu"⁴⁰¹, cevabını vermiştir.

Kabrin sıkması, bedenden başka bir şey için söz konusu olamaz. Bedenin, ruh olmadan, sözkonusu sıkmadan etkilenmesi düşünölemeyeceğine göre geriye, ikisinin birlikte etkileneceği şıkkı kalır.⁴⁰²

Netice itibarıyla ehl-i sünnet ve'l-cemaat olarak diyoruz ki: "Kul, dünyâda yaşama süresi sona erip kabre konulduğunda, amel ve îman durumuna göre, ya nîmet ya da azapla karşı karşıya kalır. Ruhun beden olmaksızın nîmet ya da azap görmesi de imkân dâhilindedir. Ancak hadîs-i şerîflere baktığımızda, beden de bâzı defalar, bundan nasıplendiğini görüyoruz. Fakat kıyamet kopunca, ruhlar yeniden bedenlerine iade edilecek ve bedenlerle beraber kabirlerinden kalkıp Mahkeme-i Kübra'ya doğru yürüyüşe

³⁹⁹ Yıldız, age., s. 284,285.

⁴⁰⁰ *el-Hayatü'l-Berzahîyye*, Anonim eser, s. 130, aktaran: Yusuf Şensoy, *Âhirete Açılan Kapı KABİR*, Furkan Dergisi Yayınları, Samsun 1996, s. 61.

⁴⁰¹ Heysemî, Nureddin, *Mecmau'z-Zevaid ve Menbau'l Fevaid*, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, trc. Mahmut Bilici, Ocak Yay., İst. 2007, c. 2, s. 40.

⁴⁰² Şensoy, age., s. 61,62.

gececeklerdir".⁴⁰³

2. Kabir Nîmetleri ve Çeşitleri (Kabirde mü'mine verilecek nîmetlerden bâzıları)

a. Mü'minin kabri enine boyuna yetmişer arşın genişletilir, kabri nurlandırılır, sabah olunca aile halkından en sevdiği kimsenin uyandırdığı gelin-güvey gibi uyur.

b. Kabri, diriltileceği güne kadar yeşilliklerle donatılır.

c. Kabri, gözü alabildiğince genişletilir.

d. Cennetin tatlı havası ile güzel kokusu, oranın yeşil manzarası, çeşit çeşit nîmetlerini görsün diye cennete bakan kapı açılır. Cennet elbisesi giydirilir ve oradan kendisine yer hazırlanır.

e. Mü'mine, güzel ameli, kendisine cennetin müjdenmesine vesîle olur ve kabrinde kendisine şenlik olacağını bildirir.

f. İyi zâtların kabirlerinden misk kokusu yayılır.

g. Salih zâtların kabrinde reyhan bulunur.

h. Allah Teâla (C.C.) bâzı sâlih kullarına, eskimenin çürütmeyeceği ve toprağın yok etmeyeceği şekilde cesetlerini sağlam bırakmak sûretiyle ikramda bulunur.⁴⁰⁴

3. Kabir Azâbı⁴⁰⁵

⁴⁰³ Şensoy, age., s. 61-63.

⁴⁰⁴ Yıldız, age., s. 78-88.

⁴⁰⁵ Bkz. Çalışmamızın "İslâmiyet'te Kabir Azâbı" adlı başlığı'nda geçiyor. (s. 98)

C. Kabir Ziyâreti Çeşitleri

Kabir ziyâretlerini, bir kaç yönden çeşitlere ayırmak ve tasnif etmek mümkündür: *Ziyâret edilenler yönünden, ziyâret edenlerin maksat ve gâyeleri yönünden, ziyâret şekli yönünden...*⁴⁰⁶ Bu ziyâret çeşitlerini açacak olursak:

1. Ziyâret Edilenlere Göre

a. Anne, baba, kardeş ve evlatlar gibi yakın akrabaların kabirlerini ziyâret etmek: En çok ziyâret edilen kabirler, akraba kabirleridir. Çünkü insân, hayatta iken sevdiği ve ziyâret ettiği kişileri, ölümlerini müteakip hemen unutmaz. İnsan, psikolojisi gereği unutmaya çalışsa bile, unutamaz ve onlarla olan münasebetini devam ettirmek ve onları devamlı yanında yaşıyormuş gibi hissetmek ister. Özellikle kendisi üzerinde pek çok hakkı bulunan anne ve babasının kabrini ziyâret etmek insana, onlara karşı olan minnet borcunu ödemiş olma hissini verir. En azından onların hatıralarını yeniden canlandırır ki, ilk kabir ziyâretleri de böyle başlamış olup ilk ziyâret edilen kabirler, yakın akraba kabirleridir.

b. Yakın akraba olmayan Müslüman kardeşlerin kabirlerini ziyâret etmek: Kabir ziyâretinin, ölümü ve âhireti hatırlatması açısından, ölümü ve âhireti hatırlayıp ona göre hazırlık yapmak gâyesiyle, zaman zaman kabristana gidip akrabası olmayanların kabirlerini ziyâret etmek de mübahtır. Kabirde yatan mü'min kardeşine selâm verip duâ ederek, okuyacağı âyet ve sûrelerin sevabını ona bağışlayarak ziyâret ettiği mü'min kardeşine faydalı olur. Çünkü mezardaki ölü, suya düşmüş olup da başkalarından yardım dileyen kimse gibidir. Onun, sevap alacak veya kendini azaptan kurtaracak işleri yapma imkanı kalmamıştır. Artık faydalanacağı tek şey, ziyâretçilerinin ve mü'min kardeşlerinin yapacakları duâ ve yaptıkları hayırlı amellerden bağışlayacakları sevaplardır.

c. Peygamberlerin, sâlihlerin ve velilerin kabirlerini ziyâret etmek: Bu türlü ziyâretler, ölüye faydalı olmak yahut ölümden ibret almak gâyesinden çok, ziyâret edilen büyük zâtın yardımı ve şefaati istemek gâyesiyle yapılır. Daha önceki ziyâretlerde gâye olan, kabirdeki ölüye duâ ederek faydalı olmak veya ibret alarak istifâde etmek, çoğu kez türbe ve yatır ziyâretçilerinin aklından bile geçmez. Onlar, müşkillerinin halli ve başlarına

⁴⁰⁶ Toprak, age., s. 420, 421.

gelen belâ ve musîbetlerin def'i için, ziyâret ettikleri türbe ya da yatırlardaki zevattan yardım umarlar ki, bu şekilde ölümlerden medet ummaya ve yardım dilemeye, "tevessül, istiğase, istimdad" gibi isimler verilmektedir.⁴⁰⁷

2. Ziyâret Edenlerin Maksat ve Gâyeleri Yönünden Kabir Ziyâretleri

a. **Ölüye Faydalı Olmak İçin Yapılan Ziyâretler:** Mü'minlerin ve daha çok yakın akrabaların kabirleri, bu gâye ile ziyâret edilir. Ziyâret esnasında kendilerine duâ edilip okunan Kurân'ın, verilen sadakanın... sevabı, bağışlanır. Aynı zamanda bu ziyâretler, ölümü ve kabri hatırlamaya vesîle oldukları için, ziyâretçiye de fayda temin eder.

Kabir ziyâretinin gâyesi, ibret almaktır. Dünyâ hayatının az, âhiret hayatının ise bâki olduğunu hatırlamak, ona göre geleceğimizi düşünmek ve ibret almaktır. Kabir ziyâretlerinden gâye, ziyâret edenlerin ibret almaları, ziyâret olunan mevtânın (*) dûasıyla yükselmektir. Kabir ziyâretlerinin gâyesi; vesîleden yâni dûadan, istiğfardan, sadaka vermek, Kurân okumak, ölüden ibret almak sûretiyle yakın olmaktır. Bu yakınlık rûhadır, cesedin bir faaliyeti kalmamıştır.⁴⁰⁸

Hiz. Peygamber'in, "*Sizlere, kabirleri ziyâreti yasaklamıştım. Dikkat, artık şimdiden sonra kabirleri ziyâret ediniz (ziyâret edebilirsiniz)! Çünkü onları ziyâret etmede, ibret ve öğüt alma vardır.*"⁴⁰⁹, hadîs-i şerîfinde beyan ettiği gibi kabirleri görmek ve ziyâret etmek, kişinin kalbini rikkate kavuşturur, kişiyi duygulandırır ve dünyâyâ olan aşırı meyil ve sevgisini azaltır ve siler.

b. **Diriye Faydalı Olmak İçin Yapılan Ziyâretler:** Sırf ölümden ve ölümlerden ibret almak için yapılan kabir ziyâretleridir. Çünkü kabir ziyâreti, kalpleri yumuşatır, insânı ince ve derin düşüncelere sevk eder, dünyâdan soğutup âhirete ısındırır. Kabirlerden ibret alan mü'min, hırs, tamah ve kin gibi kötü huyları kısmen veya tamamen terkeder. Bu maksatla mü'min olmayanların kabirleri bile ziyâret edilebilir.

* Mevtâ: Meyyit kelimesinin çoğuludur ve "ölmüş kimseler" demektir.

⁴⁰⁷ Toprak, age., s. 425,426.

⁴⁰⁸ Şevket Gürel, "*EYYÜB SULTAN, İstanbul'da Sahâbe Kabirleri, İslâm'da Kabir Ziyâretleri, Mukaddes Emânetler*", Yaylacık Yay., İst. 1985, s. 139,149.

⁴⁰⁹ Müslim, age., Cenâiz 106 c. 2, s. 672.

Kabirleri, hatta kâfirlerin kabirlerini ziyâret etmek, genel olarak câizdir. Nitekim Müslim'in Ebû Hureyre'den rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.v.): "*Rabbimden annem için mağfiret dilemek üzere izin istedim, bana izin vermedi; fakat annemin mezarını ziyâret için izin istedim, bana izin verdi*"⁴¹⁰ buyurdular. Bu mezar ziyâreti izni, Müslüman ve kâfir mezarları arasında fark gözetmeyen genel nitelikli bir müsâadedir. Rasûlullah (s.a.v.), daha önce mezarları ziyâret etmeyi yasakladığı halde, daha sonra buna izin veriyor. Bu müsaadeye gerekçe olarak da mezarların, ziyâretçilere ölümü ve âhiret hayatını hatırlatmasını gösteriyor. Ziyâret gerekçesi, kâfirlerin mezarlarını da içerir, çünkü bu ziyâretlerin gerekçesi olan "âhireti hatırlama", bütün mezarlar için de geçerlidir.⁴¹¹

Bütün âlimler, kabirleri ziyâret etmenin müstehap (mendûb) olduğunda ittifak etmişlerdir. Müstehab ise, yapana sevap kazandıran ve yapılması tavsiye edilen bir ameldir.

c. Ölüden Yardım ve Medet Ummak İçin Yapılan Ziyâret: Büyük zâtların kabirleri, daha çok bu maksatla ziyâret edilmektedir ki, bu gâye ile kabirleri ziyâret etmenin câiz olup olmadığı hususu, İslâm âlimleri arasında çok uzun tartışmalara ve büyük ihtilâflara sebep olmuştur. Müslüman âlimlerden bir kısmı, bu türlü ziyâretleri câiz ve sâlihlerin kabirlerini ziyâret için seferi (yolculuk yapmayı) bile mendûb görürlerken⁴¹²; bazıları da böyle bir gâye ile kabirleri ziyâret etmenin câiz olmayacağını, bu gâye ile sefere çıkmanın haram olduğunu belirterek bu gâye ile kabirleri ziyâret edenleri de çok sert bir dille eleştirmekte ve hatta küfür ve şirkle itham etmektedirler.⁴¹³

Aslında buradaki ihtilâfın kaynağı, tevessülün câiz olup olmadığı husûsudur. Tevessül, aracı (vesîle) kılmak manasına gelip "amellerin" veya "şahısların" aracı olması bakımından ikiye ayrılır:

Bir kimsenin duâ esnasında, yaptığı iyi bir amelini zikrederek bunu aracı kılarak

⁴¹⁰ Müslim, age., *Cenâiz* 36, c. 2, s. 672.

⁴¹¹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü'l-....agk.*, s. 12,13.

⁴¹² Cezerî, Abdurrahman, *el-Fıkhü Ale'l-Mezâhibi'l-Erbâa*, Dâru'l-Erkam, Beyrut 1972, trc. Mehmet Keskin, Çağrı Yay., İst. 1995, c. 1, s. 540.

⁴¹³ Temîmî, İmam Muhammed b. Abdulvehhab b. Süleyman b. Ali b. Muhammed b. Raşit, *Kitâbü't-Tevhîd*, 2. Baskı, Guraba Yay., ys., 2006, s. 24,25; İbn Teymiye, Ebu'l-Abbas Takıyuddîn Ahmed b. Abdulhalîm (v. 728/1328), *Kâidetün Celile Fi't-Tevessül ve'l-Vesîle*, el-Matbaatü'l-Menar, Beyrut 1970, s. 18,19.

Allah (C.C.)’tan dilekte bulunabileceği husûsunda ihtilâf yoktur. Ancak şahıslarla tevessül etmenin câiz olup olmadığı hususu, tartışma konusu olmuştur. Burada şahıslarla yapılan tevessül de bir kaç kısma ayrılmaktadır ki,

- Birincisi: Şahsın bizzat duâsını isteyerek, duâ etmesini sağlayarak yapılan tevessül;

- İkincisi: Araya konulan şahsın Allah (C.C.) katındaki makâmı ve değeri ile yapılan tevessüldür ki, bu da araya konan şahsın ölmüş veya hayatta olmasına göre iki kısma ayrılır.

Peygamberimiz (s.a.v.)’in saadet asrında kabir ziyâretlerinde, önce ölüye selâm verilip yine ölü ve diriler için duâ edilirdi. Ziyâretçilerin gâyesi, ölülerin affına vesîle olmak ve onlardan ibret almaktır. O devirde herhangi bir kabrin yanına, bilhassa kendisi için duâ etmek üzere, kimse varmazdı herhalde. Çünkü kâinatın efendisi, alemlere rahmet için gönderilmiş olan Muhammed Mustafa (s.a.v.), aralarında ve böyle bir şeye ihtiyacı olan ona varıp kendisi için, kendi müşkilinin halli için duâ etmesini istiyor, o da gerekeni yapıyordu. Onun cennetteki makâmına göç etmesinden sonra Müslümanlar’ın, böyle duâsına mürâcaat edebilecekleri ve duâsının mutlaka kabûl olacağına inandıkları tek merci kalmadığı için bâzı mü’minler, Hz.Peygamber (s.a.v.)’in kabrine vararak orada onun şefaâtini ve duâlarının kabûlüne vesîle olmasını istemeye başlarlar. Onun kabrine varamayan, ondan uzakta yaşayanlar da gâyet samimi duygularla, yine duâlarının kabûlü için Rasûlullah (s.a.v.)’in yolundan ve izinden gitmekle ün salmış olan, Allah’ın veli kulları olduklarına inandıkları bâzı kimselerin kabirlerine varmışlardır. Bunun neticesinde de kabir yanında yapılan duâ câiz midir, değil midir? Nerede yapılan duâlar daha makbuldür? Kabir yanında ölü için ve kendisi için duâ edilirken nasıl davranılacak?.... gibi pek çok problem ortaya çıkmış ve münâkaşa edilmiştir.⁴¹⁴

Tasavvuf erbâbı, sağlıklarında olduğu gibi ölümlerinden sonra da, şeyhleri ve Allah’ın sâlih kulları ile Allah (C.C.)’a tevessül etmenin, onlar hürmetine duâların kabûlünü istemenin câiz ve iyi bir hareket olacağını savunmaktadırlar. Hatta hemen hemen tüm tarikatlarca makbul sayılan bir veli sayılan Maruf Kerhî (v.200/816), müridi Seriyü’s-

⁴¹⁴ Toprak, age., s. 443,444.

Sakati'ye (v. 257/870) şöyle der: "Allah'tan bir hâcet dileyeceksen, bana yemin ederek Maruf'un hürmetine diye iste!" Bu tavsiyeleri sebebiyle olsa gerekir ki Bağdatlılar, o devirlerde Maruf'un kabrinin, her derde deva olduğuna inanmaktadırlar.⁴¹⁵

Ölü aslandan diri tilki daha iyidir diyerek, ölümden sonra, ölmüş olan şeyhler ile tevessüle fazla değer vermeyen mutasavvıflar da var ise de genel kanaat, bâzı kişilerin ölümden sonra da tasarrufta bulundukları şeklindedir.

Zâhir ulemâsı denilen, hadîs, fıkıh ve kelam âlimleri ile selefin (sahâbe ve tabiinin) yolunda olduklarını beyan eden âlimler, sağ insânların duâsını istemek şeklinde olan tevessülü ve bâzı iyi amellerle yapılan tevessülü kabûl etmişler; fakat ölmüş olan kişilerle Allah (C.C.)'a tevessül etmeyi câiz görmeyerek tenkit konusu yapmışlardır. Bu tenkitler, bâzen sert olmuş ve mutasavvıfların da kendilerine, sert cevaplar vermelerine neden olmuştur. Karşılıklı mücadele, ifrat ve tefrite kadar varmıştır.⁴¹⁶

Bir mü'minin, duâ esnasında: "Ya Rabbi, falan zâtın yüzü suyu hürmetine duâmı kabûl eyle, hâcetimi yerine getir!" demesi, dört mezhebe göre de hoş karşılanmamış, mekrûh sayılmıştır. Hatta Hanbelîler'den bâzıları, bu şekilde tevessül etmenin, haram olduğunu dile getirmişlerdir. Burada bu hükmün verilisinde göz önünde bulundurulmuş hususlardan biri de, bu şekilde duâ eden câhil kimselerin, duâlarının kabûl edilmesi neticesinde, kendisiyle duâ ettiği kişiye –farkına varmadan- meyletmesi ve isteklerini ondan istemeye başlamasıdır. Yâni önceleri duâda sadece vâsıta olarak kabûl edilen bu zâtların vâsıtâlığının unutulup gâye halini almaları ki bu şekilde bir davranış, insânı şirke götürür.⁴¹⁷

Nitekim şirke düşen kavimlerden Nuh Kavmi'nin, şirke düşmesi de bu şekilde olmuştur. Önceleri sadece sâlihlerin kabirleri başında durup duâ ederlerken, daha sonra – şeytanın iğvasıyla- onların resimlerini yapmış ve Allah (C.C.)'ı unutup onlara tapmaya

⁴¹⁵ Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Zeynü'l-İslâm Abdülkerîm b. Hevazin (v. 465/1072), *Kuşeyrî Risâlesi*, trc. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf İlmine Dâir Kuşeyrî Risâlesi*, Dergâh Yay., İst. 1978, s. 82.

⁴¹⁶ Toprak, age., s. 429.

⁴¹⁷ Birgivi, Muhammed b. Pir Ali (v. 981/1573), *Risâle Fî Ziyâreti'l-Kubûr: Eş-Şer'îyye ve 'ş-Şirkiyye*, 2. bsk., İdâretü'l-Buhûsi'l-İlmiyye, Riyad 1995, çev.: Ahmed Şahin, Bedir Yayınları, İst. 1997, s. 247,248.

başlamışlardır.⁴¹⁸

Bâzı âlimler bundan, Rasûlullah (s.a.v.) ile tevessülü istisna etmişler ve Peygamber'in Allah (C.C.) katındaki konumuyla Allah'a duâ etmek ve O'ndan dileklerinin kabûlünü istemenin güzel bir fiil olduğuna dikkat çekmişlerdir.⁴¹⁹

Osman b. Hanîf'ten rivâyet edilen şu olay da bu fikri desteklemektedir: Bir gün Peygamber (s.a.v.)'e kör bir adam gelerek: *"Ey Allah'ın Rasûlü, bana âfiyet vermesi için Allah'a duâ et!"*, demiş. Rasûlullah (s.a.v.) kendisine: *"Eğer istersen bu işi, tehîr et! O, âhiretin için daha efaldır. İstersen de duâ edeyim"*, deyince adam: *"Hayır, bilakis bana duâ et!"*, diyor. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) ona, abdest alıp iki rekât namaz kılmasını ve sonra şöyle duâ etmesini emretmiştir: *"Allah'ım Sana, rahmet Peygamberi olan Nebin Muhammed ile yöneliyor ve Sen'den istiyorum. Ya Muhammed! Ben seninle Rabbime bu hâcetimin kabûl edilmesi ve bana şifa vermesi için teveccüh ediyorum. Allah'ım, bana şifa ver!"*. Adam, söylenenleri yapıp bu duâyı bir kaç defa söyleyince, gözleri açılmıştır.⁴²⁰ Peygamberin (s.a.v.) duâsıyla değil de, bizzat Allah katındaki makâmı ile tevessül vardır ki, zât ile tevessüle karşı çıkanlar, bu hadîsi delil olarak kabûl etmez, reddederler.⁴²¹

Sağ insânın duâsını isteyerek, bizzat duâ etmesini sağlamak sûretiyle tevessül, ittifakla câizdir. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v.), kendisinden duâ etmesini isteyen bir çok kişiye, bu şekilde duâ etmiştir. Rasûlullah (s.a.v.), Hz. Ömer'i (r.a.), umre için Medine-i Münevvere'den uğurlarken: *"Ey kardeşim! Bizi de duâdan unutma!"*, buyurarak, onun duâsını istemiştir. Kıtık olunca da ashab, Rasûlullah (s.a.v.)'a gelip, yağmur için duâ etmesini isterler, o da duâ eder ve yağmur yağardı.⁴²²

Allah (C.C.)'ın isimleriyle, sıfatlarıyla ve iyi amellerle tevessül etmek ise, ittifakla câiz olan tevessüldür. Bir çok me'sur duâda bu durum apaçık görüleceği gibi, Rasûlullah

⁴¹⁸ İbn Teymiye, Kâidetün.....agk., s. 17.

⁴¹⁹ Sübkî, Takıyyü'd-Din Ebi'l-Hasen Ali b. Abdi'l-Kâfi (v. 756/1355), *Şifau's-Sikâm Fi Ziyâreti Hayri'l-Enâm*, 2.bsk., Dâiretü'l-Maarifin-Nizâmiyye, Haydarabad 1975, s. 133

⁴²⁰ İbn Mâce, age., *İkâme* 189, c. 1, s. 441; Ahmed b. Hanbel, age., c. 4, s. 138.

⁴²¹ Temîmî, Muhammed b. Abdulvehhab b. Süleyman b. Ali b. Muhammed b. Raşit, *el-Kelimetü'n-Nâfi'a*, s. 322.

⁴²² Toprak, age., s. 430,432.

(s.a.v.) tarafından nakedilen, bir mağarada mahsur kalan üç kişinin hikâyesi de, salih amellerle tevessüle misaldir. Yağmurlu bir havada yağmurdan korunmak için mağaraya giren üç kişi, yuvarlanan bir taşın mağaranın ağzının kapatması sebebiyle, içeride mahsur kalırlar ve her biri, daha önce yaptıkları iyi işleri zikrederek (vesîle kılarak) Allah (C.C.)'a duâ edip yalvarırlar. Bu duâları üzerine mağaranın kapısını tıkayan büyük taş, aralanır ve kurtulurlar.⁴²³

Tevessül meselesinde titizlik gösterenlerin endişesi, tevhid inancından sapılıp şirke düşülmesidir. Onlar bu endişeyle, tevessülü câiz görmemişlerdir. Ancak uygulamada her tevessül edenin şirk koştuğu iddia edilemez. Usûl ve âdâbına uygun olarak tevessül eden herkese, "Sen şirk koştun, haram işledin...." denemez. İşte tevessülü câiz görenler, her tevessül edenin şirk koşmadığını görerek bu hükmü vermişlerdir ki, usûlüne uygun olarak yapılan her tevessülün câiz olmaması için hiçbir sebep yoktur.⁴²⁴

3. Ziyâret Şekli Yönünden Kabir Ziyâretleri

a. Hak Ziyâret (ya da Şer'i Ziyâret): İçerisine bid'at ve hurâfeler karıştırılmaksızın, Rasûlullah (s.a.v.) ve ashabı (r.anhüm) nasıl ziyâret etmişlerse o şekilde yapılan ziyâretlerdir. Onlar kabirleri, ibâdet niyetiyle değil de, ölüye ve diriye yönelik faydalarından ötürü ziyâret ediyorlardı.⁴²⁵

Ziyâretin ölüye yönelik faydası, ona duâ edip affını dilemek; diriye yönelik faydası ise, ibret alıp bir gün kendisinin de oradaki ölü gibi olacağını düşünerek ona göre hareket etmektir. Mezarlıktaki manzaradan ibret alıp düşünceye dalan kişi, kabir ziyâretinden faydalanmış demektir. Onun, ölülerin ilahi azaptan kurtulup rahmete kavuşmaları için yaptığı duâdan ölüler istifâde ederler. Zâten bu iki faydasından ötürü Peygamber (s.a.v.), kabir ziyâretine müsâade etmiş ve bunu tavsiye etmiştir. İşte kabirler, âdâbı üzere ziyâret edilirse, Sünnet'e uygun şer'i bir ziyâret olur.⁴²⁶

b. Bâtıl Ziyâret (ya da Bid'i Ziyâret): Peygamber (s.a.v.) tarafından beyân edilen

⁴²³ Buhârî, age., *Edeb* 5, c. 9, s. 69,70; Müslim, age., *Zikr* 27, c. 4, s. 2099; Ahmed b. Hanbel, age., c. 3, s. 142, 143.

⁴²⁴ Toprak, age., s. 432,433.

⁴²⁵ Birgivi, age., s. 247, 232.

⁴²⁶ Toprak, age., s. 433.

ve bizzat Kendisi tarafından öğretilen, tatbik edilen ziyâret şekline uymayan tüm ziyâretler, hak olmayan, içine bid'at karışmış olan bâtil ziyâretlerdir. Kabirleri, orada namaz kılmak için, kurban kesmek için ziyâret etmek, ziyâret esnasında mezarın taşını, toprağını öpüp Kâbe'yi tavâf eder gibi etrafında dolaşmak, mezar ve türbelerin sağına, soluna, yâhut üstüne mumlar yakıp çaput bağlamak, mezardakilerin duâlarının kabûlünü ve ihtiyaçlarının giderilmesini istemek gibi ve buna benzer günümüz ziyâretçileri tarafından ziyâret esnasında yapılan pek çok hareket, bâtil ziyâretin özelliklerindendir. Çünkü bu hareketlerin hiçbirisi, Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ashabı (r.anhüm) tarafından hoş karşılanmamış ve yapılmamıştır. Böylesi câhilliklere karşı bizlerin takınacağı tavır; onların bu hareketlerinin İslâm'ın ruhuna uymadığı, ziyâretlerinin sevap umanlara belki de günâh kazandırdığının anlatılması ve yapılan ziyâretin, İslâmî olması için nasıl davranılması gerektiğinin öğretilmesi, şeklinde olmalıdır.⁴²⁷

D. Kabir Ziyâretlerinin Fıkîhî Yönü

1. Kabir Ziyâretinin Meşrûiyetinin Delilleri

Kabir konusu, eskiden beri, insânların sapmalarına ve tevhîd inancına şirk karıştırmalarına sebep olan konulardandır. İslâm'ın ilk yıllarında Mekkeli müşrikler kabirleri maksat ve anlamı dışında ziyâret ederler ve böylece atalarıyla övünüp böbürlenirlerdi. Rasûlullah (s.a.v.), diğer kötü âdetleri bir bir yıkmaya yöneldiği gibi bu âdeti de yıkmaya yöneldi. Bu nedenle İslâm Dîni'nin, insânların gönüllerinde yeşermeye başladığı ilk yıllarında Sevgili Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.), İnen ilahî âyetlerin ışığı altında bir süre için kabir ziyâretini yasakladı. Ancak daha sonra İlâhî hükümler, kademe kademe inip mü'minlerin kalp ve kafalarını aydınlatarak yatışkanlık sağladıktan ve Müslümanlar'ın, tevhîd ve şirk sınırlarını birbirine karıştırmayacak derecede inanç esaslarını öğrenmelerinden sonra, *"Size kabirleri ziyâret etmenizi yasaklamıştım. Ancak şimdi öyle düşünmüyorum. Dikkat edin, artık kabirleri ziyâret edin! Çünkü onlar, kalpleri inceltir, gözlerin yaş dökmesine yardımcı olur ve size âhireti hatırlatır"*⁴²⁸, hadîs-i şerîfiyle bu yasak

⁴²⁷ Toprak, age., s. 434.

⁴²⁸ Hakim, c.1, s. 376.

ortadan kaldırılmış, Müslümanlar'ın kabirleri ziyâret edebilecekleri izni çıkmıştır. Hatta - hadîsin içeriğinden de anlaşılacağı üzere- sadece izin verilmekle kalmayıp bu, mendûb ibâdetler arasına sokulmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hadîslerinden bunu çıkarıyoruz. (*) Böylece kabirleri ziyâret, asıl amaç ve hikmetine yönelik olarak yeni bir yüz aldı.

Gerek Hadîs-i Şerîf'lerde zikredilen ziyâretçiye yönelik faydaları ve gerekse değişik haberlerde bildirilen ölüye yönelik faydalarından ötürü İslâm'da kabir ziyâreti, ziyâret edene mânevî mükâfat kazandıran bir fiil olmuştur. Nitekim büyük müctehidlerden dört büyük mezhep imamlarının hepsi de kabir ziyâretinin mendûb olduğunu belirtmişlerdir. Hanefî ve Mâlikîler, Perşembe, Cuma ve Cumartesi günleri yapılan ziyâretin daha makbûl olacağını söylerlerken; Hanbelîler, ziyârette bütün günlerin eşit olduğunu; Şafî'ler ise, Perşembe günü ikindi vakti ile Cumartesi günü, gün doğuncaya kadar geçen zaman içerisinde ziyâret etmenin daha iyi olduğunu söylerler ki, Mâlikîler'in tercih edilen görüşü de böyledir.⁴²⁹

Çoğu zaman yanlış anlaşılan ve Selefiye'den olarak kabûl edilen İbn Teymiye ve takipçileri bile, bu meselelerde titiz olmalarına rağmen "kabir ziyâretinin meşrûiyeti gerçeği"ni inkar etmemiş, daha çok kabir ziyâretinin nasıl yapılacağı meselesi üzerinde durmuş ve bu konuda Sünnet'e uygun tavır sergilemeyenlere sert eleştiri okları yöneltmişlerdir.⁴³⁰

* İlgili hadîs şu lafızlarla belirtilmiştir: a. Rasûlullah (s.a.v.): "Ben sizi kabirleri ziyâretten men'etmiştim. Artık (bundan böyle) kabirleri ziyâret ediniz!"⁴³¹ b. "Ben sizi kabirleri ziyâretten men'etmiştim. Şimdi ise Muhammed'e, anasının kabrini ziyâret etmesi için izin verilmiş bulunuyor. Artık siz de kabirleri ziyâret ediniz!"⁴³² c. "Ben sizi kabirleri ziyâretten men'etmiştim. Artık (bundan böyle) onları ziyâret ediniz, çünkü bu ziyâret dünyâda insânı, (aşırı haz ve isteklerden alıkoyan) zühed derecesine erdirtir ve âhireti de hep hatırlatır."⁴³³

⁴²⁹ Cezerî, age., c.1, s. 540.

⁴³⁰ İbn Teymiye, el-Cevabü'l.....agk., s. 33, 41.

⁴³¹ Taberânî, Süleyman b. Ahmed bin Eyyub bin Mutayr eş-Şami el-Lahmi (v. 360/971), *Mu'cemu'l-Kebîr ve'l-Evsat*, Mektebetü'l-Meârif, Riyâd 1971.

⁴³² Tirmizi, age., *Cenâiz* 60; Ebû Dâvud, *Cenâiz* 77 - *Eşribe* 7; Nesâî, age., *Cenâiz* 100; İbn Mâce, age., *Cenâiz* 47, c. 1, s. 506; Ahmed b. Hanbel, age., c. 1, s. 145, 452 - c. 3, s. 38, 63, 66, 237, 250 - c. 5, s. 350, 355, 356, 357, 359, 361.

⁴³³ Müslim, age., *Cenâiz* 106, c. 2, s. 672; Taberânî, age.

Rasûlullah (s.a.v.) bizzat kendisi, kabir ziyâretlerinde bulunur, Medine'de bulunan Bâki Mezarlığı'na (*) varıp selâm verir ve burada yatmakta olan ölümlere duâ ederdi. Rasûlullah (s.a.v.) Bâki Mezarlığı ziyâretinde: *"Es-selâmü aleyküm, ey mü'minler yurdunun sâkinleri! Gösterdiğiniz sabır karşılığında selâm size! Âhiret yurdu ne güzel bir yurttur. Siz bizden önce vardınız. İnşallah bizler de size kavuşacağız. Allah'ım, Bâki sâkinlerini affet! Onların mükâfatından bizleri mahrum eyleme! Onların ardından bizleri fitneye düşürme! Bizleri de onları da esirge!"*⁴³⁴ diyerek ziyâretine başladığı.

* **Bâki Mezarlığı:** Rasûlullah (s.a.v.)'ın Mekke'den Medine'ye hicretinden tam iki buçuk yıl sonra tesis edilmeye başlandı. Mezarlığa ilk defnedilen sahâbi de, Osman b. Maz'un (r.a.)'dur. Bu mezarlığa, *"Bakiu'l-Ğarked"* adı da verilir. "Ğarked", sözlükte dikenli ağaç demektir. Rasûlullah (s.a.v.), henüz bu mezarlığı tesis etmeden önce burada uzunca diken ağaçları bulunuyordu. Daha sonra bu ağaçlar, bizzat Rasûlullah (s.a.v.)'ın emriyle kesilmiş ve ashâb-ı kiram (r.anhüm)'dan ölenler, bu mezarlığa defnedilmiştir.⁴³⁵ Yâni Bâki Mezarlığı, Medine-i Münevvere'nin ve dolayısıyla İslâm tarihinin, Rasûlullah (s.a.v.) tarafından temeli atılan ilk mezarlığıdır ve o gün-bugün Müslümanlar'dan vefat edenler, bu mezarlığa defnedilmektedirler. Sahâbeden, tabiinden, etba'ı tabiinden, müctehidlerden, meşayihden ve velilerden bir çoğunu sinesinde barındırması özelliği ile İslâm coğrafyasında "tek" sayılabilecek Bâki Mezarlığı, Mescid-i Nebvi'ye yaklaşık beş dakika uzaklıktadır.⁴³⁶ Rivâyete göre bu mezarlıkta, tam on bin tane yalnızca sahâbe (r.anhüm) defnedilmiştir. Osman b. Mazun (r.a.), Peygamberimizin amcası Hz. Abbas b. Abdulmuttalib (r.a.), yine Peygamberimizin halası Hz. Safiyye (r.ha), Efendimizin 4 kızı (r.anhünne), Hz. Hatice (r.ha) ile Hz. Meymûne (r.ha) vâlidelerimiz hariç, O'nun tüm hanımları burada medfûn bulunan meşhur sahâbilerdendir. Rasûlullah (s.a.v.)'ın Medine'ye hicretlerinden önce vefat eden Hz. Hatice (r.ha) validemiz, Mekke'de bulunan "Mualla Mezarlığı"nda; Mekke'ye on beş km. Mesâfede kalan Şerîf'te vefat eden Hz. Meymûne (r.ha) validemiz yine Şerîf'te medfûn bulunmaktadır. Bâki Mezarlığı hakkında bu küçük tanıtıcı bilgiyi verdikten sonra şunu rahatlıkla diyebiliriz ki; Medine-i Münevvere'de Rasûl-i Ekrem Efendimiz (s.a.v.)'in mübârek kabrinden sonra ziyârete layık ilk mezar, bunca sahâbe, meşayih, ulemâ ve Allah dostlarının yattığı Bâki Mezarlığı'dır. O nedenle Rasûlullah (s.a.v.)'ı ziyârete giden Müslüman, bu mezarlığı ziyâret etmeden geri dönmemeli ve Rasûlullah (s.a.v.)'ı her ziyâretinin ardından bu mezarlığı ziyâret etmelidir.⁴³⁷

⁴³⁴ *El-Hayatü'l-Berzahîyye*, ag.yazar, s. 223.

⁴³⁵ Şensoy, age., s. 164.

⁴³⁶ *el-Hayatü'l-Berzahîyye*, ag.yazar, s. 222.

⁴³⁷ Şensoy, age., s. 165,166.

O (s.a.v.), yılda en az bir defa Uhud Şehitleri'ni de ziyâret edip hayır duâda bulunurdu. Kabre vardığında: "Sabretmenizin karşılığı olarak, selâm size! Âhiretin en güzel mükâfatı ne hoştur"⁴³⁸, diyerek ziyâretine başlardı.⁴³⁹ Bu da bizler için bir ziyâret âdâbıdır ve buna riâyet etmek durumundayız.

Bir kısım âlimler, ameller niyetlere göredir, kaidesince insânların niyetlerinin hâlisliğine ve îmanlarının sağlamlığına bakarak, böyle sağlam bir îman ile kabir yanında duâ etmenin bir mahzuru olmadığını, hatta böylece duâlarının kabûlüne inandığı ve daha içten Allah (C.C.)'a yalvardığı için, bunun istenen bir hareket olduğunu belirtirlerken; bâzıları da, bu insânların dış görünüşüyle veya bâzı câhillerin yaptıklarıyla delil getirerek, kabir yanında ziyâretçinin kendisi için duâ etmesinin asla câiz olmayacağını, hatta böyle bir davranışta bulunanların, îman dairesinden bile çıkacaklarını, küfür ve şirke varacaklarını; çünkü ancak müşriklerin böyle yaptıklarını söylemektedirler.⁴⁴⁰

Kabir başında duâ eden bir müşrik, isteğini Allah (C.C.)'a şirk koştuğu kişi veya şeyden istediği halde; mü'min, Allah (C.C.)'tan istemektedir. İsteddiği şeyi Allah (C.C.)'tan istedikten ve ölünün aracılığını düşünmedikten sonra ölünün yanında, mezarın yanında veya bir başka yerde duâ etmek arasında fark yoktur. Yeter ki ziyâretçi, yaptığı işin manasını idrâk etmiş ve âdâbını kavramış olsun. Yâni kabir yanında, şeriate muhâlif hareketlerden sakınmak şartıyla, duâ etmek câizdir. Ama bu, kabir yanında duâ edeceğiz diye, kabir ziyâretine varan câhillerde görülen pek çok bid'atı onaylamak anlamına gelmez.⁴⁴¹

2. Ölünün, Kendisini Ziyâret İçin Gelen Kimseleri Tanıması

Ölünün, ziyâretçileri tanınmasıyla ilgili delillere gelince: Kabir ziyâretinin Perşembe, Cuma ve Cumartesi günlerine, özellikle Cuma gününe tahsîsi, âlimlerin bâzılarından,

⁴³⁸ Ra'd 13/24.

⁴³⁹ Şensoy, age., s. 146,147.

⁴⁴⁰ İbn Teymiye, Kâidetün.....agk., s. 44, 68, 69; İbn Teymiye, el-Cevâbü'l.....agk., s. 428, 429; Birgivi, age., s. 240,241; Suudî, Abdulaziz b. Abdullah b. Abdurrahman b. Muhammad b. Abdullah ali Baz, *et-Tahkik ve'l-İzah*, İlmî Araştırmalar, Riyâd 1991, s. 118, 119.

⁴⁴¹ Toprak, age., s. 444,445.

anılan günlerde ölünün ziyâretçisini bilip tanıyacağına dair, gelen haberler⁴⁴² sebebiyledir. Rivâyetlerde Cuma gününün diğer günlerden daha fazîletli olduğu bildirilmiştir. Çünkü o gün yapılacak duâ ve hayırlı işlerin makbûliyeti ve iyi amellere verilecek sevap, diğer günlerden farklı olacaktır. Yoksa bu, ölünün, belirtilen gün ya da günler dışında, ziyâretçisini bilip tanımadığı anlamına gelmez. Çünkü ölümler, sadece Cuma günlerinde değil, her zaman ziyâretçilerinden haberdar olurlar, onları –tanıdıkları bir kişi iseler- tanır ve selâmlarını alırlar.⁴⁴³

Bu husustaki haberlerden bâzılarında Perşembe, Cuma ve Cumartesi günleri; bâzılarında Cuma günü ve Cumartesi sabahı gün doğuncaya kadar bilir, dendiği halde bâzılarında da –böyle gün tahsisi yapılmaksızın- mutlak olarak bileceği haber verilmiştir ki, hadîsler ve haberler, her ziyâretçi geldiğinde ziyâret edilenin, onları bilip sözlerini işittiğine ve selâmlarını alıp onlarla yakınlık kurduğuna delâlet etmektedir. Böyle olmasaydı Rasûlullah (s.a.v.), kabirdekilere selâm vermeyi meşrû kılmazdı. Bu durum, umum ölümler için aynıdır ve ziyârette belli bir vakit şart değildir. Hatta “*ziyâreti, belirli günlere inhisar ettirmek, Rasûlullah (s.a.v.)’ın âdetine muhâlif olacağından, bid’attır ve mekrûhtur*” diyen âlimler de vardır.⁴⁴⁴ En iyisi mümkün oldukça her zaman ziyâret edip ziyâretten istifâde etmek ve ölümlere de faydalı olmaktır.⁴⁴⁵

Peygamberimiz (s.a.v.)’in, Bedir’de öldürülen müşriklere hitabını ve ölünün kendisini kabre koyanların ayrılışında, gidenlerin ayak seslerini bile işittiğini haber vermiştir, ama biz onları duyamıyor, o alemde olanları göremiyoruz. Biz duymasak bile onlar duyduğu içindir ki, kabir ziyâretine vardığımızda yâhut kabirlerin yanından geçerken oradakilere selâm veriyor, duâ ediyoruz. Allah Rasûlü (s.a.v.)’nün, kabristana varıldığında ölümlere selâm verilmesini emredışı ve kendisinin de bizzat her vardığında selâm verışı, kabirdekilerin, cansız varlıklar gibi olmadığına delildir. Zira cemâdâta (cansız varlıklara) hitap câiz olmadığına göre bu hareket ölünün, kabrinde o alemin idrak edecek bir hayatının

⁴⁴² Bkz. Gazzali, Ebû Hamid Huccetu’l-İslâm Muhammed b. Muhammed (v. 505/1111), *İhyâu Ulûmi’d-Dîn*, Kahire 1939, trc. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yay., İstanbul 1974., c. 4, s. 475; *Vezâifu’l-Mevta*, anonim eser, Konya Yusufâğa Ktp. Nr. 7069, s. 35,36.

⁴⁴³ Toprak, age., s. 420,421.

⁴⁴⁴ Osman Şekerci, *Kaynaklarımıza Göre İslâm Terbiyesi*, 1.bsk., Çanakkale Seramik Fabrikaları Kültür Yay., İst. 1972, s. 381.

⁴⁴⁵ Toprak, age., s. 423.

varlığına ve hayattakilerin duâ ve selâmını duyduğuna delildir.⁴⁴⁶ Kaldı ki, kabirdeki kişiye, “mezûr (ziyâret edilen)”; ziyâretine varana da, “zâir (ziyâretçi)” denilmesi bile onun, ziyâretçisinden haberdar olduğuna delildir. Çünkü ziyâret edilen, ziyâretçisini bilmezse buna “ziyâret” adı verilmez.⁴⁴⁷

Ashâbın fakîhlerinden olan Hz. Ayşe (r.ha) vâlidemiz, kendi odasına defnedilmiş olan Rasûlullah (s.a.v.)’ı ve babası Hz.Ebûbekr (r.a.)’i ziyâret ediyordu. Daha sonra onların yanına Hz. Ömer (r.a.) defnedilince Hz. Ayşe (r.ha) vâlidemizin: “Biri kocam, biri de babamdı, ama Hz. Ömer (r.a.) yabancısıdır”, dediği ve bundan sonraki ziyâretlerinde örtünmeye daha çok dikkat ettiği rivâyet edilir.⁴⁴⁸ O, Hz. Ömer’in, kendisini bilip gördüğüne inanmasaydı, bu sözü söylemez ve herhalde aynen eskisi gibi ziyâretlerine devam ederdi. Onun bu hareketi de ölünün, ziyâretçisinden haberdar olduğuna delildir.⁴⁴⁹

Hakkındaki ifâdeler ve buna delil olabilecek haberler netîcesinde, kabirdeki ölünün ziyâretçisini bilmesi ve tanıyıp selâmını alması, olması mümkün bir iştir ve bu konuda bize düşen bunu, kabûl ve tasdik etmektir.⁴⁵⁰

3. Kadınların Durumu

Kabir ziyâretine izin veren hadîsle; erkeklerin ziyâretine izin verildiğinde ve kabir ziyâretlerinin erkeklere müstehab olduğunda müttelik olan âlimler, bu izne kadınların da dâhil olup olmadıkları hususunda ihtilâf etmişlerdir. Çünkü Rasûlullah (s.a.v.)’tan kabir ziyâretine izin veren, faydasını belirtip teşvîk eden sahîh hadîsler yanında; yine sağlam râviler yoluyla -Ebû Hureyre (r.a.) ve İbn Abbas (r.a.)’tan- Rasûlullah’ın, kabirlerin aşırı kadın ziyâretçilerini lânetlediği rivâyet edilmiştir.⁴⁵¹

Hanbelî ve Şâfiîler, gerek kabir ziyâretine izin veren hadîste Arapça’da erkekler için kullanılan kelimelerin kullanılmış olması ve gerekse kabirlerin aşırı kadın

⁴⁴⁶ Vucûdî, Muhammed b. Abdu’l-Azîzî, *Ahval-i Alem-i Berzah*, el yazma İst. Süleymaniye Ktp., nr. 237.

⁴⁴⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye, age., s. 8

⁴⁴⁸ Seyyid Sâbık, *el-Akâidu’l-İslâmiyye*, Daru’l-Fikr, Beyrut 1988, s. 237.

⁴⁴⁹ Toprak, age., s. 422.

⁴⁵⁰ Harputî, Abdullatîf Lütfî, *Tekmile-i Tenkihu’l-Kelam fî Akaid-i Ehli’l-İslâm*, İstanbul 1912, trc. Fikret Karaman, Erciyes Üniversitesi SBE., Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1990, s. 247.

⁴⁵¹ Tirmizî, age., *Cenâiz* 60, c. 2, s. 259; Ebû Davud, age., *Cenâiz* 78, c. 3, s. 218; Nesâî, age., *Cenâiz* 104, c. 4, s. 94,95; İbn Mace, age., *Cenâiz* 104, c. 4, s. 229 - c. 2, s.356 - c. 3, s. 442,443.

ziyâretçilerinin, Peygamber (s.a.v.) tarafından lânetlendiğini bildiren habere ve kadınların bâzı mahzurlardan ötürü, cenâze taşımaları ve cenâzeyle birlikte gitmelerinin mekrûh olduğunu bildiren haberlere binâen, aynı mahzurların kabir ziyâretlerinde de söz konusu olduğunu belirterek, kadınların kabir ziyâretine gitmeleri mekrûhtur. Bu kerâhet hükmü, genç-ihtiyar her kadına şâmindir, demişlerdir. Aynı âlimler, eğer kadınların kabir ziyâretine gitmelerinde fitne çıkacağı yâhut şer'an haram olan bir fiilin işleneceği biliniyorsa, bu taktirde kadınların kabir ziyâreti haramdır, demişlerdir.⁴⁵²

Hanefîler, Mâlikîler ve âlimlerin çoğunluğuna göre ise; kabir ziyâretine izin veren hadîs, tağlîb (*) yoluyla kadınlara da şâmindir ve erkeklere olduğu gibi kadınlara da ziyâret ruhsatı vardır.⁴⁵³ Onlara da kabirleri ziyâret etmek, mendûbdur.⁴⁵⁴ Çünkü kabir ziyâreti, kabirlerden ibret almak, âhireti hatırlamak ve ölüye duâ etmek gibi faydalarından ötürü mendûb kılınmıştır. Bütün bunlar, erkek ve kadınlar için müşterek olan şeylerdir. Erkekler, kabirlerden ibret almaya, kadınlardan daha çok muhtaçtır, denemeyeceğine göre öyleyse - şeriate uygun olmak ve fitne korkusundan, günâh ve yasak olan fiillerin işlenmesinden uzak olarak yapılması şartıyla- kadınların kabirleri ziyâret etmelerinde hiçbir mahzur yoktur. Kaldı ki bu gibi mahzurların söz konusu olması halinde, yâni kabirlere, hüzünleri artırmak, orada feryad-ü fîgân ederek ölüye eziyet etmek, belli günlerde kabir başında toplanıp ziyâfet vermek.... gibi şer'i edebe muhâlif olan fiillerin meydana gelmesi halinde, kadınların ziyâretini câiz gören Hanefî ve Mâlikîler bile, böyle bir ziyâretin câiz değil, haram olduğunu belirtmişlerdir.⁴⁵⁵

* Tağlîb: Fazla olan cinsin zikredilmesiyle, azı da o hükümde aynı kabûl etmek.

⁴⁵² El-Cezerî, age., c. 1, s. 540.

⁴⁵³ El-Cezerî, age., c. 1, s. 540; Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-Sünne*, Kahire, 1368, trc. Mehmet Yılmaz, Pınar Yay., İst., ts., c. 1, s. 566.

⁴⁵⁴ Tahtavî, Ahmed b. Muhammed b. İsmail Ahmed b. Muhammed b. İsmail (v. 1231/1816), *Haşiye Ala Merâki'l-Felâh Şerhu Nûri'l-İzah (li's-Şürünbilali)*, el-Matbaatu'l-Ezheriyye, Mısır 1970, s. 513.

⁴⁵⁵ el-Cezerî, age., c. 1, s. 540.

Bâzı âlimler de, kabirlerin aşırı ziyâretçilerinin lânetlendiğini bildiren habere binâen, kabir ziyâretinin kadınlara –fitne korkusu olsun, olmasın- mutlak olarak haram olduğuna kâil olmuşlardır.⁴⁵⁶ Bâzı âlimler, kadınların genellikle, sabrı az, sızlanmaları çok olması ve bilhassa genç olanların toplum içine çıkmalarından doğabilecek mahzurlar dolayısıyla şöyle demişlerdir: “Ziyâret, erkeklere mendûb; genç kadınlara, haram; ihtiyar kadınlara ise, câizdir”.⁴⁵⁷

Meşrû olan kabir ziyâreti, gayr-i meşrû davranışlara haiz olmayan bir ziyâret şeklidir. Özellikle kadınların, bu konuda daha hassas olmaları gerekir. Çünkü câhiliye döneminde yapıldığı gibi, kabrin başına çöküp ağlamak, bağırıp çağırmak, kadere isyan edercesine üstünü başını yolmak ve teslimiyet ruhuna aykırı her türlü davranışı, mendûb olan bir ziyâreti harama çevirecektir. Hatta bu tür davranışların cereyan etmesinden endişe ederek kabir ziyâretinin erkeklere mahsus olduğunu, kadınların kabir ziyâretine gidemeyeceklerini söyleyen âlimler de vardır. Örneğin Ebû Davud (v. 275/889), bu görüşte olan âlimlerden biridir. Buhari şârihi Aynî (v. 858/1454) de, kabir ziyâretiyle ilgili bir hadîsi yorumlarken: “Sözün özü, kabir ziyâreti kadınlara mekrûhtur, hatta haramdır da. Hele şehir kadınlarına... Çünkü onların ziyârete çıkması, fitne ve fesada sebep olabilir. Oysa kabir ziyâretine, âhireti hatırlamak, geçenlerden ibret almak ve dünyânın nîmetlerine aldanmamak için izin verilmiştir”,⁴⁵⁸ demiştir.

Bunu destekler mahiyetteki diğer hadîslerden de anlaşıldığı gibi Hz.Peygamber (s.a.v.) insânları, kadın-erkek ayrımı yapmaksızın, kabir ziyâretine teşvîk etmektedir. Bâzı âlimler buradan hareketle, kadınların da kabirleri, şartlarına uygun olarak ziyâret edebileceklerini belirtmişler ve “kabir ziyâreti, kadın-erkek herkes için meşrûdur” demişlerdir. Hatta şu rivâyet, bu konudaki şüpheleri kaldıracak kadar açıktır: Hz. Aişe (r.a.) anlatıyor: “Ey Allah’ın Rasûlü! Kabir ziyâretine gittiğimde ne söyleyeyim?” diye Rasûlullah’a sordum. O (s.a.v.), “Selâm burada yatmakta olan mü’min ve Müslüman topluluğunun üzerine olsun. Allah, bizden öncekilere ve bizden sonrakilere rahmet eylesin,

⁴⁵⁶ İbn Teymiye, el-Cevâbü’l-.....agk., s. 467,468

⁴⁵⁷ Hasan el-Idvî, el-Hamzavî, *Meşârıku’l-Envâr Fî Fevzi Ehli’l-Îtibâr*, Matbaatü’l-Kesteliyye, Mısır 1897, s. 111.

⁴⁵⁸ Aynî, Bedrüddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed (v. 858/1454), *Umdetü’l-Kâri Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, Nşr. Muhammed Emin Demc, Matbaa-i Amire, Beyrut, ts., s. ???

de!” buyurdu.⁴⁵⁹

Doğru olanı, adâb ve erkânı üzere ziyâret etmek, yasak olan fiilleri yapmamak ve ne yaptıklarının farkında olmaları şartıyla, genç-ihthiyar bütün kadınlara müstehab oluşudur. Yâni kabirleri ziyâret etmek, kadınlar için de câizdir. Öyle ki, nâmahrem kimselerle karışık bir halde bulunmak gibi yanlışlıklar yapmamaları şartıyla. Dînimizde meşrû olan ziyâretin, ziyâretçilere öğretilmesi ve dinin emrettiği, Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ashâbı (r.anhüm)’nın yaptığı şekilde ziyâret etmelerini sağlamak şarttır. Aksi halde (Mecelle’nin 30. Genel kâidesi olan) “Def’-i mefâsid, celb-i menâfi’den evlâdır” kâidesince, sebep olacakları zarardan ötürü, ziyâretten elde edecekleri faydanın terki gerekir ve kendilerine ziyâret yasaklanır.⁴⁶⁰ Çünkü meşrû bir işe, bir çok meşrû olmayan hareket karıştırılacak, bir mendûb fiil yapılırken, bir çok mekrûh ve haram işlenecekse bunun, fayda yerine zarar getireceği apaçıktır.⁴⁶¹ Bu mesele, fıkıh kitaplarımızda ve özellikle “Dürr-i Muhtar” da bildirilmiştir.⁴⁶²

Günümüzde kadınların kabir ziyâretlerini de böyle değerlendirmeli ve ona göre hükmetmeliyiz. İmam Kastalânî (v. 923/1517), kendi zamanı için şöyle diyor: “*Fesat çıkarmada ısrarlı oldukları için kabir ziyâreti, şimdiki kadınlara tamamen yasak edilse, isabetli olur.*”⁴⁶³

Rivâyetler bağlamında “kadınların kabirleri ziyâret edebileceği” görüşü, daha kuvvetli görünmektedir. Ayrıca umumî iznin illeti olan kabirlerdeki “tezkira (ölümü ve âhireti hatırlama)” özelliğine, kadınların da ihtiyacı vardır⁴⁶⁴ ve (Sünnet’e uyarak) muteber şartlarını yerine getirdikleri ve lüzumsuz şeylerden kaçındıkları taktirde, erkekler gibi onların da bu hususta hakları vardır.⁴⁶⁵ Hadîslerin sarîh delâletinden anlaşıldığı gibi kabirleri ziyâret, hem Hz. Peygamber (s.a.v.)’in tavsiyesi ve hem de tatbikatında mevcuttur. Çünkü bunda bir taraftan ölümler, diğer taraftan da diriler için menfaat vardır.

⁴⁵⁹ Müslim, age., *Cenâiz* 974, c. 2, s. 35.

⁴⁶⁰ bkz. Osman Öztürk, *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, Doktora Tezi, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yay., İst. 1973, s. 160.

⁴⁶¹ Toprak, age., s. 430-440.

⁴⁶² Bilmen, age., c. 8, s. 4088.

⁴⁶³ Hasan el-Idvî, age., s. 113.

⁴⁶⁴ Askalânî, age., c. 3, s. 149.

⁴⁶⁵ Mübârekfûrî, age., c. 4, s. 161.

4. Uzaktaki Mezarları Ziyâret Etmek İçin Yolculuğa Çıkmak

"Mezarlık ziyâretleri için özel olarak yolculuk yapmak, yâni uzak yerlerdeki mezarlıklara gitmek, câiz midir yoksa değil midir?" meselesinde görüş sâhiplerinin yaklaşımını açacak olursak âlimler, uzaktaki mezarları ziyâret etmek için yolculuğa çıkmanın dinimizce uygunluğu konusunda iki farklı görüş ortaya atmışlardır:

a. Sözkonusu görüşlerin **birincisine** göre, bu amaçla yolculuğa çıkmak câiz değildir, hatta günâhtır. Bu yüzden böyle bir yolculuk sırasında dört rekâtlı farz namazları, iki rekâta indirmek de câiz değildir. Bu görüş İbn Batta (v. 387/998), İbn Ukayl (v. 680/1282) gibi âlimler tarafından savunulmuştur. Onlara göre bu yolculuk, ilk Müslümanlar zamanında yapılmamış, sonradan ortaya atılmış bid'at nitelikli bir uygulamadır.⁴⁶⁶ Ayrıca hepsinden önemli olarak Buhârî ile Müslim'de yer alan bir Hadîs'te Rasûlullah (s.a.v.): *"Şu üçü dışında kalan hiçbir mescidi ziyâret etmek için yolculuğa çıkılmaz: Mescid-i Haram (Kâbe), Mescid-i Aksa ve benim mescidim (Mescid-i Nebevî)..."*, buyurmaktadır. Bu yasak, hem mescidleri hem şehitlikleri ve hem de ibâdet amacı ile gezilip görülen diğer tüm belirli yerleri ziyâret etmek için girilecek olan tüm yolculukları kapsar. Belirlenen üç mescid dışında kalan her hangi bir Allah evini (mescid, câmi) ziyâret etmek üzere seyâhate çıkmak câiz olmadıktan sonra, Allah (C.C.)'ın kullarından herhangi birinin evini (mezarını) ziyâret etmek amacıyla yolculuk yapmanın câiz olmayacağı ortadadır.

b. **İkinci görüşe** göre de bu tür ziyâretler için yolculuğa çıkmak, câizdir. Bu görüşü de, aralarında Ebû Hamid Gazzali (v. 505/1111), Ebû Hasan b. Abdu'sselâm el-Harrani ve Dimaşk müftüsü Ebû Muhammed Makdisî (v. 2004)'nin de bulunduğu, bir grup son dönem âlimi (müteahhirîn) tarafından savunulmaktadır. Bilindiği kadarıyla eski dönem âlimleri (mütekaddimîn) arasında bu görüşte olan hiç kimse yoktur. Bu görüşü savunanlar, Hadîs'te belirtilen yasağın bu tür ziyâretler için çıkılacak olan yolculukları kapsamadığını ileri sürüyorlar. Onlar, bu yolculukların yasak olmayışlarını; ana-babanın, seçkin âlimlerin, saygıdeğer şeyhlerin ve din kardeşlerinin oturdukları yerlere gitmek için ve bâzı mübah dünyâ amaçlı geziler için çıkılacak seyâhatların yasak ve sakıncalı olmayışına

⁴⁶⁶ İbn Batta el-Ekberî, İmam Ebu Abdillâh Ubeydullah b. Muhammed b. Muhammed b. Hamdan (v. 387/998), *el-İbâne fî Usûli'd-Diyâne*, 1.bsk., Dâru'r-Raiyye, Riyad 1997.

benzetmektedirler.⁴⁶⁷

4. Allah Rasûlü (s.a.v.)'nün Kabrini Ziyâret

Kabir ziyâretlerinin en fazîletlisi, Aleyhi's-Salâtü ve's-Selâm Efendimiz'in Ravza-i Mutahhara'sını ziyâret etmektir. Bu ziyâreti gerçekleştirmek, Müslüman'ın ideallerinin başında gelmeli ve O'nun mübârek nûruyla müşerref olmak için sabırsızlanmalıdır. Çünkü yeryüzündeki toprakların en fazîletlisi, gelmiş-geçmiş insânların en fazîletlisi olan ve kâinatın, kendisi hürmetine yaratıldığı Hz. Muhammed (s.a.v.)'i bağrında barındıran topraktır. Diğer kabir ziyâretleri, yalnızca ibret almak ve öğütlenmek amacıyla meşrû kılınmıştır. Rasûlullah (s.a.v.)'in kabri ise, feyiz ve bereketinden istifâde etmek ve onunla müşerref olmak için meşrû kılınmıştır.

Rasûlullah (s.a.v.), bir çok hadîs-i şerîflerinde, mübârek kabrini ziyâret etmeleri konusunda ashab-ı kiramı ikaz etmiş ve İbn Abbas' (r.a.)'tan rivâyette "Kim beni, ölümünden sonra ziyâret ederse tıpkı beni, hayatımda iken ziyâret etmiş gibi olur"⁴⁶⁸ hadîsiyle O, vefâtından sonra kabrinin ziyâretiyle sanki sağığında kendisini ziyâret etmek gibi olacağının altını çizmiştir.

E. Kabirlere Yapılan Tasarruflar

İnsanlar, kabirleri defin sonrası meydana gelen hâl üzere bırakmamış, zaman zaman bunlar üzerinde maddî-mânevî bir takım sebeplerle tasarrufta bulunmuşlardır. Bu tasarrufların bâzısı, zâten Sünnet'te mevcut bir uygulama iken; diğer bâzısı ya hiç duyulup görülmemiş ya da Allah Rasûlü (s.a.v.) tarafından gerekçelere bağlı olarak nehyedilmiştir. İşte bu ikinci kısmın meşrûiyeti, tarihi süreç içerisinde ulemâ arasında tartışılmış ve hatta kimi zaman tartışma olmaktan öte, sert bâzı fiili girişimlere sebep olmuştur.

Yaşayan toplum, kendine ait bâzı düşüncelerden hareketle kabirler üzerinde tasarruflarda bulunabilmiştir. Bu noktada kabirlere ağaç dikmek, Hz. Peygamber tarafından

⁴⁶⁷ İbn Teymiye, el-Cevâbü'l.....agk., s. 14-16.

⁴⁶⁸ Taberânî, age., c. 2, s. 690; Şeyh Mansûr Ali Nâsîf, age., c. 2, s. 190.

tavsiye edilmiş; kabirleri yükseltmek ile buralara mescit ve bina yapmak ise nehyedilmiştir. Bunun yanında Hz. Peygamber'in, hakkında herhangi bir açıklamada bulunmadığı tasarruflar da zamanla boy göstermiş, bunlar da âlimlerin anlayışlarına göre, farklı şekillerde çözümlenmiştir. Kabirlere yazı yazmak, mermer ve tuğladan kabir yapmak, bu cümledendir. Bunları bir kaç maddeyle açacak olursak, kabirlere yapılan bâzı tasarruflar şunlardır:

a. Kabrin Üzerini Örtmek: Kabirleri ister süs maksadıyla olsun, ister başka gâyelerle olsun; ister –bugün bâzı türbelerde olduğu gibi- bez, mermer, demir vb. şeylerle süslenip örtülsün, ister bina ve kubbelerle örtülsün, hüküm aynıdır ve meşrû değildir. İslâm'da mezarların sâde, tabii ve mütevâzî olması esastır. Süs ve gurur alâmeti taşıyan bir mezarın kabristanda bulunmaması icâb eder. Kaldı ki, kabirler üzerine bina veya kubbe yapmak, yazılar yazmak, bu binaları mescit veya mabed haline getirip buralarda kurban kesmek ve mum yakmak gibi adetler, öbür din mensuplarında görülen âdetlerdendir. Bunların Müslümanlar arasında da yayılmasından endişe eden Peygamberimiz (s.a.v.), mezarların yapımı konusuna özel ihtimam göstermiştir.⁴⁶⁹

b. Kabirleri Yükseltmek: İnsanlar genellikle, ya bir yakınının kabrinin kaybolması ya da herhangi bir kabrin, zamanla kabir olduğu anlaşılamayacak hale gelip de halk tarafından çiğnenmesi gibi endişelerle, oranın kabir olduğunu gösteren bir takım işâretler bırakırlar. Bunlardan biri de kabrin, normal yer seviyesinden biraz daha yüksekçe bırakılmasıdır. Ancak bu kabri yükseltme meselesinin meşrûiyeti, âlimler arasında tartışılmış ve bu yönde farklı kanâatler öne sürülmüştür. Bunlardan bâzısı sadece, kabrin yükseltilip yükseltilemeyeceği ekseninde dönerken; diğer bâzısı da, yükseltilebileceği kabûlüyle, bunun niceliği ve niteliğini belirlemeye çalışmıştır. Tüm bu ihtilâfların sebebi, ilk anda birbiriyle çelişki arz ediyor gibi görünen rivâyetlerdir. Hz. Peygamber (s.a.v.), ashabını (r.anhüm), kabirleri yükseltmekten sözlü olarak nehyetmiştir: Hz. Câbir (r.a.), "Resûlullah (s.a.v.) kabrin kireçlenmesini, üzerine bina yapılmasını, üzerine oturulmasını, üzerine yazı yazılmasını ve ayakla basılmasını yasakladı", diyor.⁴⁷⁰

⁴⁶⁹ Toprak, age., s. 466-482.

⁴⁷⁰ Müslim, age., *Cenâiz* 94, c. 2, s. 970; Ebu Dâvud, age., *Cenâiz* 76, no 3225, 3226; Tirmizî, age., *Cenâiz* 58, no 1052; Nesâî, age., *Cenâiz* 96, c. 4, s. 86, 88.

Hız. Peygamber bâzen, sözlü nehiyden de öteye geçerek Ali (r.a.)'yi, yüksek kabirleri yer seviyesine indirmekle görevlendirmiştir. Hatta Hız. Ali, bunu unutmamış ve daha sonra bizzat kendisi de bâzı kimseleri, aynı görevle vazîfelendirmiştir.⁴⁷¹

Bâzı sahabilerin zihninde Hız. Peygamber'in bu hassasiyeti yerleşmiş ve onlarda bu konuda titiz bir tavır sergilemişlerdir. Bunla ilgili şöyle bir olay nakledilir: Ebû Ali el-Hemedânî (v. 786/1384) dedi ki: *"Biz Fudâle b. Ubeyd (v. 20/641) ile beraber Rodos (Adası)'ta idik. (O sırada) bir arkadaşımız vefât etti. Bunun üzerine Fudâle, emir vererek kabri düz yaptırdı. Sonra şöyle dedi: "Ben Rasûlulullah (s.a.v.)'ı, kabirlerin yer seviyesinde yapılmasını emrederken işittim".*⁴⁷²

Bunlara rağmen Hız.Peygamber (s.a.v.)'in, Hız. Ebûbekir (r.a.)'in ve Hız. Ömer (r.a.)'in kabirlerini tasvîr eden rivâyetler, bu kabirlerin ne yüksek ne de yer seviyesinde olduğundan bahsetmekte⁴⁷³, Hız.Peygamber (s.a.v.)'in kabrinin, deve hörgücü gibi olduğunu ifâde etmektedir⁴⁷⁴.

Burada sahâbenin, Hız.Peygamber (s.a.v.)'in Sünnet'ine bağlı kalmadığı anlamı çıkmaz. Böyle düşünmek yerine Hız.Peygamber (s.a.v.)'in bu konuda, belki farklı uygulamalarının da olabileceği ihtimâlini gözardı etmemek gerekir. Çünkü Rasûlullah (s.a.v.), bu konuda mutlak olarak kabirleri düzleme temâyülünde olsaydı O'nun kabrini, başka şekilde yapmak, sahâbenin aklının ucundan bile geçmeyecek, geçse bile en azından içlerinden bâzısı buna mâni olacaktır. Buna göre Hız.Peygamber (s.a.v.)'in bu emirlerinin ve uygulamalarının mutlak olmayıp zaman ve zeminle kayıtlanmış bulunduğunu düşünmek, hadîsler arasındaki bu tenâkuzu ortadan kaldıracaktır.

Ulemânın konu hakkındaki ihtilâfı, daha çok fazîlet noktasında olmuştur. Mesela; İmam Ebû Hanîfe, Mâlik ve Ahmed'e göre, kabrin üstünü deve hörgücü şeklinde yapmak, düz yapmaktan; Şafiilerden bâzılarına göre ise, kabri düz bir çatı şeklinde örtmek, deve hörgücü gibi yapmaktan daha fazîletlidir⁴⁷⁵.

⁴⁷¹ Müslim, age., *Cenâiz* 93, c. 2, s. 672; Ebû Davud, age., *Cenâiz* 66; Tirmizi, age., *Cenâiz* 55, no 1052.

⁴⁷² Müslim, age., *Cenâiz* 92, c. 2, s. 672.

⁴⁷³ Bkz. Ebû Davud, age., *Cenâiz* 66.

⁴⁷⁴ Buhârî, age., *Cenâiz* 96.

⁴⁷⁵ *Sünen-ü Ebî Dâvûd Terceme ve Şerhi*, Hüseyin Kayapınar, Necati Yeniel, İstanbul 1991, c. 12, s. 118.

Sonuç olarak; kabrin varlığı belli olacak şekilde asgarî düzeyde yükseltilmesi, sağlayacağı fayda açısından olup, Sünnet'e de muhâlif değildir. Bu noktada şu tespiti de yerinde buluyoruz: "Günümüz Müslümanlar"ının bir kısmının, kabirleri süslemekle ve büyük masraflar karşılığında kubbeli ve görkemli kabirler inşâ etmekle, İslâmî ölçülerin dışına çıktıklarında şüphe yoktur.⁴⁷⁶

c. Kabirlere ağaç dikmek: Kabirlere ağaç dikmek, Hz.Peygamber'in bir uygulaması olup hem ölüler hem de diriler için bâzı faydalar sağlaması umulur.

d. Kabirlere Mescit veya Bina Yapmak: Gerek hadîslerin delaleti gerekse ulemânın yorumu, kabirler üzere (hangi çeşit olursa olsun) bina yapmayı uygun görmeme hususunda birleşirken, İslâm beldelerinde böylesine bir uygulamanın yaygın olması üzücüdür.

Kabirler, ne bayram (tören) yeri ne de namaz (dûa) ve ibâdet yeridir. Elimizde gerek Rasûlullah (s.a.v.)'a ve gerekse ilk nesil Müslüman büyüklerine dayanan ve böyle yerleri bayram (tören) yeri edinmemeye çağıran genel ve özel nitelikli yasaklayıcı belgeler vardır. Bu belgelerin en önemli olanların birinde, Ebû Hureyre'nin bildirdiğine göre Rasûlullah (s.a.v.), "*Sakın evlerinizi mezar haline getirmeyiniz. Sakın benim mezarımı bayram (tören) yeri haline getirmeyiniz. Buna karşılık bana salât-ü selâm getiriniz. Biliniz ki sizin getireceğiniz salât-ü selâmlar, nerede olursanız olunuz, Bana ulaşır. Allah, peygamberlerinin mezarlarını mescid edindikleri için Yahûdilere lânet etmiştir*"⁴⁷⁷, şeklinde buyurmuştur. Bunu destekler nitelikte pek çok hadîs-i şerîf de vardır.⁴⁷⁸

Bunlardan yola çıkarak o halde düşünelim ki, yeryüzündeki mezarların en üstünü olan Rasûlullah (s.a.v.)'ın mezarının bayram ve tören yeri edinilmesi yasak olduğuna göre, onun dışında kalan mezarların bayram yeri edinilmesi, kime ait olursa olurlarsa olsunlar, hayli hayli yasaktır. Rasûlullah (s.a.v.) bu yasağı dile getirdikten sonra sözlerine, "*sakın kendi evlerinizi mezar haline getirmeyiniz*" cümlesi ile devam ediyor. Yâni "*Evlerinizi namazdan, duâdan ve Kurân'dan yoksun bırakarak mezar haline getirmeyiniz*" demek istiyor. Böylece Rasûlullah (s.a.v.) bizi, bir yandan mezarların yanı başında ibâdet

⁴⁷⁶ *Sünen-ü Ebî Dâvûd Terceme ve Şerhi*, ag.yazar., c. 12, s. 115.

⁴⁷⁷ Ebû Dâvûd, age., *Menasik* 100; Ahmed b. Hanbel, age., c. 2, s. 367.

⁴⁷⁸ İbn Teymiyye, *el-Cevabü'l.....agk.*, s. 3-7.

etmekten alıkoyarken; öte yandan da evlerimizde ibâdet etmeye çağırmaktadır. Hemen farkedileceği gibi bu tutum, Yahûdi ve Hristiyanlar ile onlara özenenlerin yaptıklarının tersidir. “Sizin benim adıma getirdiğiniz salât-ü selâmlar, mezarımın uzağında da olsanız, yakınında da otursanız, bana ulaşır.” Buna göre, mezarımı bayram ve ziyâret yeri edinmeniz gereksizdir, demek istiyor. Duâ ve benzeri amaçlar için Rasûlullah (s.a.v.)’ın mezarına varmak, orayı bayram (tören) yeri edinmek demektir⁴⁷⁹.

e. Kabre İşaret Koyup Yazı Yazmak: Kabirleri tanımak maksadıyla işaret koymak -hadîslerin açık delaletiyle- uygundur. Buna kıyaslayarak (haddi aşp kabre yazılması uygun olmayan bâzı yazılar yazmanın dışında) kabir sahibinin adı ve vefat tarihini yazmakta da bir sakınca yoktur.

Bunun yanında sahiplerinin, tanınması için kabirlerin başına dikilen alâmetleri sökme yoluna gidenlerin de İslâmî ölçüler içinde hareket etmediklerinde şüphe yoktur.⁴⁸⁰

f. Mermer ve Tuğladan Kabir Yaptırmak: Şâyet kabrin tuğla-kerpiç gibi bir madde ile örülüp kuvvetlendirilmediği takdirde yok olup gitme tehlikesi varsa, böylece kuvvetli hale getirilmesi uygun görünmektedir. Fakat sırf göze hoş görünmesi veya onunla böbürlenme gibi sebeplerle böyle bir tarzda süsleme tasarrufunda bulunulması doğru bir davranış değildir.

F. Kabir Ziyâretinin Âdâbı

Kabir ziyâretinin âdâbı derken, ziyâretin nasıl yapılacağını kastetmekteyiz. Yâni ziyâretçi, ziyâret etmek üzere bir kabre yâhut kabristana vardığı zaman nasıl davranacaktır, nelere dikkat edecektir, neleri yapacak ve hangi hareketleri yapmaktan sakınacaktır?

Biz burada ziyâretteki âdâbdan bahsederken öncelikle Rasûlullah (s.a.v.)’ın kabrini ziyâret ederken takınılacak tavır ve yapılacak işlemlerden bahsedeceğiz. Daha sonra kabir ziyâretlerindeki genel âdâbdan bahsedeceğiz.

⁴⁷⁹ İbn Teymiyye, Ebu’l-Abbas Takıyuddîn Ahmed b. Abdulhalîm (v. 728/1328), *Kâidetün Celile Fi’t-Teveşşül ve l-Vesîle*, Matbaatu’l-Menar, Mısır 1913, s. 3-7.

⁴⁸⁰ *Sünen-ü Ebî Dâvûd Terceme ve Şerhi*, ag.yazar., c. 12, s. 115.

1. Rasûlullah (s.a.v.)'ın Kabrini Ziyâretteki Âdâb

Allah Rasûlü (s.a.v.)'nün yukarıda geçen, kabrinin ziyâret edilmesiyle sanki sağlığında kendisini görmüş gibi olunacağı, şeklindeki müjdesine nâil olmak isteyen bir Müslüman:

a. Önce niyetini başka amaçlardan arındırır, daha sonra O'nun huzuruna daha temiz çıkabilmek için gusleder. Gusletme imkânı yoksa mutlaka abdest alır ve temiz elbiselerini giyer. Elbiselerin yeni olmaları daha uygundur.

b. Ziyâretçi sonra, Mescid-i Nebevî'yi ziyâret eder. Bu ziyâretin, sıradan bir ziyâret olmadığına şuur ve idrâki içinde Ravza-i Mutahhara'ya vardığında, tam bir râbîta üzere olur ve buranın, Allah Rasûlü (s.a.v.)'nün hicret diyârı, vahyin merkezi, İslâm'ın, gölgesini yücelttiği mübârek mekan ve melekleri ağırlamış bir belde olduğunu düşünür. Bu arada salât ve selâmı da dilinden düşürmez.⁴⁸¹

c. Ravza-i Mutahhara'da "tahiyyatü'l-mescid" niyetiyle iki rekât namaz kılar. Burada kılınan namaz, cennette kılınan namaz gibidir. Nitekim Rasûlullah (s.a.v.), bir hadîs-i şerîflerinde *"Hânem ile mimberim arası, cennet bahçelerinden bir bahçedir"*⁴⁸², buyurmuştur. Kaldı ki burada kılınan bir rekât namaz, diğer mescidlerde kılınan namazlara nazaran bin kat daha fazîletlidir. Bu fazîlet de kaçırılmamalıdır. Nitekim rivâyete göre Rasûlullah (s.a.v.), *"Benim mescidimde kılınan bir namaz, başka mescitlerde kılınan bin namazdan –Mescid-i Haram hariç- daha fazîletlidir, Mescid-i Haram'da kılınan bir namaz ise, diğer mescitlerde kılınan yüz bin namazdan daha fazîletlidir"*⁴⁸³, buyurmuşlardır.

d. Ziyâretçi, fazîleti bu kadar büyük olan namazını edâ ettikten sonra Kabr-i Şerîfe yöneltir ve gâyet edepli bir şekilde: *"Es-Selâmü aleyküm yâ Rasûlallah, selâm sana ey Allah'ın yarattıklarının en hayırlısı, selâm sana ey Allah'ın Peygamberi, Allah'ın rahmet ve bereketi Sen'in üzerine olsun! Ey Allah'ın Rasûlü! Ben şehâdet ederim ki, Allah'tan başka hak ma'bud yoktur. O birdir ve hiç bir şerîki yoktur. Sen de O'nun kulu ve Rasûlüsün. Ben yine şehâdet ederim ki; Sen risâletini teblîğ ettin, emânetini edâ ettin,*

⁴⁸¹ Şensoy, age., s. 157-159.

⁴⁸² Buhârî, age., *Fadlû's-Salât fî Mescidi Mekke ve'l-Medine*, bab 5.

⁴⁸³ Ahmed b. Hanbel, age., c. 1, s. 16; Nesâî, *Mescid* 4.

ümmetini yetiştirdin, hiçbir konuda şüphe bırakmadın. Allah seni, bize yaptığın tebliğden dolayı diğer peygamberlere nazaran daha çok mükâfatlandırırsın. Allah'ım! Efendimiz, önderimiz, sevgili Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'e vesîle ve fazîlet makâmlarını ihsân et! O'nu, vâdettiğin makâm-ı mahmûda ulaştır!" diyerek Allah (C.C.) Rasûlü'nü yâd eder.

e. Ziyâretçi bu girişten sonra yüzünü kibleye yönelterek hâlini Allah (C.C.)'a arzeder ve huzurunda bulunduğu o mübârek zâtı vesîle ederek isteklerini ihsân etmesi hususunda O'na duâ eder.

f. Ziyâretçi, Kabr-i Şerîf'in duvarlarına sarılmaz. Çünkü böyle şeyler, Peygamber kabri için bile olsa İslâm'ın özüne aykırıdır, haramdır. Kaldı ki tavâf etmek, Kabe-i Muazzama'ya mahsustur. Ziyâretçi, isteklerini direkt Peygamber (s.a.v.)'den istemez ve bunun, şirk olacağının idrâki içinde olur.

g. Ziyâretçi böylece Allah Rasûlü (s.a.v.) ile ilgili bölümü tamamladıktan sonra, hemen sağındaki Hz.Ebûbekir (r.a.)'e yönelir ve edebinde kusur etmeden: *"Es-Selâmü aleyke yâ Ebûbekri's-Sıddîk, Ey Rasûlullah'ın halîfesi ve ey O'nun hicret arkadaşı! Yüce Allah (C.C.), bu ümmete verdiği hayırlı hizmetler karşılığında, seni hayırla mükâfatlandırırsın!"* der. Daha sonra bir adım daha sağına, yâni Hz.Ömer (r.a.)'e yönelir ve aynı edep ve tevâzu ile, *"Es-Selâmü aleyke yâ emire'l-mü'minîn, ey Ömer b. Hattab! Yüce Allah (C.C.), senin elinle İslâm Dîni'ni cihâna yaydı. Allah (C.C.), bu ümmete yaptığın hayırlı hizmetler karşılığında, seni hayırla mükâfatlandırırsın!"* der.⁴⁸⁴

h. Ziyâretçi böylece ziyâretini tamamladıktan sonra tekrar Ravza-i Mutahhara'ya çekilip duâ eder ve bolca salavât-ı şerîfe getirir. Mescid-i Nebevî'den çıkmak istediğinde ise kapıya kadar sırtını dönmeden geri geri çıkar ve sol ayağıyla mescitten dışarıya adımını atar.⁴⁸⁵

i. Bâzıları Rasûlullah (s.a.v.)'in mezarını ziyâret etmeyi, Beytullah'ı (Kâbe) ziyâret etmekten daha üstün ve daha önemli görürler. Gerçi şunu da bilmek gerekir ki Rasûlullah (s.a.v.), hiç kuşkusuz Kâbe'den daha üstün, daha saygıdeğerdir. Eğer bu kimseler,

⁴⁸⁴ Şensoy, age., s.159-161.

⁴⁸⁵ *el-Hayatü'l- Berzahîyye*, ag.kaynak, s. 220.

mü'minlerin biricik amacının ortaksızca duâları sırf Allah'a yöneltmek olduğunu ve onlar için mezarları ziyâret etmekteki gâyenin -cenâze namazında olduğu gibi- Allah (C.C.)'a duâ etmek olduğunu bilseler, bu müşrikliği kalplerinden kovarlardı. İşte bu temel ilkenin farkında olmamanın sonucudur ki böylelerinin bâzıları, ölümlere ve izi kaybolmuş saygıdeğer şahsiyetlere, tıpkı Allah (C.C.)'a duâ eder gibi, "*beni affet, bana rahmet et, tevbeni kabûl et!*" gibi ifâdelerle yalvarmaktadırlar. Bunlardan da beteri, böylesine saygı duyulan bir ölünün mezarını, sırf orada duâ edebilmek için ziyâret etmek veya türbenin bekçisine veya yakınlarında oturanlara adaklar hediye etmek ve böyle yapmakla her hangi bir dileğin yerine geleceğine veya başa gelmiş bir belanın savılacağına inanmaktır.

Saygı hedefi yapılmış söz konusu mezarlarda yatan peygamberler ve tanınmış salih amelli şahsiyetler, (tıpkı İsa (a.s.)'nın, Hristiyanlar'ın kendisine karşı takınmış oldukları yanlış tavırlardan ve İsrailoğulları'na gönderilmiş peygamberlerin sözde bağlılarınca kendilerine karşı gösterilen muâmeleden rahatsız ve hoşnutsuz oldukları gibi) kendilerine karşı yapılan bu hareketlerden rahatsızdırlar. Mezarları, bayram (tören) yeri yapma yasağı ve tapınak edinme yasağı, bu mezarlarda yatan ölümlere saygısızlık anlamına gelmeyip aksine, onlara saygı göstermenin bir işâretidir. Çünkü gönüller, bid'atlarla oyalandıkları oranda Sünnet'ten uzaklaşacakları için, söz konusu mezar başlarında saygı duruşu yapanların, çoğunlukla sözde saygı gösterdikleri şahsiyetin izinden ve yolundan saptıkları, onun emir ve mesajlarını bir yana bırakarak sırf mezarıyla meşgûl oldukları görülecektir. Oysa gerek peygamberlere ve gerek salih amelleri ile tanınmış seçkin şahsiyetlere saygı beslemenin en belirgin göstergesi, onların mesajlarını benimsemek ve yararlı davranışlarını örnek edinmektir. Çünkü bu tür önderlere bağlı olanların bu yoldan kazanacakları sevâp ne kadar çok olursa, onların da sevabı o oranda artacaktır.

Hemen belirtelim ki, Peygamberlerin, salih amelli şahsiyetlerin ve diğer mü'minlerin mezarlarını ziyâret ettiğimiz zaman meşrû olarak yapabileceğimiz şeyler, bu ölümlerin cenâzeleri sırasında yapmamızın meşrû sayıldığı ibâdetlerle aynı türdendir. Nasıl ki, ölünün başında cenâze namazı kılmaktan maksat, ona duâ etmek ise; mezarını ziyâret

etmenin amacı da, sadece onun için duâ etmektir⁴⁸⁶.

2. Kabir Ziyâretlerindeki Genel Âdâb

Kabir ziyâreti âdâbı konusunda Rasûlullah (s.a.v.)'ın Sünnet'ini çok iyi bilmemiz gerekir. İslâmî ölçülere uymayan bâzı mahallî âdetlerin tesiri altında kalıp Sünnet dışı ziyârette bulunmak, sevâp yerine günâh kazandırır. Çünkü İslâm'a uymayan her âdetin gayr-i İslâmî kaynaklardan sızıp yerleştiğinde şüphe yoktur.⁴⁸⁷

Ziyârette bulunanların, öylesine gelip hiçbir faaliyette bulunmadan çekip gitmesi düşünülemez. Bunlar, yeri geldiğinde hüzünlenecek, ağlayacak, en azından - âdet olduğu üzere- tanıyıp tanımadığı, kabirde yatan mü'min kardeşleri için duâ ve istiğfarda bulunacaktır. Belki yeri gelecek, farkında olmadan Sünnet'e muhâlif davranışlarda bulunacaktır. İşte bunların değerlendirilmesi mevzûya uygun olacaktır.

Buna göre kabir ziyâretinin âdâbını, "ziyâretçinin yapması gereken işler" ve "ziyâretçinin yapmaması gereken (yapması yasak olan) işler" şeklinde iki kısımda ele alabiliriz.⁴⁸⁸

a. Ziyâretçinin Yapması Gereken İşler

a.a. Ziyâret öncesinde (ziyâret için) rûhen kendini hazırlamak: Kabir ziyâretine gitmek isteyen kimse önce, bu ziyâretin amacına rûhen kendini hazırlamalıdır. Yâni maksadı, kalbinin rikkat bulmasına yardımcı olmak ve orada yatmakta olan ölülerden ibret almak olmalıdır; özlem olmamalıdır, özlem nedeniyle kabir ziyâretine gidilmez. Hele hele kabre varıp yüksek sesle ağlamak, yas tutmak, kabir ziyâretinden öte bu ziyâreti harama çevirecek bir davranıştır.

a.b. Abdest alıp namaz kılmak: Öncelikle güzelce usûlüne uygun olarak abdest alınır, kabre karşı olmayacak ve mekrûh vakitte bulunmayacak şekilde iki rekât Allah rızası için namaz kılınır ve kılınan namazın her iki rekâtında bir fâtiha, bir Âyete'l-kürsi ve üç İhlâs okunur. Namaz bittiğinde, *"Ya Rabbi, Sen'in rızân için kıldığım namazımı kabûl et!"*

⁴⁸⁶ İbn Teymiyye, Kâidetün.....agk., s. 106-110.

⁴⁸⁷ Yıldırım, Celal, age., c. 13, s. 6976.

⁴⁸⁸ Toprak, age., s. 440.

sevâbını da şu.....kimseye hediye ettim, onun rûhuna ulaştır! Bunun sevâbıyla onun rûhunun yücelmesini niyâz ederim”, denir.

a.c. Selâm ve Duâ: Sonra kalkılır, hilm ile kabir yanına varılır ve dirilere selâm verildiği gibi ölülere de selâm verilir.⁴⁸⁹ Kabir selâmı mâhiyetindeki şu “Selâm sizin üzerinize olsun, ey bu diyarda medfûn bulunan mü’minler! Allah, sizlerden âhirete göçüp bizleri takdîm edenleri ve bizlerden sonraya kalıp bizleri tehîr edenleri rahmet eyleyip bağışlasın! Sizler bize selefsiniz, bizler de size halefîz. Siz önümüzden gidenlersiniz, biz de izinizden gelenler! İnşâallah bizler de sizlere îman ile lâıyk oluruz. Sizlerin de kabir azâbından emin olmanız için af ve âfiyet isteriz” (*) anlamındaki selâm (duâ) okunur, ayakta bu şekil üzere selâm verilir.

İster herhangi bir cenâzeyi defin, isterse sırf ziyâret maksadıyla kabristana girildiği vakit, orada yatan mevtaya selâm verme, duâ ve istiğfarda bulunma usûlüne, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in tatbikatında rastlamaktayız. O’nun uygulamasında bu selâm ve duâ lafızlarında, (rivâyetlere göre) bâzı nüanslar mevcuttur. Kaynaklarda bâzen Hz. Peygamber’in, Baki Mezarlığı’nda yaptığı uygulamayı aynen nakil,⁴⁹⁰ bâzen Hz. Aîşe (r.ha)’ye özel olarak⁴⁹¹, bâzen de tüm ashabına (r.anhüm)⁴⁹² öğretir nitelikte rivâyetlere rastlamaktayız. Hz. Aîşe’ye (r.ha), Baki’de yatanlar için istiğfar etmekle emrolunduğunu söylemesi⁴⁹³ ve ashabına Necaşî öldüğü zaman, onun için duâ ve istiğfarda bulunmalarını emretmesi de⁴⁹⁴, ölenler için duâ ve istiğfar etmenin ehemmiyetini göstermesi bakımından dikkate şâyândır.

* Arapça’sı “es-Selâmu aleykum ya ehle’d-diyari mine’l-müslimîne ve’l-müslimât ve’l-mü’minîne ve’l-mü’minât. Rahimallâhü’l-müstakdîmîne minküm...vd.”, şeklindedir.

⁴⁸⁹ Gürel, age., 143-148.

⁴⁹⁰ Müslim, age., *Cenâiz* 102, c. 2, s. 672; Ebû Davud, age., *Cenâiz*, 77; İbn Mâce, age., *Cenâiz* 36, c. 1, s. 506; Nesâî, age., *Cenâiz* 103; Tirmizi, age., *Cenâiz* 58.

⁴⁹¹ Müslim, age., *Cenâiz* 103, c. 2, s. 672; Nesâî, age., *Cenâiz* 103.

⁴⁹² Müslim, age., *Cenâiz* 104, c. 2, s. 672; Ebû Davud, age., *Cenâiz* 77.

⁴⁹³ Müslim, age., *Cenâiz* 103, s. 2, s. 672; Tirmizi, age., *Cenâiz* 58.

⁴⁹⁴ Tirmizi, age., *Cenâiz* 58.

Duâ ederken ne tarafa dönüleceği hususunda ulaşabildiğimiz iki ayrı görüş mevcuttur. Bunlardan biri, ölüye doğru dönüleceğine dair Aliyyü'l-Kârî⁴⁹⁵ tarafından; diğeri de kibleye doğru dönüleceğine dair İbn Hacer tarafından dile getirilen görüştür. Mübârekfurî, bu iki ayrı fikre işâret ettikten sonra İbn Hacer'in görüşünü tercihe şâyân bulmuştur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.)'in tavâf, sa'y ve duâlarda vb. yerlerde yöneldiği taraf, kible olmuştur.⁴⁹⁶ Biz bu meseleyle ilgili yalnızca Tirmizi'de, Hz. Peygamber'in, ölüye doğru döndüğü rivâyetine ulaşabildik.⁴⁹⁷ Fakat burada da -Rasûlullah (s.a.v.)'in aynı zamanda- kibleye müteveccih olmadığı anlamına gelmez.

a.d. Kabirde Kurân Okumak: Ölüye (veya ölülere) selâm verildikten sonra ziyârete başlanır. Gâyet sükûnet ve vakarla kabrin -ölü ile yüzyüze gelecek şekilde- ön tarafına geçilir, oturup Kabrin sağında durulur. Sırt kibleye; yüz ise kabre verilip oturulur. Ölünün rûhuna Yâsin Sûresi veya Kurân'dan okuyabileceği âyet-i kerîmeler okunur (*), okuduğu Kurân âyetleri ölüye (veya ölülere) (**) bağışlanır, ardından da onlar için duâ edilir ve istiğfar dlenir.⁴⁹⁸ Hz. Peygamber'den bu konuda gelen bir rivâyet şöyledir: "O sûreyi (yâni Yâsîn Sûresi'ni), mevtânızın yanında okuyunuz"⁴⁹⁹ Bu taktirde hadîsin delaletinden, ölen kimseler için Yâsîn Sûresi'ni okumanın güzel olacağı anlaşılmaktadır.⁵⁰⁰

* Ziyâretçi, Kurân'dan; Fâtîha, Bakara Sûresi'nin ilk 5 âyeti, âyete'l-kürsî'yi, Bakara Sûresi'nin sonundan 285 ve 286. Âyetleri (amene'r-rasûlü), Yâsîn, Mülk, Tekâsür ve İhlas Sûrelerini okumalı. Bunların tamamını bilmiyorsa, kolayına gelen sûrelerden okur. Peygamber Efendimiz'in Bakara Sûresi'nin ilk 5 âyetini, kabrin başucunda; son iki âyetini ise ayakucunda okuduğu, konuyla ilgili nakledilen rivâyetler arasında bulunmaktadır.⁵⁰¹ ** Sadece bir kabri ziyârete gelmiş olsa bile okuduklarını orada yatmakta olan tüm mü'minlere bağışlamalı. Çünkü böyle yaparsa, ziyâret ettiği ölünün sevabından bir şey eksilmeden tüm ölülere aynı oranda taksim edilir.⁵⁰²

⁴⁹⁵ Ali el- Kârî (Aliyyü'l-Kârî) el-Herevî, Molla Ali b. Sultan Muhammed (v. 1013/1605), *Şerhu Fıkhu'l-Ekber*, trc. Yunus Vehbi Yavuz, Çağrı Yay., İst. 1979, s. 145

⁴⁹⁶ Mübârekfurî, age., c. 4, s. 157.

⁴⁹⁷ Tirmizi, age., *Cenâiz* 58.

⁴⁹⁸ İbn-i Âbidîn, Seyyid Muhammed Emîn bin Ömer bin Abdülazîz (v. 1252/1836), *Reddü'l-Muhtar*, Şâmil Yay., İst. 1994, c.1, s. 343,334.

⁴⁹⁹ Ebû Davud, age., *Cenâiz*, 20; İbn Mâce, age., *Cenâiz* 4, c. 1, s. 506.

⁵⁰⁰ Hatipoğlu, age., c. 4, s. 273,274.

⁵⁰¹ Şensoy, age., s. 149,150

⁵⁰² İbn-i Âbidîn, age., c. 1, s. 343,334

Bâzı âlimlere göre, burada geçen “mevta” kelimesinden, ölüm döşeğindeki hastalar kastedilmiştir. Fakat bu kelimeyi, hakikî manadan çıkarıp mecâzî manaya hamletmeye bir karîne bulunmalıdır. Mezkûr rivâyette ise böyle bir karîne mevz-û bahis değildir. Cumhur ulemâya göre kişinin yaptığı nâfile ibâdetin sevabını, bir ölüye veya diriye vermesi câizdir. Yapılan ibâdet, namaz, oruç, hac, sadaka, Kurân kırâati olabilir. İbâdeti yapanın sevâbından da bir şey eksilmez. Ebû Hanife ve İmam Ahmed de bununla hükmeden âlimlerdendir.⁵⁰³ Bu, ücretsiz okunduğu durum için geçerli olup ücretli okunması husûsu ihtilâfıdır.

Kabirde ücretle Kurân okumak:

a.d.a. Hanefî ve Hanbelî âlimlere göre, bunda herhangi bir sevâp olmayıp o ücreti hem veren ve hem de alan, günâh işlemiş olur.

a.d.b. Şâfiî ve Mâlikî âlimlere göre ise, ücretli okumak (veya okutmak) dahi câizdir. Bu konudaki delilleri de Rasûlullah (s.a.v.)’ın “karşılığında ücret aldığınız şeylerden ücret alınmaya en lâıyk olanı Allah’ın kitabıdır”⁵⁰⁴, meâlindeki sözüdür.

a.d.c. Mutezile ise, “kişi için ancak, çalıştığı(nın karşılığı) vardır, âyetine istinâden, Kurân kırâatinden hiçbir şekilde ücret alınamayacağını iddia etmiştir.”⁵⁰⁵

a.e. Kabre Duruş Mesâfesi: Kişinin kabre yakın veya uzakta oturması, ölünün sağlığındaki yakınlığına göre ayarlanır. Yâni kişi, onun sağlığında yakınına varıp oturabiliyormuşsa -yâni emsâliymişse- yine yakınında oturur; sağlığında tazîm ve hürmet ederek çok yaklaşmadığı zâtların kabirlerine de çok sokulmayıp aynı hürmetle biraz uzakta ve edebe riâyet ederek oturur.

b. Ziyâretçinin Yapmaması Gereken (Yapması Yasak Olan) İşler

b.a. Ziyâretçi, kabir ziyâretinin meşrû kılınış amacını aşacak her türlü davranıştan uzak durur, kabir başında lüzûmsuz konuşmalara girmez, ölünün kötü hallerini dile getirmez ve ziyâretinin amacına ulaşması için azami derecede gayret gösterir.

⁵⁰³ Hatipoğlu, age., c. 4, s. 273,274.

⁵⁰⁴ Buhârî, age., *İcâre* 16, tıb 34; İbn Mace, *ticarat*, 8.

⁵⁰⁵ Hatipoğlu, age., c. 4, s. 276 .

b.b. Kabre Oturmak ve Üzerinde Yürümek: Kabir ziyâretinde bulunan kimse, kabir üzerine oturmaz ve yaslanmaz (*), kabristanda böbürlenerek çalımlı çalımlı yürümez, kabirleri çiğnemez.⁵⁰⁶

Kabre bilinçli-bilinçsiz oturmak ve üzerinde yürümek, ziyâret veya başka bir maksatla gelen kimselerde görülebilecek işler cümlesindendir. Nitekim bunlar, Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında da vukû bulmuş olup Rasûlullah tarafından yasaklanmıştır. Oturmaktan kasıt, abdest bozmak veya yas tutmak olabilir, denmişse de⁵⁰⁷, genel manada anlaşılması daha uygun olup, dinlenmek için oturmak bile buna dâhildir⁵⁰⁸. Çünkü kabre oturmada, (niyet olarak bulunmasa bile, en azından bunu düşünmemekten doğan) bir hakkı hafife alma vardır. Aynı şekilde Hz. Peygamber (s.a.v.), mezarların üzerinde yürünmesini de nehyetmiş.⁵⁰⁹

b.c. Kabirlere ihtiyaç giderme: Bu konuda bir uyarıda bulunmayı gerekli görmüyoruz. Çünkü bir nebzecek îmanı olan kimse, böyle bir gayri ahlâki davranışa temâyül etmez.

Netice olarak, kabirlerin üzerine oturmak ve kabirler üzerinde yürümek -ölülere saygı duymak gibi ahlâkî bir vazîfeyi ihlâl etmek olacağından- Allah Rasûlü (s.a.v.) tarafından yasaklanmıştır. Bunlar yasak olunca, abdest bozmak gibi davranışlar, hayli hayli yasak olur.

* Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v.): "Sizden birinizin ateş koru üzerine oturup elbiselerini yakan ateşin vücûduna işlemesi, kabir üzerine oturmasından hayırlıdır", buyurarak kabir üzerinde oturmamaya, kabre yaslanırken gördüğü bir sahabiye: "Bu kabir sahibine eziyet etmel", buyurarak kabre yaslanmamaya dikkat çekmektedir.

⁵⁰⁶ Toprak, age., s. 446-449.

⁵⁰⁷ *Sünenü'n- Nesâi Terceme ve Şerhi*, trc. Ahmed Muhtar Büyükçınar, Ahmed Tekin, Ömer Faruk Harman, Yaşar Erol, Kalem Yay., İst. 1981, c. 2, s. 672.

⁵⁰⁸ Hatipoğlu, age., c. 4, s. 422.

⁵⁰⁹ İbn Mace, *Cenâiz* 45, c. 1, s. 506.

b.d. Ziyâretçi, bâzı câhillerin yaptıkları gibi; mezar taşlarına ve duvarlarına sarılıp el sürmez, taşları ve yerleri öpmez, mezara eğilmez, kabri -Peygamber ve velilerin mezarı da olsa- tavâf etmez. Çünkü bunların her biri insânı, sevap kazanmaktan öte günâha sokan ve haram işleten birer çirkin bid'atlardır.

b.e. Mezar başında ayakta dikilmek, mezar çevresini ikâmetgâh edinmek, mezar bekçisi olmak ve türbelere -Beytullah (Kâbe)'miş gibi- perde asmak, mezarlar üzerine mescid yapmak, mezarlar üzerinde yapılan mescidlerin yanbaşılarında oturmak veya orası sanki Mescid-i Haram (Kâbe)'miş gibi önlerinde ayakta dikilmek gibi hareketler, yetkili âlimlerin ortak görüşü ile yasaktır ve Sünnet'in delaleti ile haramdır. Oysa bâzı kimseler bir takım mezarlar karşısında, Kâbe'nin önünde olduğundan daha büyük bir saygı ile ayakta dikiliyorlar. Aynı zamanda söz konusu mezarlık bağlıları, mezarlar üzerinde yapılan ve hem Allah (C.C.) hem de Rasûlullah (s.a.v.) tarafından haram olduğu bildirilen bu mescidlere, normal mescidlerden daha çok saygı gösterirler.

Hatta şeytan bu bid'atları bâzı kimselerin şahıslarında, müşriklik derecesine götürebilmiştir. Öyle ki, böylelerinin bâzıları ya bir peygamber ya bir şeyh veya bir ehl-i beyt mensûbunun mezarı üzerine kurulan ziyâretgâhları (meşahidleri) ziyâret etmeyi, Kâbe'ye düzenlenen hac ziyâretlerinden daha üstün sayarlar ve bu ziyâretlere, "Hacc-ı Ekber (En büyük Hac)" adını verirler.

b.f. Kabirde Kurban Kesmek: Câhiliye Arapları bunu daha çok, hayatında cömertliğiyle tanınan kimselerin kabirleri etrafında, o kişinin cömertliğinin bir göstergesi, bir övünç kaynağı olarak (kabir yanında kurban kesmek veya hayvan boğazlayarak) yaparlardı.⁵¹⁰ Rasûlullah (s.a.v.), böyle çirkin bir câhiliyet âdetinin Müslümanlar tarafından devam ettirilmesine râzı olmamış, bunu yasaklamıştır.⁵¹¹ Günümüzde bâzı zamanlar türbelerde rastladığımız "kurban kesme" de, bu cümledendir.

b.g. Kabre Doğru Namaz Kılmak: Kabir yanında sevabını ölüye bağışlamak için veya başka gâyelerle namaz kılmayı dînimiz hoş karşılamamıştır.⁵¹² Namazdan kasıt, cenâze namazı dışındaki namazlardır. Çünkü Hz.Peygamber'in, cenâze namazı

⁵¹⁰ *Sünen-ü Ebî Dâvûd Terceme ve Şerhi*, ag.yazar., c. 12, s. 123.

⁵¹¹ Ebû Dâvûd, age., *Cenâiz* 68.

⁵¹² Toprak, age., s. 466-482

hususunda bizâtihi tatbîkatı olmasına rağmen, bunun dışındakiler hakkında kesinlik ifâde eden nehiyleri vardır. (*) Namazda, sadece Allah (C.C.)'ın hakkı olan ta'zim bulunduğundan, kabirlere karşı namaz kılmak yasaklanmıştır.⁵¹³ Hanefi, Şafi ve diğer bir çok âlime göre böyle bir fiil, mekrûhtur.⁵¹⁴ Şâyet kabre karşı kılınan namazda ta'zim varsa, böyle bir hareket, küfür olur.⁵¹⁵

Bununla birlikte mezarlar yanında namaz kılmak, oraları mescid yapmak, mezarlıklarda duâ ve dilekte bulunmak, yâni duâ etmek için özellikle mezarları seçmek, mezarlıklardan medet ummak⁵¹⁶, kabrin yanında namaz kılar gibi elini bağlayıp durmak ve sonra diz çöküp oturmak, ziyaret için abdest almak, yâhut teyemmüm etmek⁵¹⁷ de böyledir.

* **Kabre Cenâze Namazı Kılmak:** Belli sebeplerle bir cenâzenin, namazı kılınmadan defnedilmiş olması mümkündür. Cenâze namazı gibi, her fert için farz-ı kifâye olabilecek önemdeki bir namazın bu gibi durumlarda varıp kabrinde edâ edilmesi⁵¹⁸, böylece o medfûnun hakkının ödenmesi, Sünnet'e uygundur. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Sünnet'inde "kabre cenâze namazı kılmak" gibi bir fiile defalarca rastlayabilmekteyiz. Rivâyetlere göre Rasûlullah (s.a.v.), kimi zaman Müslüman bir ferdin defninde bulunmuş, hemen akabinde cenâze namazı kıldırması⁵¹⁹, kimi zaman da Kendisine haber verilmediği için definde bulunamamış, bu sebeple hemen o sabah⁵²⁰ veya biraz geçtikten sonra haberi olunca⁵²¹ gidip o kimse için cenâze namazı kılmış ve yanında bulunan sahâbiler de arkasında saf tutmuşlardır. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in, ölümünü sonradan öğrenip de gidip namazını kıldığı erkek veya kadın bu kimseler, ya farklı kişiler olup bu olay, bir kaç kez vukû bulmuştur; veya bu kimseler, aynı kişi olup rivâyetler arasındaki ihtilâf, bir takım râvi tasarruflarından kaynaklanmaktadır. Neticede, kabirlerinde cenâzeler için namaz kılmak, Sünnet'e uygundur. Namazı kılınamayan bir cenâze, en azından defninden sonra, kendisine olan bir hakkın yerine getirilmesi ve Müslümanlar'ın da üzerlerindeki farziyet sorumluluğunu eda etmeleri bakımından uygun düşer.

⁵¹³ *Sünen-ü Ebi Dâvûd Terceme ve Şerhi*, ag.yazar., c.12, s. 133

⁵¹⁴ Ahmed Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, Sönmez Neşr., İstanbul 1979, c. 5, s. 247

⁵¹⁵ *Sünen-ü Ebi Dâvûd Terceme ve Şerhi*, ag.yazar., c. 12, s. 133

⁵¹⁶ İbn Teymiye, *el-Cevâbü'l....agk.*, s. 16.

⁵¹⁷ Toprak, age., s. 466-482.

⁵¹⁸ Bilmen, Ömer Nasuhî, *Büyük İslâm İlmihali*, İst., 1966, s. 251

⁵¹⁹ Müslim, age., *Cenâiz* 68,69, c. 2, s. 672; İbn Mâce, age., *Cenâiz* 32, c. 1, s. 506.

⁵²⁰ İbn Mâce, age., *Cenâiz* 32, c. 1, s. 506.

⁵²¹ İbn Mâce, age., *Cenâiz* 32, c. 1, s. 506.

b.h. Kabir Sahibine Ağlamak: Gülmek, nasıl ki bir sevinç ve mutluluğun ifâdesi ise; ağlamak da çoğu defa, bir üzüntünün ifâdesidir. İşte bu gibi durumlarda Peygamber, sabrı tavsiye etmiş⁵²² ve belki de nübüvvetin bir hikmeti olarak, insânların sıkıntısını idrak ederek onları, sükûnete zorlamamıştır.⁵²³

Hz. Peygamber'in bizzat kendisi, bu durumları yaşamış olmakla, bu konuda tecrübe sahibidir. Nitekim O, Mute'de şehit olan sahabiler⁵²⁴, ve Maûn Kuyusu'nda şehit edilen kurrâ (hafızlar)⁵²⁵ için büyük hüznü duymuş, Oğlu İbrahim'in⁵²⁶, kızı Ümmü Külsüm'ün⁵²⁷ vefatlarında ve bir de kızı Zeyneb'in⁵²⁸ vefatında, üzüntüsünün tesiriyle gözlerinden yaşlar boşalmış. Tüm bunlara karşın Hz. Peygamber'in, bir çok kimseyi ağlamaktan nehyettiğini, hatta bâzen ağlayanlar hakkında çok sert ifâdeler kullandığını görmektediriz. Örneğin birini, kadınların ağlamasını susturmak üzere vazifelendiriyor ve bu kimse, kadınları susturamayınca Peygamber ona: "Hadi git! Onların ağzına toprak saç!" buyurmuştur.⁵²⁹

Ümmü Atıyye'nin ifâdesine göre, Hz. Peygamber'e, Mümtetine 13.âyet⁵³⁰ nazil olunca, Hz. Peygamber, kadınlardan, sesli ağlamayacaklarına (nihaya) dair de biat almıştı.⁵³¹ Hadîste geçen "*nihaya*", *yüksek sesle ağlamak demektir*. Böyle ağlayan kimseye, "*nâyiha*" denir.⁵³² Hz. Peygamber, niyâhayı yasaklamış⁵³³, bunun câhiliyet adetlerinden olduğunu söylemiş⁵³⁴, (daha çok kadınlarda görüldüğü için) nâyiha kadına

⁵²² Buhârî, age., *Cenâiz* 32,42, *ahkam* 11; Müslim, age., *Cenâiz* 14, 15, c. 2, s. 672.

⁵²³ Ebû Davud, age., *Cenâiz* 16; İbn Mâce, age., *Cenâiz* 53, c. 1, s. 506.

⁵²⁴ Buhârî, age., *Cenâiz* 40.

⁵²⁵ Buhârî, age., *Cenâiz* 45.

⁵²⁶ Buhârî, age., *Cenâiz* 43, 45; Müslim, age., *Fedail* 62.

⁵²⁷ Buhârî, age., *Cenâiz* 46.

⁵²⁸ Şevkani, Kadı Muhammed b. Ali (v. 1250/1834), *Neylû'l-Evtâr*, Kevser Yay., İst., ts., c. 4, s. 85.

⁵²⁹ Buhârî, age., *Cenâiz*, 40; Müslim, age., *Cenâiz* 29, c. 2, s. 672.

⁵³⁰ *Mümtetine* 60/13: ("Ey Peygamber! Mü'min kadınlar, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşturmak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek,5 hiçbir iyi işte sana karşı gelmemek konusunda sana biat etmek üzere geldikleri zaman, biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan bağışlama dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.")

⁵³¹ Buhârî, age., *Cenâiz*, 45; Müslim, age., *Cenâiz* 31-33, c. 2, s. 672; Ebû Davud, age., *Cenâiz*, 24; İbn Mâce, age., *Cenâiz* 51, c. 1, s. 506.

⁵³² Hatipoğlu, age., c. 4, s. 444.

⁵³³ Buhârî, age., *Mümtetine* 3; Ebû Davud, age., *Cenâiz*, 24; İbn Mâce, age., *Cenâiz* 51, c. 1, s. 506.

⁵³⁴ Müslim, age., *Cenâiz* 29, c. 2, s. 672; İbn Mâce, age., *Cenâiz* 51, c. 1, s. 506.

lânet etmiş⁵³⁵ ve böyle kimselerin tevbe etmeden öldükleri taktirde Allah (C.C.)'ın, kendileri için katrandan elbise, ateşten gömlek kestireceğini⁵³⁶ ifâde buyurmuşlardır. Buna göre denebilir ki Hz. Peygamber, mutlak manada ağlamayı yasaklamamış, bir câhiliye adeti olan niyahadan menetmiştir. Zira böyle yapmak, haddi aşmak manasında dengesizce bir tavır olup belki Allah (C.C.)'ın takdirine rıza göstermeye muhâlif davranışlar kapsamına girer.

Ayrıca maksadı aşmak olarak düşünölebilecek "toplucu ağlama" da İslâm'ın ruhuna ters düşen bir davranış olmakla birlikte, Hz.Peygamber tarafından da men edilmiştir⁵³⁷.

Netice olarak; Hz. Peygamber, insân fıtratının bir eseri olan ve bundan doğan ağlama filini, bizâtihî farklı vesîlelerle tecrübe etmiş, yakın ve sevdiklerinin ölümlerinden doğacak ağlamalarda ashabına, sabrı tavsiye etmiş, fakat teskîn noktasında zorlamada bulunmamış, böylece haddi aşmamak kaydıyla, buna bir ölçüde müsaade etmiştir. Ancak bâzı rivâyetler, ağlamanın, ölü için azap vesîlesi olacağına işâret etmekte, bu da ilk anda bizi, hadîsler arasında bir tenakuz olduğu zannına götürmektedir. Bu sebeple **azap hadîslerini, ayrı bir başlık altında incelemek** uygun olacaktır.

b.h.a. Ağlamanın Azap Vesîlesi Olması: Bu konudaki rivâyetler, iki ayrı kutba ayrılmaktadır. Hz. Ömer, İbn Ömer, Muğire b. Şu'be ve İmran b. Husayn gibi sahabilerden gelen bâzı rivâyetlere göre Hz. Peygamber, "Ölünün, kendisine ağlanılması yüzünden azap göreceği" ni söylemiştir.⁵³⁸

b.h.b. Diğerleri ise Hz. Aişe'nin bunları, birer yanlış anlama olarak değerlendirip tashih mahiyetindeki rivâyetleridir.

Netice olarak; başkalarının, kendisi için ağladığı ölü, bundan dolayı azâba uğramaz. Zira zaman zaman Hz.Peygamber'in bizzat kendisinin de ölüm hadîselerine ağladığını düşünürsek, kişinin azap gördüğü ağlama çeşidinin, sağlığında adeti olan veya ölmeden vasiyette bulunduğu ağlama olacağı açıktır.

⁵³⁵ Ebû Dâvûd, age., *Cenâiz* 24.

⁵³⁶ İbn Mâce, age., *Cenâiz* 51, c. 1, s. 506.

⁵³⁷ Nesâî, age., *Cenâiz* 15.

⁵³⁸ Müslim, age., *Cenâiz* 20, c. 2, s. 672.

Câhiliye döneminde Araplar, ailelerine, öldükleri vakit ağlamalarını, çığlık atarak ve bağırarak ağlamayı vasiyet ederlerdi. Tarafe İbni Abd'in şu beyti, bu cümledendir: *"Ey sevgilim! Ben öldüğümde benim ölümümü, layık olduğu müstesna bir tarzda ilan et. Ölümümünden müteessir olarak, yakını parça parça et"*. Bunun misali pek çoktur. Bu şekilde bir vasiyet, Araplar arasında câri olduğundan ölüye ağlamak, böyle bir vasiyet terettüp ettiğinden, ailesinin ağlamasıyla ölü, azâb görür⁵³⁹.

b.i. Yine mezar sâhibinden -Peygamber ve Allah dostu da olsa- hastasına şifa, derdine çare istemek, (çocuğu olmayanın) çocuk kazanmak için buraya gelip yalvarmak, elbiseden bir parça yırtıp bunu mezarın taşlarına, dikenlerine, çalılarına veya türbenin kapı ve pencerelerine bağlamak ve de bu şekilde hastalıktan kurtulacağına inanmak, bir mezarın bulunduğu yerin ululuğuna inanmak, oranın Allah (C.C.) indinde üstünlüğüne inanmak, bâzı kabirlerin etrafında bulunan ağaç ve taşları kutsal sayarak bunları kesen, yâhut kıranların zarar göreceğine inanmak, velilerin kabirlerinden getirilen toprağı şifa niyetiyle dağıtmak, bâzı türbelerin, bâzı hastalıklara şifa olduğuna inanmak, câhiliye devrinden kalma şirk âdetlerindendir. Bu tür bâtil inançlar, insânı şirke sokar.⁵⁴⁰

b.j. Bunlar yanında şunları da ekleyebiliriz: Kabir yanında uyumak, kabristandaki yaş ot ve ağaçları lüzûmsuzca kesmek, kabrin etrafını kirletmek, çiçeklerini koparmak⁵⁴¹, kabirler üzerinde mum-ışık yakmak, kahkaha ile gülmek, mevtânın şöhretini bildiren yazılar yazmak, bez, çaput, paçavra bağlamak, para koymak, kilit açmak, kısmetin açılması için mezardan medet ummak, kapanmış olan kabri tekrardan açmak, ölüyü kabirden çıkarmak, bir kimseyi öldüğü ev içinde bir yere defnetmek, yer altında mahzenler yapıp ölüyü oralara tabutlar ile koymak, zarûret bulunmadıkça iki - üç cenâzeyi aynı kabre koymak, ölülere çelenk - çiçek bırakmak, bando eşliğinde götürmek, kabrin başında horoz, tavuk gibi hayvanları kesmek, mevtâlara küfretmek, çirkin sözler söylemek...

Ayrıca kabir ziyâreti için yolculuğa çıkmayı nezretmek, ziyâret için belli gün veya günler tahsis edip yılın veya haftanın belirli günlerinde kabirleri ziyâret etmek (ardı ardına yedi gün boyunca cenâze evinde toplanıp Mülk Sûresi'ni okumak, kırkıncı ve ellinci

⁵³⁹ *Sahîh-i Buhârî Muhtasar-ı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, agk., c. 4, s. 395.

⁵⁴⁰ Şensoy, age., s. 151,152.

⁵⁴¹ Toprak, age., s. 446-449.

günlerde dîni merâsim yapmak gibi), özellikle kadınların, Cuma günleri camii yanındaki bâzı mezarları ziyâret için gelip toplanmaları, erkeklerle karışmaları ve kabir başında açılıp saçılmaları, mezar yanında sesli zikir yapmak, kabri isti'lam etmek (el ile selâmlamak), teberrük kastıyla mezarlar üzerine elbise veya mendil bırakmak, şikâyet dilekçesini ölüye takdîm etmek ve kabirde bulunanın -bunu çözeceğine inanarak- onu kabre koymak, karısı ölüp de evlenen erkeğin -evlendiği gece ayrılık ateşiyle kabrinin yanacağı inancıyla- ölen hanımının kabrine su dökmesi. Daha iyi olur zannıyla ve daha makbuldur, inancıyla kabir yanına duâ için gitmek⁵⁴² ve bunlar gibi pek çok yanlış hareket ve tutumları dînimiz, hoş karşılamamıştır. Kimisi haram, kimisi ise mekrûh dâiresi içerisinde değerlendirilmiştir.

Bu tür bâtil âdetler terkedilmelidir. En büyük hürmet ve saygı, böyle bâtil hareketleri terketmekle olur. Hürmet ve saygının bir ölçüsü olmalıdır. Bu ölçü de, İslâm'ın gösterdiği kâidelere itaat etmektir. Peygamberlere, evliyalara tazim, onların yolundan yürümekle, nasihatlarını dinlemekle olur. Ancak bu türlü saygı ve sevgiden hayır umulabilir⁵⁴³.

D. Kabir Ziyâretlerinde Görülen Yanlış Hareketlerin Kaynağı

Araştırmacılardan bâzıları, kabir ziyâretlerinde görülen yanlış hareketlerin nereden kaynaklanmış olabileceği üzerinde durmuş ve yapılan hareketler arasındaki benzerlikler sebebiyle, bunlardan bir kısmının İslâm öncesi Câhiliye toplumlarından, bir kısmının da Yahûdi ve Hristiyanlık başta olmak üzere, diğer dinlerden geçmiş ve Müslümanlar arasında yayılmış olabileceğini belirtmişlerdir.⁵⁴⁴

Buna göre: Türbelerin pencerelerine veya yanındaki çalılara, ağaçlara çaput bağlama, düğüm yapma adeti, Türkler'in İslâm'ı kabûl etmeden önceki dinleri olan, Şamanizm'den geçmiş olabilir. Çünkü böyle bir âdet, Şamanizm'de vardır ve bağlanan çaputlara, "yalama" adı verilmektedir⁵⁴⁵. İslâm'da olmayan bu yanlış hareketin, özellikle

⁵⁴² Toprak, age., s. 466-482.

⁵⁴³ Gürel, age., s. 146-148.

⁵⁴⁴ Toprak, age., s. 482.

⁵⁴⁵ Abdulkadir İnan, *Türbelere Paçavra Bağlama ve Mum Yakma Hurâfesinin Menşei*, Diyanet Dergisi, yıl 1961 (yıllık), Ank. 1962, s. 39,40,41,180,181; Mehmet Çiftçi, *İslâm'da Bâtıl İnanışın Yeri Yoktur*, Diyanet Dergisi, c. 4., sy. 5-6, Mayıs-Haziran, Ank. 1965, s. 72.

Türkler arasında yaygın oluşu da bu fikri destekler.⁵⁴⁶

Mum yakma adeti de yine eski câhiliye adetlerindendir. Eski çağlarda yalnız evliya sayılanların değil, başka ölümlerin de mezarlarında veya öldükleri yerde mum yâhut ateş yakmak, bir nevi kurban sayılırdı. Bu âdet, eski Türkler'de görüldüğü gibi, Hristiyanlıktan önceki Helenler ve Romalılar'da da vardır. Onlar Hristiyan olduktan sonra bu eski âdet, Hristiyan din adamları tarafından dîni âyinlere sokulmuştur. Daha sonra Müslümanlar'a da geçmiş olan bu âdet, her halde Hristiyanlar vasıtasıyla geçmiş olmalı. Bu hareketin kaynağını bâzı araştırmacılar, Mecusilik'teki ateşe tapıcılığa ve ateşin kutsallığına kadar indirirler⁵⁴⁷.

Kabirler üzerine ibâdethane, kubbe ve bina yapmak adeti, Yahûdi ve Hristiyanlıktan bâzı guruplar tarafından, şeytanın da saptırması ve yardımıyla, ihdas edilmiştir ki Rasûlullah (s.a.v.), onları lânetlemiştir. Daha sonra bu türlü süslü türbe ve binalar, pek çok kimsenin ibâdethanesi olmuştur ki, eski Mısırlılar'da da kabirlerde ibâdet edip dertlerine deva arayanlar vardır⁵⁴⁸.

Doğrusu, bunların İslâm'i olmadıklarıdır. Nereden gelirse gelsin bunlar, Allah (C.C.) ve Rasûlü (s.a.v.)'nden gelmemiştir ve İslâm'da meşrû bir hareket değildir⁵⁴⁹. Kaynağı ne olursa olsun, bu sayılan yanlış hareketler (bid'atler), Müslümanlar'ı sarmış olan hastalıklardır ve şeytanın da yardımıyla yayılıp gitmektedir. Süfyan-i Sevrî (v. 161/778) şöyle demiştir: "*Bid'at, İblis'e masiyetten (günâhtan) daha sevimlidir. Çünkü günâhtan tevbe edilir ama bid'atten tevbe edilmez*"⁵⁵⁰. Çünkü onu yapan, doğruluğunu kabûl ederek, meşrû olduğuna inanarak yapmıştır.

Kabirlere ziyârete giden insânlardan bir kısmı, gerçekten yaptıkları hareketin, kendilerine fayda vermeyeceğini de kabûl ettikleri halde, hâlâ hareketlerinde ısrar ederler. Meselâ, ağaç ve çalılara paçavra bağlayan bir kadına, "Bunu, niçin yapıyorsunuz" diye

⁵⁴⁶ Toprak, age., s. 482,483.

⁵⁴⁷ İnan, ag.makale, 181,182.

⁵⁴⁸ Şehristânî, Ebu'l-Feth Taceddin Muhammed b. Abdülkerim (v. 548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Muhammed Seyyid Kilânî, *Zeylû'l-Milel ve'n-Nihal*, Daru'l-Marife, Beyrut 1961, c. 2, s. 8.

⁵⁴⁹ Toprak, age., s. 483.

⁵⁵⁰ Kurtubî, age., c. 7, s. 141.

sorarsanız, "Bilmem, valla herkes bağlamış, ben de bağladım", der.⁵⁵¹

Aslında ibâdet etmek için yaratılan, yâni bu kâbiliyette yaratılan insân, vâcib ve sünnetlere tam riâyat etmeyince, ibâdetsiz ya da eksik yaptığı ibâdetleriyle geçen hayatında, rûhi bir tatmin duymadığı için hissiyatını, yeni yeni âdetlerle, bid'atlarla tatmîn etmeye çalışıyor ve yanlış hareketler çoğalıyor. Böylece çoğu kez, bilmedikleri için Sünnet'ten uzaklaşanlar, bid'atlara sarılıyorlar.⁵⁵²

Müslümanlar'ın Yanlış Bid'at İnanç ve Hareketlere Meyletmelerinin Sebepleri

1. Câhillik: Câhillerin, bâzı din ve mezhep sâliklerinden görüp de mâhiyetini bilmedikleri bir çok bid'at ve hurâfeleri körükörüne taklit etmeleri şeklindeki cehâlet.

2. Menfaatperestlik: Cemiyet içerisindeki menfaatperestler, câhil halk tabakalarının âdet ve arzularına uyarak atalardan kalma ve İslâm'la uzaktan-yakından ilişiksiz bid'at ve hurâfeleri desteklerler. Bunlar sâyesinde bu yanlışlar, toplumda bir bulaşıcı hastalık gibi yayılır gider. Hatta Müslümanlar'ın hâlini inceleyen gayr-i müslimler, bunları İslâmî işlerden zannederler ki, böylece yabancılar memleketlerinde, bu hareketlerin tasvîrini yaparak İslâmî amelleri küçümser, dolayısıyla İslâm Dîni'ni kötülerler. Böylece bu hareketleri yapan, yapılmasına göz yuman menfaatperestlerin de suçu büyümüş olur. Buna, kabir ve türbeler yoluyla menfaat temin edenlerin, kasten veya bilmeden uydurdukları ve hatta bâzen "hadîstir", dedikleri ve yaydıkları uydurma sözleri de ilave etmek gerekir⁵⁵³.

3. Halk arasında Dolaşan ve Çoğu Asılsız Olan Hikâyeler: Falan kişi, filan türbeye gitmiş de o kabirde yatan kimseden medet umunca işi hemen oluvermiş; filanca türbede kurban kesilip yatırdan murat istenirse, dilekler hemen yerine gelirmiş... gibi pek çok uzun hikâyeler, türbe ve mezar hizmetçileri ile maişetini bu yolla temin edenlerin hâfızalarında yığın yığın yerleşmiş, nakşolunmuştur. Çoğu kez, anlattıklarına kendileri de inanmazlar ama menfaatleri gereği, böyle söylemeye kendilerini mecbûr ederler. Bu hikâyeleri duyan bîçare felaketzede, derdine çare ümidiyle oralara kendini atar. Fırsat

⁵⁵¹ Toprak, age., s. 483,484.

⁵⁵² Toprak, age., s. 485.

⁵⁵³ Toprak, age., s. 486,487.

kollayan şeytan da bu zavallının kalbine, oralarda duâ ederse hemen kurtulacağı vehmini yerleştirir. Câhil adam, derin bir duygu ve safça bir ihlâsla gidip türbede duâyâ başlar. Cenab-ı Hakk da, bu kadar derin bir iştiyâk ve ihlâsla yaptığı duâsını, kalbindeki kırıklık, duygularındaki ihlâs ve hüzünden dolayı –mezarı hesaba katmadan- kabûl eder.⁵⁵⁴

Eğer bu kadar iştiyâklı bir duâyı insân, değil mezar ve türbede; handa, hamamda, caddede bile yapsa, şüphesiz Allah (C.C.) kabûl eder, ama câhil adam, bu inceliğin farkına varamaz. Duâsının kabûlü hakkında, türbenin ya da yatırın faydası oldu, zanneder. Halbuki Allah (C.C.), darda kalan herkesin, samimiyetle yaptığı duâsına icâbet eder (kabûl eder). Bu isterse fâsık ve fâcir, hatta kâfir olsun. Duâsı kabûl edilen her adam hakkında, Allah (C.C.)'ı razı etmiş ve kendisini Allah'a sevdirmiş kimsedir, denemez. Çünkü Allah (C.C.) dilediği herkesin duâsına icâbet eder.⁵⁵⁵

İslâm'ın itikat ve ibâdet anlayışına uymayan hatalı inanç ve amelleri ortadan kaldırmanın yolu, cebir ve şiddet değildir. Sen şusun, sen busun, diye ithâm etmek de değildir. İslâm'a göre mürşidin görevi, bu türlü hataları bir mücadele konusu olarak değil de; bir irşad, telkin, terbiye ve ta'lim mevzuu olarak görmektir. Gerçi biraz uzun vadeli bir yatırımdır bu, ama din eğitimi vererek genel bilgi seviyesine yükseltmek ve böylece câhillikten kurtarmak, bu nevi yanlış hareketleri ortadan kaldırmanın en iyi yoludur. Çünkü her kötülüğün başı cehalettir.⁵⁵⁶

H. Kabir Ziyâretlerindeki Hedefler

Ziyâret, bir yere gelmek–gitmek demektir. Kabirleri ziyâretteki geliş ise, pek çok maksat için olur. Ama bunların en ehemmiyetlisi ve nazar-ı dikkate alınmaya en evlâ olanı, kendisi sebebiyle, kişinin kalbinin rikkate kavuştuğu (kalbinin yumuşadığı), uygulandığı, gözünün yaşardığı, dünyâ sevgisinin kalbinden silindiği ziyârettir, geliştirebilir. Çünkü kabirleri görmek, bunu doğurur.⁵⁵⁷ Kabir Ziyâretlerindeki maksatları üç madde halinde de ifâde edebiliriz:

⁵⁵⁴ Toprak, age., s. 488.

⁵⁵⁵ Birgivi, age., s. 242,243.

⁵⁵⁶ Toprak, age., s. 489.

⁵⁵⁷ Râzî, age., c. 23, s. 371 .

1. Ölümü Hatırlamak

Bununla ziyâret edenin, ölümü ve ölüleri hatırlayıp düşünmekle fayda elde etmesini kastetmekteyiz.

Ölümün mahiyeti tam olarak kavranamamıştır. Ancak ölüm, iyi-kötü, genç-yaşlı ayırt etmeden, herkesin başına gelen bir hakikattir. Aslında insân, doğduğu andan itibaren ömür sermayesini tüketmeye başlamakta ve kabre yaklaşmaktadır.

Ölümden sonraki hayatı hatırlatan en müşahhas nesne “ölüm” olduğu için Allah (C.C.), ölümü çok hatırlamaya teşvik etmiş ve ölümü anmayı, hayra alâmet saymıştır. Nitekim Rasûlullah (s.a.v.), “*Lezzetleri yok edici olanı, yâni ölümü çok hatırlayın (hatırınızdan hiç çıkarmayın)!”, buyurmuştur.*⁵⁵⁸

Yüce Allah (C.C.) Tekâsür Sûresi’nde, dünyâ zevklerine dalıp da kabre varıncaya dek ölümü hatırlamayanların, kabirde gerçeği görececeklerini ve dünyâda iken kendilerine verilmiş olan tüm nîmetlerden sorguya çekileceklerini haber vermektedir. Kurân-ı Kerim, dünyâ hayâtının rengarenk güzelliklerinin hep geçici olduğunu göremeyen ve bu dünyâyâ imtihan için geldiklerini unutanların ölüm anındaki acıklı durumlarını ve dünyâyâ dönüşü arzulamalarını, “*Nihâyet onların (kâfirlerin ve müşriklerin) her birine ölüm geldiği zaman onlar şöyle diyecekler: ‘Rabbim, beni (dünyâyâ) geri çevir! Ta ki ben, terkettiğim îmanı yerine getireyim, sâlih bir amelde bulunayım’.* Hayır (Artık dünyâyâ dönülmez)! Onların her birinin söylediği bu sözler, söyleyene ait faydasız bir laftır. Önlerinde ise bir berzah vardır; diriltilecekleri güne kadar oradadırlar⁵⁵⁹”, şeklinde anlatıyor.

Onların bu dünyâyâ dönüş arzuları, şüphesiz o ana kadar geçirdikleri hayatlarını devam ettirmek ve yine mallarıyla, mülkleriyle oylanmak için değildir. Artık gerçeği gördükleri için Allah (C.C.)’a itaat gâyesiyle dünyâyâ dönüşü arzu etmektedirler ki; kâfir ve münâfıkların ölüm anında bu hasretlerinden başka -biri kıyamet günündeki azâbı görünce, biri de Cehennem’e ebedî kalmak üzere girince- olmak üzere iki defa daha dünyâyâ

⁵⁵⁸ Tirmizi, age., *Zühd* 31, c. 3, s. 379; İbn Mâce, age., *Zühd* 31, c. 2, s. 1422.

⁵⁵⁹ Mü’minun 23/99-100.

dönüşü arzulayacakları, Kurân'da haber verilmiştir.⁵⁶⁰

Ne gariptir ki pek çoğumuz, ölümün yaklaştığını anladığımız zaman Allah (C.C.)'ın huzuruna temiz çıkmak için duâ ve niyâza, tevbe ve istiğfara başlarız. Gerçek şudur ki biz her gün, her saat, her dakika, her an, azar azar ölüme yaklaşmakta ve ölmekteyiz. Çünkü âhiret hazırlığı için verilmiş olan ömürlerimiz geçmektedir. Binâenaleyh tâ ölüm döşeğine kadar geciktirmeden her an ölümü hatırd tutmalı ve ölüme hazır olmalıyız. Ölüme hazır olmak ise kısaca, iyi yaşamak demektir. Dâima her hususta güzel hareket etmek için, ölümü hatıra getirmek ve ölüm arefesinde yaşadığını bilmek kâfidir.⁵⁶¹

Ölüm, kardeşi kardeşten, evladı anneden, karyı kocadan ayırır. İnsanı, uğruna âhiretini yaktığı, canından çok sevdiği mallarından ayırır ve çoğu kez sevdiği mallarını, sevmediği kimselere bırakır. Kendisi orada cezâsını çekerken başkaları da sefâsını sürer. Ölüm nice toplulukları dağıtır, nice mâmureleri viraneye çevirir. Dünyâda tûy döşekleri beğenmeyen nazenin vücûtları topraklarda çürütür.⁵⁶²

Niceleri vardır ki, ruhları bedenlerinden ayrıldığı ve gerçeği gördükleri zaman geride bıraktıkları akraba ve yakınlarına şöyle seslenirler: "Ey ailem, ey çocuğum (veya çocuklarım)! Dünyâ benimle oynadığı, beni oyaladığı gibi sizinle de oynayıp oyalamasın! Helal-haram mal topladım; faydası size, zararı bana oldu. Benim gibi olmaktan sakının!"⁵⁶³

Ama ne yazık ki, dünyâyâ dalmış olanlar, bu sese kulak veremez, buna kulak vermeye vakit bulamaz ve ölümden sonrasını düşünemezler. Ölümden ve ölümlerden ibret alamazlar. Fakat ne kadar ölümü düşünmeseler, ölümden kaçırsalar da çaresiz. Bir gün mutlaka ölüm ağına, onlar da düşeceklerdir.

⁵⁶⁰ Bkz. Şûra 42/44: ("Allah kimi saptırırsa, artık onun bundan sonra bir dostu olmaz. Azabı gördüklerinde, zalimlerin: "Dönecek bir yol yok mudur?" dediklerini görürsün.") ; Fâtır 35/37: ("Onlar cehennemde, Ey Rabbimiz! Bizi buradan çıkar ki dünyada iken işlemekte olduğumuzdan başka ameller, salih ameller işleyelim, diye bağırsırlar. (Onlara şöyle denilir:) Sizi, düşünüp öğüt alacak kimsenin düşünüp öğüt alabileceği kadar yaşatmadık mı? Size uyarıcı da gelmişti. Öyle ise tadın azabı. Çünkü zalimler için hiçbir yardımcı yoktur.") .

⁵⁶¹ Toprak, age., s. 74,75.

⁵⁶² Toprak, age., s. 72.

⁵⁶³ Şa'rani, age., s. 22.

Ölümü Anmanın Sahibine Sağladığı Faydalar

a. İslâm'da ölümü hatırlamak ve ölümden sonrasını düşünmek, mü'mine dünyâ hayatını zindan etmek için tavsiye edilmiş değil; aksine bu tavsiye, dünyâsını mâmur etmesi ve âhiretine de hazırlıklı olarak yaşaması, her iki dünyâsı için müsbet faâliyetlerinden ötürü saâdet ümidiyle yaşaması ve bedbaht olmaması içindir. Kışlık hazırlığı tam olan kimseyi, kışın gelişi korkutmadığı gibi; âhîret hazırlığı tam olan kişiyi de, ölümün gelişi korkutmaz.⁵⁶⁴

b. Mü'min dünyâdan ayrılırken, kıyametinin kopacağını⁵⁶⁵ ve ölünce meleklerin önden ne gönderdiğini, insânların ise, cenâzenin ardından giderken, geriye ne bıraktığını soracaklarını bilir.⁵⁶⁶ Kabrin, karanlık, yılan, çıyanla dolu, dar ve yalnızlık evi olduğunu, orada sorguya çekileceğini ve kabri bu vahşet halinden kurtarıp Cennet bahçelerinden bir bahçe haline getirmenin kendi elinde olduğunu da bilir. Bundan başka kabirde amellerinin Rasûlullah (s.a.v.)'a ve daha önce vefat etmiş olan mü'min akrabalarına arzedileceğini de⁵⁶⁷ bilir. İşte tüm bunları bildiği için de ölümü çok anar, hatta hatırandan hiç çıkarmaz ve ona hazırlık yapar.

c. İnsanların ölümden korkmalarının tek sebebi, ölümden sonraki hayatı hakkıyla bilip ona hazır olmayışlarıdır ki, insânın fazîlet derecesi ve takvası arttığı nisbette ölüm korkusu azalır.⁵⁶⁸ Ölümden sonrasını hatırdan çıkarmayıp ölüme hazır olduğu için ölümden korkmaz. Ölümden korkmanın, varlığı olmayan bir hayalden korkmak olduğunu bilir. Çünkü ölüme hazır olmayan insânları korkutan şey, ölüm değil ölümden sonrasıdır. Zîra eğer ölümden korksalar -bir çoklarının yaptığı gibi- ölümü üzerlerine çekmezlerdi. İnsanların ölüm korkusu, şimşegin çıkışından sonraki gök gürültüsünden dolayı olan korkuya benzer. Nasıl ki insâna zararı dokunan, şimşegin çakışı esnasındaki elektriklenme olduğu halde, insân ondan değil de, zararı dokunmayan gök gürültüsünden ürperiyorsa; aynı şekilde

⁵⁶⁴ Toprak, age., s. 67-70.

⁵⁶⁵ Gazzalî, Ebû Hamid Huccetü'l-İslâm Muhammed b. Muhammed (v. 505/1111), *Ed-Dürretü'l-Fâhire Fi Keşfi Ulûmi'l-Âhire*, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa bölümü, nr. 650/10, s. 312.

⁵⁶⁶ Süyûtî, Ebu'l-Fadl Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr (v. 911/1505), *Şerhü's-Sudûr Bi Şerhi Hâli'l-Mevta Ve'l-Kubûr*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Süleymaniye Ktp., Aşir Efendi Bölümü, nr. 162; Konya Yusufaga Ktp., nr. 7253 ve 7371/3, s. 40.

⁵⁶⁷ Abdullah Sirâcuddîn, *El-İman bi Avâlimi'l-Âhireti Ve Mevakifiha*, Halep 1977, s. 94-97.

⁵⁶⁸ Toprak, age., s. 70,71.

ölüm de ölümden korkan için, ölümden sonrası kadar korkulacak birşey değildir.

Genellikle insânlara, bulundukları ve alıştıkları yerden ayrılmak zor gelir. Bu itibarla dünyâ hayatına alıştıkları için ölümü de pek sevmez, dünyâdan ayrılmak istemezler. Ama mü'mine yakışan, gerçekten seilmeye layık olan şeyleri sevmektir. Herkes yaşamayı sever, ama mü'min, dünyâdaki kısa hayattan çok, âhiretteki ebedî hayatı sever ve ona, orada mutlu yaşamaya hazırlanır.

Ölüm, her canlıya mutlaka uğrayacaktır. Ama asıl ölümden sonrasının nasıl olacağı düşündürüyor insânı. Çünkü ölüm, iyiler için bir kurtuluş çaresi, sevdiklerine kavuşma vesilesi olacağı gibi, kötüler için de azap ve cezâyâ giriş olacaktır. Bu sebeple Ölüm korkusu, ölümden sonrasına hazır olmamaktan kaynaklanır. Âhiretini hazırlamış olan mü'minler, ölüme de hazırdırlar ve ölümden asla korkmazlar.

d. Ölümü hatırlamak, emeli kısaltacağı için dünyâ elemi de azaltır ki, dünyâda emel ne kadar uzun olursa, elem de o nisbetle çoğalır ve insanı Allah (C.C.)'tan uzaklaştırıp dünyâyâ daldırır. Halbuki Allah (C.C.), mü'minlere mal ve evlatlarla oylanmamalarını, ölüm gelmeden önce Allah (C.C.)'ın kendilerine vermiş olduğu dünyâlıktan infak etmelerini (dağıtmalarını) emretmekte, aksi halde böyle yapmayanlara son pişmanlıklarının fayda etmeyeceğini ve âkıbetlerinin hüsrân olacağını bildirmektedir.⁵⁶⁹ Allah Rasûlü (s.a.v.), İnsanların en zâhidinin kim olduğu sorusuna, "İnsanların en zâhidi, kabri ve (orada) çürümeyi unutmayan, dünyâ zînetinin fazlasını terkeden, bâkiyi (âhireti) fâniye (dünyâyâ) tercih eden ve yarınki günlerini saymayıp (dünyâda uzun emeller peşinde koşmayıp) kendisini ölümlerden sayan kimsedir"⁵⁷⁰, şeklinde cevâp vermiştir.

e. Ölümü hatırlamak, katı kalplerin yumuşatıcı ilacıdır. Bolluk ve nîmet içinde onları gafletten, darlıkta olanları da şiddetli elemden kurtarır. Ölümü hatırdan tutan mü'min, dünyâyı sevmez, sabırlı ve kanâatkâr olur, başına gelecek belâ ve musîbetlere sabretmesini bilir ve feverân etmez. Çünkü o, herşeyin Allah (C.C.)'tan geldiğine ve

⁵⁶⁹ bkz. Münâfıkûn 63/9-10: ("Ey inananlar! Sizi, mallarınız ve çocuklarınız Allah'ı anmaktan alıkoymasın; böyle olanlar hüsrana uğrayanlardır. Birine ölüm gelip de: "Rabbim! Beni yakın bir süreye kadar ertelesen de, sadaka versem, iyilerden olsam" diyeceği zaman gelmezden önce, size verdiğimiz rızıklardan sarfedin.") .

⁵⁷⁰ Azîzî, Ali b. Ahmed b. Nureddin Muhammed b. İbrahim, *es-Siracu'l-Münir Şerhu Câmiu's-Sağir Fi Hadîsi'l-Beşiri'n-Nezir*, "Ezhedü'n-Nas" maddesi, Mısır 1906, c. 1, s. 186.

karşılıksız kalmayacağına inanır, rızâ ve teslîmiyet makâmında oturur. Eliyle, diliyle dâima hayır yapar, hayır söyler, hiç kimseyi incitmez, her an ölümün gelebileceğini düşünerek gaflete düşmez, uyanık olur, ölümü hatırlatan cenâzeye gitmek, kabirleri ziyâret etmek gibi fiilleri ibretle yapar.⁵⁷¹

Ölümün insânlar üzerinde icrâ ettiği bu büyük tesir sebebiyledir ki, mânevî aleme inanmayan insânların bir çoğu, maddî ölümü ortadan kaldırmak ve maddî alemde daha fazla kalabilmenin çarelerini araştırmaktadırlar. Bu gâye ile kendilerini buzhanelerde dondurtan ve soğuk tüplerde ebedîlik arayanları gazetelerde okuyoruz. Bunlar ne yazık ki, hazırlık için değil de, ölümü ortadan kaldırıp dünyadaki sefâhet ve sefâletlerine devam edebilmek için bunu istemektedirler. Demek ki, ölümü hatırlamak herkesi doğru yola getirmiyor. Bâzılarının daha çok uzaklaşmalarına sebep oluyor. Onun için ölümü hatırlamanın mü'mine emredildiği ve mü'mine faydalı olacağını bilmek gerekir.

f. Mü'minin ölümden ibret almayarak ve ölümü unutarak geçen hayatı, hayvâniyete daha yakın olur, çünkü yaşamı hep dünyâyâ yöneliktir. *"Dervişin fikri ne ise, zikri de o olur"* atasözünde de ifâde edildiği gibi, insânın düşünceleri fiillerine yansır. Diğer bir ifâde ile insânoğlu, düşündüğü gibi yapar. Onun için âhireti düşünenin fiili, o düşünceye paralel; düşünmeyeninki de, yine fikrine göre olur.

g. Ölümü anmanın sahibine sağladığı başka faydalar da vardır. Şa'rânî (v. 972/1565) bunları, *"Günâhlardan hemen tevbe etmek, rızkında kanaat etmek ve Allah (C.C.)'a kulluk ederken içten gelen bir istek ve aşkla bunu yapmak"*⁵⁷², şeklinde sıralar.

Aynı zât, ölümü unutan kimseye de Allah (C.C.)'ın, kendisine üç musîbet vereceğini ifâde ederek bu musibetleri, *"Daha vakit var, gençliğim var, diyerek tevbeyi sonraya bırakmak; dünyadaki mal ve evlâdın bir imtihan için verildiğini unutarak dünyâyâ karşı hırs ve tamahının artması; ibâdetlerinde üşenmesi"*⁵⁷³, şeklinde sıralamaktadır.

⁵⁷¹ Toprak, age., s. 73.

⁵⁷² Şa'rânî, age., s. 4.

⁵⁷³ Şa'rânî, age., s. 4.

2. Ölüye Faydalı Olmak

Bununla biz, (kabrine varıldığında) selâm vermekle, duâ etmekle ve istiğfarda bulunmakla, ölüye iyilik edilmesi ve fayda verilmesini kastetmekteyiz.⁵⁷⁴

Kabir ziyâretinde ölüye ve diriye faydalar olduğundan dolayı Peygamber Efendimiz (s.a.v.), kabir ziyâretlerine müsâade etmiştir. Bu ziyârette ölüye ait fayda; her türlü hayırlı işten kesilen mevtânın okunacak duâyâ, Kurân'a, hayır ve hasenâta pek çok ihtiyâcı vardır. Ziyâret eden, mevtâyâ bu hediyeleri gönderirse, ziyâret edilenin azâbı hafifler. Böylece mevtâdan faydalanmak değil; mevtâyâ faydalı olmak gerekir. Ziyâretçi, dünyâda yaşarken çeşitli rütbe ve mevkîdeki kimselerin şimdi toprak altında aynı seviyede yattıklarını görünce, kendisinin de bir gün aynı yere gireceğini düşünerek doğru yolda yürümeye çalışır.⁵⁷⁵

3. Ölüme Hazırlanmak

Bununla biz, ölümü ve kabirleri hatırlamanın, Allah (C.C.)'a itâate ve âhiret gününün önemine inanıp ona hazırlık yapmaya yardımcı olacağını kastetmekteyiz.⁵⁷⁶

İnsânoğlu dâima yarınına hazırlık yapmak kâbiliyetindedir. Akıllı insânın başta gelen özelliklerinden biri, yarınını garanti altına almak için gayret sarfetmek ve başına geleceği kesin olan hadîseler için önceden tedbîr almaktır. Gelmesi muhtemel olan yarınki günleri için bugünden hazırlık yapan insânoğlunun, gelmesi muhakkak olan ölümden sonraki hayatı hatırlayıp da ona hazırlık yapmaması hiç düşünülebilir mi! Bu sebeple Peygamberimiz (s.a.v.), *ölümü çokça anmamızı ve ondan sonrası için hazırlık yapmamızı emretmiş, nefsine değer vermemeyi ve ölümden sonrası için çalışmayı akıllılık alâmeti saymıştır.*⁵⁷⁷

Dikkat edilir ve ibretle bakılırsa mezarlar ve mezar taşları, bize çok şey söylemekteler. Mezarda yatanlar da bir zamanlar bizim gibiydiler. Öleceklerini bizim gibi akıllarına bile getirmezlerdi, ama öldüler. Bize "Siz de öleceksiniz!" deyip durmaktalar.

⁵⁷⁴ Toprak, age., s: 118-122.

⁵⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, age., c. 3, s. 237; Gürel, age., s. 148,149; Toprak, age., s. 420.

⁵⁷⁶ Yıldız, age., s: 134.

⁵⁷⁷ İbn Mâce, age., *Zühd* 31, c. 2, s. 1423.

Mezardakilerin de bir hayatı vardı, hesapları vardı, malları vardı, sevenleri vardı, sevdikleri vardı. Onlar da iş güç sahipleriydiler, nihâyetinde hepsinden ayrıldılar. Şimdi toprak altında yatmaktalar ve bizi de yatıya beklemekteler. Mezar başına diktikleri taştan bize, *"Benim de çok emellerim vardı, ama ömrüm yetmedi"*, şeklinde seslenmekteler. Mezarlıkta ölüler sessiz; mezarlar ve taşlar ise bizlere çok şey söylemekteler. Tabi ki anlayana...

Ashabdan Bera' b. Azib (V. 71/690), Rasûlullah (s.a.v.) ile bulundukları sırada bir topluluk gördüklerini ve Rasûlullah'ın, onların kabir kazdıklarını öğrenince hemen gidip mezarın yanında, gözyaşları toprağı ıslatacak kadar ağladığını, arkasından da yanındakilere *"Ey kardeşlerim, bugün için (başka bir rivâyette "şurası için") hazırlanınız!"*⁵⁷⁸, şeklinde öğüt verdiğini anlatıyor.

Ölüm gelmeden önce ölüme hazırlanmayı hidâyet alameti sayan Peygamber (s.a.v.)⁵⁷⁹, Abdullah b. Ömer'in (v. 74/693) omuzundan tutarak onun şahsında bütün ümmetine, *"Dünyâda sanki gurbetteymişsin gibi veyâhut yolculuktaymışsın gibi ol, kendini mezarlıktakilerden say, sabahladığın zaman kendine akşamdan söz etme, akşamlayınca da sabahtan bahsetme, hastalanmadan önce sıhhatinden, ölümden evvel de hayatından faydalan! Çünkü sen, yarın isminin ne olacağını bilemezsin ey Abdullah!"*⁵⁸⁰, şeklinde nasihat etmektedir.

Selef-i Sâlihîn'in Kabirlerden Öğüt Alma Hususundaki Sözleri:

a. İbrahim b. Seyyâr şöyle der: Arab hâkimlerinden birine, *"En açık ve müessir öğüt nedir?"* diye sorulduğunda: *"Ölüler mahallesine (diyarına) bakmaktır"*, şeklinde cevâp vermiştir.⁵⁸¹

b. Ebû Muhriz et-Tafâvi *"Geçmiş milletlerin ibret verici halleri olarak kabirler, sana kâfidir"*, der.

⁵⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, age., c. 4, s. 294.

⁵⁷⁹ Seyyid Sâbık, Fıkhu's...agk., c. 1, s. 497.

⁵⁸⁰ Tirmizi, age., Zühd 17, c. 3, s. 388.

⁵⁸¹ İbn Ebi'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed (v. 281/894), Ehvalü'l-Kubûr, ys., ts.

c. Mesrûk (v. 62/683), “Mü’mine kabir lâhdinden daha hayırlı bir ev yoktur. Zira o, dünyâ sıkıntısından ya da Allah’ın azâbından istirahat hâlinedir”⁵⁸², der.

d. Bişr b. El-Hâris (v. 227/842), “Kabir, Allah’a itaat eden için ne güzel bir konaktır (yurttur)”⁵⁸³, der.

e. Bir adam, büyük zâtlardan birine: “Bana bir tavsiyede (nasihatte) bulun!”, der. O zât da kendisine “Ölüler zümresi seni bekliyorlar”⁵⁸⁴, der.

f. Hasan el-Basrî (v. 110/728), üzerinde güzel bir elbise bulunan bir gence rastladığında ona, “İnsanoğlunun gençliği, güzelliği hoşuna gider. Halbûki, kabir senin bedenini örtmüş ve sen amelinle karşılaşmış gibisin. Vah vah, yazık sana! Çünkü Allah’ın, kullarına verdiği önem, kalplerinin düzgünlüğüne bağlıdır”, der.⁵⁸⁵

g. Abdullah b. El-İzar (yâhut el-Ayzâr) şöyle diyor: “İnsanoğlunun iki evi vardır. Biri yeryüzündedir, diğeri yeraltındadır. O insânoğlu, yeryüzündekini yaldızlayıp süsler; ona kuzeyden kapılar, güneyden kapılar işler; onda kışın ve yazın kendisine elverişli olacak şeyler yapar. Sonra yer altındakilere sıra gelince, onu harap eder. Sonra biri gelip ona, “Söyler misin, şu onardığını gördüğüm binada ne kadar kalacaksın?”, der. O, “Bilmiyorum”, der. Yine o gelen, “Bu harap ettiğini gördüğümde ne kadar kalacaksın?”, der. Bu sefer de o, “Orası ikâmetgâhımdır”, cevabını verir. Bunun üzerine, gelen, “Akıllı bir adam olduğun halde mi bunu kendine itiraf ediyorsun”, der.”⁵⁸⁶

h. Ömer b. Zer (v. 153/770) vaazlarında şöyle derdi: “Sıhhat ve âfiyet sahibi bir kimse kabirlerin, içinde nice çürümüş kemikler bulundurduğunu bilseydi, kalplerin ve gözlerin halden hale çevrileceği bir günden korkarak boş günlerinde kendini var gücüyle ibâdât-ü tâate verirdi.”⁵⁸⁷

i. Ebû İmrân el-Cüvenî (veya el-Cüveynî) (v. 478/1085): “Uzun süreli yaşaman ve güzel isteğin, seni Allah’a karşı yanıltmasın (yâhut gururlandırmasın)! Çünkü O’nun

⁵⁸² Yıldız, age., s: 152.

⁵⁸³ Yıldız, age., s: 152.

⁵⁸⁴ Yıldız, age., s: 153.

⁵⁸⁵ Yıldız, age., s: 153.

⁵⁸⁶ Yıldız, age., s: 153.

⁵⁸⁷ Yıldız, age., s: 153.

yakalaması çok şiddetli ve acıklıdır. Neticede toprak tabakaları arasında, Allah'ın velilerinin (dostlarının) yüzleri (veya ileri gelenleri) kalır. Çünkü onlar, Allah kendilerini cennetine ve sevâbına nâil kılınca kadar, sizin kalan ölümlerinizi için tutukludurlar", derdi.⁵⁸⁸

j. Ebû Muâviye diyor: "Mâlik b. Miğvel, (v. 159/775) bana her rastladığında, 'Hayat seni aldatmasın. Kabirden sakın (korku içinde ol)! Çünkü kabir, çok dehşetlidir' derdi".⁵⁸⁹

⁵⁸⁸ Yıldız, age., s: 154,155.

⁵⁸⁹ Yıldız, age., s: 153.

NETİCE

Dünyâ hayatı, ölümle son bulacak, ölümden itibaren artık, âhiretin ilk durağı olan kabir ve berzah hayatı başlayacaktır. Berzahta sûalle başlayacak olan bu hayat, nîmet yâhut azapla devam edecek ve kıyâmetin kopması için İsrâfil (a.s.)'in sûra üflemesine kadar sürecektir. İkinci üfürüşten sonra ise kabirdekilerin hepsi, yerlerinden kalkacak, yeniden diriltilecek ve mahşerde toplanacaklardır.

Kabirde ve âhirette azap ve cezâdan kurtulup mükafata ermek ve va'dolunan nîmetlere kavuşmak için îman ve amelde doğru ve ihlâslı olmak gerekir. Îman ve amelin hâlis olması, Allah (C.C.) için olmasıyla; doğru olması da Kitap ve Sünnet'e uygun olmasıyla.⁵⁹⁰

Akıllı Müslüman'a yakışan, ölümden ve ölümlerden ibret alarak, kabir azâbından Allah (C.C.)'a sığınmak ve kabre girmeden önce güzel amellerle, oraya hazırlanmaktır. Ama mü'min, Allah (C.C.)'ın rahmet ve nîmetinden ümit kesmeyeceği gibi, azâbından da emîn olamaz. Allah (C.C.)'ın, dilediğini yapan olduğunu bilip, "Beyne'l-Havfi ve'r-Reca (ümit ve korku arasında)" emirleri yapmaya, yasaklardan da kaçınmaya gayret edecektir.

Bu arada ölüm ve âhireti hatırlamak, yâhut ölümlere duâ etmek için zaman zaman yapacağı kabir ziyâretlerinde de, Sünnet'ten ayrılmayacak, nasıl meşrû kılınmış ise öyle ziyâret edecektir. Çünkü kişi, sevdiği kimsenin gittiği yoldan gitmeye ve onun ahlâkıyla ahlâklanmaya gayret sarfeder. Mü'minler ancak Hz. Muhammed (s.a.v.)'i sevip ziyâretlerinde ve her işinde, Rasûlullah (s.a.v.) ve ashabına (r.anhüm) uyup onların yaptığı gibi yapmaya çalışır ki, onların yükseldikleri mertebeye ve kavuştukları nîmete erişebilsinler.⁵⁹¹

Bu arada çeşitli sebeplerle, yanlış harekette bulunanlar da olabilir. Onlara en münâsip yol ve metotlarla, Rasûlullah (s.a.v.)'in yapmadığı ve yapılmasına mücadele etmediği, hatta yasakladığı şeyleri yapmanın doğru olmadığını söyleyip, onları doğruya irşad etmeli. Ama ürkütmeden, nefret ettirmeden; bir taraftan yaptıklarının hatalı olduğunu

⁵⁹⁰ Toprak, age., s. 493.

⁵⁹¹ Toprak, age., s. 494.

bildirirken, diğer taraftan doğrusunu da öğreterek onları irşad etme yolunu tutarak... Unutmamak gerekir ki insânları, yaptıkları hatalardan ötürü sırf tenkîd etmek yetmez; yapmaları gereken doğruyu da öğretmek gerekir. Aksi halde, zararlı besinlerle beslenmeye alışmış olanın, bunlardan vazgeçirmek için besinini kesmek ve onun yerine faydalısını vermemek, onu açlıktan öldürmek olur ki, burada da durum aynıdır. Yâni yanlıştan vazgeçirirken, yerine doğrusu mutlaka konmalıdır. Doğru yola ileten, sadece Allah (C.C.)'tır.

Sûreyi kısaca özetlersek şöyle diyebiliriz: Mal ve evlat çokluğu, bunların elde edilmesi için insanların birbiriyle yarışmaları, onları faydalı işlerden alıkoyup oyalamaktadır. Kıyamet gününde kendileri için kalıcı olacak işleri yapmaya engel olmaktadır. İnsanlar, hayırlı işlerle uğraşacakları yerde bu tür geçici şeylerle meşgul olmaktadır. Tâ ki insanlara ölüm gelip çatıncaya kadar...

Sûrede insanların, sahibine fayda vermeyecek işlerle meşgûl olmaları, birbirleriyle ilişkilerini kesmeleri, birbirinize sırt çevirmeye sebebiyet verecek olan şeylerle meşgûl olmaları neticesinde, bu çoklukla övünmenin akıbetlerinin ilerde görülüp bilineceği, bundan dolayı –her ne kadar fayda vermese de- pişmanlık yaşanacağı anlatılmaktadır. Ayrıca eğer bunun âkıbeti, kesin bir bilgi ile bilinmiş olsaydı insanlar, mal ve adam çokluğuyla karşılıklı övünmeyecekleri, bunları çoğaltmak için birbirleriyle yarışmayacakları; aksine hayrı tahsil etmek için birbiriyle yarışacakları, zâten bir yarış olacaksa da ancak böyle bir yarışla iki dünya saâdetini yakalanabileceği, çalışılacaksa ancak bunun için çalışılması gerektiği anlatılmaktadır.

“Kabirleri ziyâret” meselesinin, toplumsal hayatta önemli bir yeri vardır. Kaybettikleri kişileri, kabirlerine giderek ziyâret etmek, böylece belki bir özlemi kısmen gidermek ve onlara olan vefâ borcunu ödemek düşüncesi, çoğu toplumda görülen bir davranıştır. İslâm Dini de, bu gerçeği göz önünde bulundurarak, önceleri ilâhî tevhîdi muhafaza için, yasakladığı bu fiili daha sonra serbest bırakmış, fakat ziyârete ve ziyâret esnasında yapılabilecek diğer davranışlara bâzı sınırlamalar getirmiştir. Mesela; Hz. Peygamber, kabirlere selâm vermeyi, onlar için duâ ve istiğfarda bulunmayı, Kurân okumayı tavsiye etmiş, yeri gelmiş kabirde cenâze namazı kılmış; bunlar dışında kabirlere oturup üzerlerinde yürünmesini, onlara

doğru namaz kılınmasını yasaklamıştır. İnsan psikolojisini ihmal etmeyen Rasûlullah (s.a.v.), insânların, ölüleri için ağlamalarına mânî olmamış, fakat bu yöndeki haddi aşmaları kınayarak böyle yapanlara ağır tehditlerde bulunmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

Abdullah Sirâcuddin, *El-İman bi Avâlimi'l-Âhireti Ve Mevakıfıha*, Halep 1977

Abdüs-Settar, Fethullah Sa'îd, *el-Medhal ile't-Tefsîr'il-Mevdûi*, I.bsk., Daru't-Tıbaa ve'n-Neşru'l-İslâmiyye, Kahire 1986

Kitab-ı Mukaddes, *Eski ve Yeni Ahit (Tevrât ve İncîl)*, İstanbul 1958.

_____ **Ahd-i Atîk (Eski Ahid, eski antlaşma)**, Hristiyanlıkta Eski Antlaşma veya Eski Ahit olarak adlandırılan dini kitap. Hristiyanlarca kutsal sayılan kitap, Museviler'in Tanah isimli kutsal kitabıyla büyük oranda aynıdır. M.Ö. 1200 ila M.Ö. 100 yılları arasında, Yahudi din adamları ve alimleri tarafından yazıldığı kabul edilmektedir. Kitab-ı Mukaddes'in ilk bölümünü oluşturan 39 kitaba verilen isimdir. Tevrat ve Zebur'u da kapsar. Eski Ahit ve Yeni Ahit'in toplamı, Kitab-ı Mukaddes'i oluşturur. İncil kelimesi, Türkçe'de yaygın bir şekilde hatalı olarak Kitab-ı Mukaddes anlamında kullanılır. Matta, Markos, Luka ve Yuhanna İncilleri Yeni Ahit'in bölümleridir ve Kitab-ı Mukaddes'in küçük bir kısmını oluştururlar.

_____ **Ahd-i Cedîd (İncîl)**, İstanbul, 1998.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Halil eş-Şeybanî (v. 241/855), *Müsned*, I-VI, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1895.

Ahmed Cemal el-Umrî, *Dirâsât Fi't-Tefsîr'il-Mevdûi Li Kasasi'l-Kurân*, 1.bsk., Mektebetü'l-Hancı, Kâhire 1986.

Ali el-Kârî (Aliyyü'l-Kârî) el-Herevî, Molla Ali b. Sultan Muhammed (v. 1013/1605), *Şerhu Fıkhi'l-Ekber*, trc. Yunus Vehbi Yavuz, Çağrı Yayınları, İstanbul 1979.

Âlûsî, Ebu's-Sena Şihabuddin es-Seyyid Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Bağdadî (v. 1342/1924), *Ruhu'l-Meânî Fi Tefsîr'il-Kurânî'l-Azîm ve's-Seb'î'l-Mesânî*, 15 ciltlik, Mısır 1892, tsh. Muhammed Hüseyin Arab, Daru'l-Fikr, Beyrut 1997.

Âsım Efendi, *Terceme-i Kâmûs*, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul 1888.

_____ Asım Efendi, age., "lhd" md.

_____ Asım Efendi, age., "şkk" md.

Askalânî, İbn Hacer Ahmed b. Ali, *Fethu'l-Bari bi Şerhi Sahihî'l-İmam Ebi Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî* (v. 213/829), el-Matbaatu's-Selefiyye, ys., ts., thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki, Muhibbuddîn el-Hatîb), 1. bsk., Kahire 1986.

Ataç, Ali, *Kelam ve Tasavvuf Açısından Tevessül*, M.Ü. SBE. Doktora Tezi, İstanbul 1993.

Atay, Hüseyin, *Kurân'a Göre İman Esasları*, Atay Yayınları, Ankara 1999.

Ateş, Süleyman, *Yüce Kurân'ın Çağdaş Tefsîri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988.

Aydüz, Dâvûd, *Tefsîr Çeşitleri ve Konulu Tefsîr*, Işık Yayınları, İstanbul 2000.

Aynî, Bedrüddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed (v. 858/1454), *Umde'tü'l-Kârî Şerhu Sahihî'l-Buhârî*, Nşr. Muhammed Emin Demc, I-XI, Matbaa-i Amire, Beyrut, ts.

Azîzî, Ali b. Ahmed b. Nureddin Muhammed b. İbrahim, *es-Siracu'l-Münir Şerhu Câmiu's-Sağîr Fi Hadîsi'l-Beşîri'n-Nezir*, "Ezhedü'n-Nas" maddesi, Mısır 1906.

Bediü'z-Zaman Saîd Nursî (v. 1380/1960), *İşârâtü'l-l'caz*, I ciltlik, Sözler Yay., İstanbul, 1990.

Bilmen, Ömer Nasûhî, *Büyük İslâm İlmihali*, İstanbul 1966.

Bilmen, Ömer Nasûhî, *Kurân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, I-VIII, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1964.

Birgivi, Muhammed b. Pir Ali (v. 981/1573), *Risâle Fî Ziyâreti'l-Kubûr: Eş-Şer'iyye ve's-Şirkiyye*, 2. bsk., İdâretü'l-Buhûsî'l-İlmiyye, Riyad 1995, çev.: Ahmed Şahin, Bedir Yayınları, İst. 1997.

Buhârî, Şeyhu'l-İslâm ve İmamu'l-Huffaz Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebi'l-Hasen

İsmail b. İbrahim b. El-Muğîre (v. 256/869), *el-Câmiu's-Sahih (Sahîhi'l-Buhârî)*, I-VIII, Tefsîru'l-Kurân, thk. Mustafa Dîb el-Buga, Daru İbn Kesîr, I-XXXI, Beyrut 1990.

Bursevî, İsmail Hakkı (v. 1137/1725), *Ruhu'l-Beyân Fî Tefsîri'l- Kurân*, trc. Ömer Çelik, Adem Ergül, Faruk Salman, Murat Sülün, Yusuf Akgün, Erkam Yay., İstanbul 2005.

Büyük Dinler ve Mezhepler Ansiklopedisi, Anonim Eser, Akşam ve Tan Matbaası, İstanbul 1964.

Büyük Larousse, Sözlük Ve Ansiklopedisi, Milliyet Gazetesi A.Ş., "mezar" md., ys., ts.

Cezerî, Abdurrahman, *el-Fıkhu Ale'l-Mezâhibi'l-Erbâa*, Dâru'l-Erkam, Beyrut 1972, trc. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 1995.

Cumalıoğlu, Fehmi Hilmi, *İman, Milletlerin Kaderini Çizen Hakka ve Bâtıla Dayalı İnanışlar*, İstanbul 1968.

Çelik, Konyalı Mehmed Vehbi, *Hülasatü'l-Beyân Fi Tefsîri'l-Kurân*, haz. Üç Dal Neşriyat, 16 ciltlik (8 kitaptan oluşuyor ve her bir kitapta 2 cilt yer almakta), İstanbul 1966.

Dârimî, Hâfız Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl Berhâm (v. 255/868), *Sünen-ü Dârimî*, I-II, Fedailü'l-Kurân, Medine-i Münevvere 1966, trc. ve thk. Abdullah Aydın, Madve Yay., İstanbul 1996.

Davudoğlu, Ahmed, *Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, I-XI, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1979.

Demirci, Kürşat, *"Kabir"*, DİA., 24 ciltlik, İstanbul 2001.

Demirci, Muhsin, *Konulu Tefsîre Giriş*, 2. bsk. Ensâr Neşriyat, İstanbul 2006.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1970.

Doğan, Mehmet, *Temel Büyük Türkçe Sözlük*, Vadi Yayınları, İstanbul 1994.

Doğrul, Ömer Rıza, *Yeryüzündeki Dinler Tarihi*, Yedigün Neşriyat, İstanbul 1947.

Ebû Abdillâh Siracu'd-Din, Ömer b. Ekmelüddin el-Geylânî el-Lahcî Halvetî (v. 800/1397), *El-İman Bi Avâlimi'l-Âhireti ve Mevâkifiha*, el-Mektebetü't-Ticarî li't-Tıbaa, Halep 1370.

Ebû Dâvûd, İmam Sebt Seyyidü'l-Huffâz Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî (v. 275/889), *Sünen*, I-II, thk. Muhammed Avvame, Daru'l-Kable Li's-Sekafeti'l-İslâmiyye, Cidde 1998.

Ebû Hayyan et-Tevhîdî, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyan el-Ğırnatî (el-Endülüsi), *el-Bahru'l-Muhîr*, I-XI, ys., ts.

Ebû'z-Ziya Tevfik, *Eski Romalılar*, Matbaa-i Ebû'z-Ziya, trc. Ahmed Rasim, İstanbul 1887.

Esed, Muhammed (v. 1413/1992), *Kurân Mesajı (Orjinal Adı: The Message of the Kurân)*, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul 2002.

Fermâvî, Abdulhayy, *el-bidâye fi't-Tefsîri'l Mevzûî*, Dirase, Menheciyye, Mevzûiyye, I. bsk., Kahire 1977.

Fûde, Mahmud Bisyunî, *et-Tefsîru'l-Mevdûî*, Mısır 1987.

Gazzalî, Ebû Hamid Huccetu'l-İslâm Muhammed b. Muhammed (v. 505/1111), *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Kahire 1939, trc. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yay., İstanbul 1974.

Gazzalî, Ebû Hamid Huccetu'l-İslâm Muhammed b. Muhammed (v. 505/1111), *Ed-Dürretü'l-Fâhire Fi Keşfi Ulûmi'l-Âhire*, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa bölümü, nr. 650/10.

Giuseppe, Descuffi, *Hristiyan Dini*, İzmir 1963.

Günaltay, Mehmet Şemseddin, *Felsefe-i Ülä İsbât-ı Vâcib ve Rûh Nazâriyeleri*, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul 1339-1341.

Gürel, Şevket, *"EYYÜB SULTAN,, İstanbul'da Sahâbe Kabirleri, İslâm'da Kabir Ziyâretleri, Mukaddes Emânetler"*, Yaylacık Yayınevi, İstanbul 1985.

Güven, Şahin, *Çağdaş Tefsîr Araştırmalarında Konulu Tefsîr Metodu*, Şûra Yayınları, İstanbul 2001.

Harputî, Abdullatîf Lütfî, *Tekmile-i Tenkihu'l-Kelam fî Akaid-i Ehli'l-Islâm*, İstanbul 1912, trc. Fikret Karaman, Erciyes Üniversitesi SBE., Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1990.

Hasan el-Idvî, el-Hamzavî, *Meşâriku'l-Envâr Fî Fevzi Ehli'l-İtibâr*, Matbaatü'l-Kesteliyye, Mısır 1897.

El-Hatib, Abdulkarim, *Allah ve'l-İnsan*, Daru'l-Fikri'l-Arabi, Beyrut 1975.

Hatipoğlu, Haydar, *Sünen-i İbn Mâce Terceme ve Şerhi*, I-X, Kahraman Yayınları, İstanbul 1983.

El-Hayâtü'l-Berzâhiyye, Anonim eser, aktaran: Yusuf Şensoy, *Âhirete Açılan Kapı KABİR*, Furkan Dergisi Yayınları, Samsun 1996.

Heysemî, Nureddin, *Mecmau'z-Zevaid ve Menbau'l Fevaid*, I-V, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, trc. Mahmut Bilici, Ocak Yayıncılık, İstanbul 2007.

Hicâzî, Muhammed Mahmud, *et-Tefsîrû'l-Vadîh (Furkan Tefsîri)*, Daru't-Tefsîr, Kâhire, ts., çev. Mehmet Keskin, İlim Yayınları, I-VI, İstanbul 2000.

Hindî, el-Muttakî Alaeddin (v. 364/975), *Kenzü'l-Ummâl*, I-VIII, Haydarabad, ys., 1312.

İbn Âbidîn, Seyyid Muhammed Emîn bin Ömer bin Abdülazîz (v. 1252/1836), *Reddü'l-Muhtar*, 1-XVIII, Şâmil Yayınları, İstanbul 1994.

İbn Batta el-Ekberî, İmam Ebu Abdillâh Ubeydullah b. Muhammed b. Muhammed b. Hamdan (v. 387/998), *el-İbâne fî Usûli'd-Diyâne*, I-III, 1.bsk., Dâru'r-Raiyye, Riyad 1997.

İbn Ebî'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah bin Muhammed (v. 281/894), *Ehvalü'l-Kubûr*, ys., ts.

İbn Esîr, İzzuddin Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, *el-Kamil Fi't-Tarih*, Heyet, Bahar Yayınları, İstanbul 1986.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsuddin Muhammed b. Ebi Bekr (v. 751/1350), *Kitabu'r-Ruh*, Matbaatü'l-Medenî, Beyrut 1975, trc. Şaban Haklı, İstanbul 2003.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fid'a İmâdu'd-Din İsmâil b. Ömer b. Kesîr El-Hatib Ebû Hafs Amr (v. 774/1373), *Tefsîru'l-Kurânî'l-Azîm (Hadîslerle Kurân-ı Kerîm Tefsîri)*, I-IV, el-Mektebetü't-Ticâriyye, Beyrut 1985, trc. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, İstanbul 1986.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebeî el-Kazvîni (v. 273/887), *Sünen-ü İbn Mace*, Dâru İhyâ'it-Türâsi'l-Arabiyye, Kahire 1975, thk. Muhammed Fuad Abdülbâki İsa el-Halebî, Mısır, ts.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükrim b. Ali el-Ensârî, *Lisanu'l-Arab*, XV, Dâru's- Sadır, Beyrût 1967.

_____ İbn Manzûr, age., "*kbr*" md., c. 3, s. 6.

_____ İbn Manzûr, age., "*lhd*" md., c. 3, s. 402.

_____ İbn Manzûr, age., "*şkk*" md. c. 2, s. 77.

İbrânî Din Bilgisi (Özetler), Türkiye Hahambaşılığı, İstanbul 1969.

İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbas Takıyuddîn Ahmed b. Abdulhalîm (v. 728/1328), *el-Cevabü'l-Bahir fi Züvvarî'l-Mekâbir*, el-Matbaatü's-Selefiyye, ys., ts., trc. Heyet, Kabir Ziyaretleri, Tevhid Yayınları, İstanbul 1996.

İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbas Takıyuddîn Ahmed b. Abdulhalîm (v. 728/1328), *Kâidetün Celile Fi't-Tevessül ve'l-Vesîle*, Matbaatu'l-Menar, Mısır 1913.

İnan, Abdulkadir, *Hurâfeler ve Menşe'leri*, Nûr Matbaası, Ankara, 1962.

İsfehânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal er-Râgıb (v. 502/1108), *el-Müfredât fî Garibi'l-Kurân*, Mısır, ts. thk. Muhammed Seyyid el-Kilanî, Daru'l-Marife, Beyrut 1970, çev. Yusuf Türker, Pınar Yay., İstanbul 2007.

Kadı Beydâvî, Ebû Said Nasıruddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed (v. 685/1286), *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, İstanbul 1886.

Kanuni Sultan Süleyman, "*Muhibbî*" mahlasıyla kaleme aldığı şiirler içinde bir beyit.

Karakış, Mecit, *Alak Sûresi Tefsîri*, Yüksek lisans Tezi, İstanbul 1998.

Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Zeynü'l-İslâm Abdulkerîm b. Hevazin (v. 465/1072), trc. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf İlmîne Dâir Kuşeyri Risalesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1981.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Farh (v. 671/1273), *Kurtubî Tefsîri (el-Câmi li-Ahkâmî'l-Kur'ân ve'l Mübeyyin limâ Tedammenehû mine's-Sünne ve Âyi'l-Furkân)*, 20 ciltlik, Daru'l-Hadîs, Kahire 1967, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2006.

Kutub, Seyyid (v. 1386/1966), *Fi Zilali'l-Kurân*, I-X, trc. kurulu: Yakup Çiçek, Ali Turgut, Abdulkerîm Ünalın, Ahmet Yaşar, Cüneyt Gökçe, Abdulazîz Hatip, Niyazi Beki, I-XII, Emir Yayıncılık, İstanbul 1968.

Malik b. Enes, Ebû Abdillâh Enes b. Mâlik b. Ebî Amir el-Asbahî el-Himyerî (v. 179/795), *Muvatta*, Daru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1951, nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî İsa el-Halebî, İstanbul 1992, thk. Abdülmecid Türkî, Daru'l-Garibi'l-İslâmî, Beyrut 1994.

Mevdûdî, Seyyid Ebû'l-Âlâ (v. 1399/1979), *Tefhîmu'l-Kurân (Kurân'ın Anlam ve Tefsîri)*, I-VII, ed. Ali Bulaç, trc. Muhammed Han Kaşani ve Diğerleri, İstanbul 1986.

Meydanî, Abdurrahman Hasan Habenneke, *el-Akîdetü'l-İslâmiyye ve Esasühâ*, Dâru'l-Kalem, Şam 1979.

Mîmarzâde Muhammed Emrullah, *Mir'at-ı Edyan ve Mezâhib*, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul 1910.

Mukatil b. Süleyman, Ebu'l-Hasan Mukatil b. Süleyman b. Beşir (v. 150/767), *et-Tefsîru'l- Kebîr*, Yazan: Abdullah Mahmud Şehhate, çev. M.Beşir Eryarsoy, 4 ciltlik, İşaret Yayınları, İstanbul 2006.

Mutlu, İsmail, *Bediü'z-Zaman'ın Görüşleri Işığında Ölüm-Cenâze-Kabir*, Mutlu Yayınları, İstanbul 1993.

Mübârekfûrî, Ebû'l-Alâ Muhammed Abdurrahman, *Tuhfetü'l-Ahvezi bi Şerhi Camii't-Tirmizi*, tsh. Abdurrahman Muhammed Osman, Medine 1965.

El- Mu'cemü'l-Vasit, Kahire Arab Dil Kurumu, Nayif Maruf, Abdurrahman Harun, Daru'n-Nefâis, "Mezar" md., Beyrut 2000.

Müntehabat-ı lûgat-ı Osmaniyye, Hüseyin Remzi, "Mezar" md., İstanbul 1286.

Müslim, İmam Hâfız Huccetu'l-İslâm Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî en-Nişabûrî (v. 261/875). *Sahih-i Müslim*, I-IV, Beyrut, ts., nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryabî, Daru't-Talia, Riyâd 2006.

Nesâî, Hâfız İmam Şeyhu'l-İslâm Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr b. Sinan Bahr b. Dinâr el-Horasanî el-Kâdî, *Sünen-i Sağîr (veya Küçük Sünen veya Sünen-i Nesâî)*, I-VIII, el-Matbaatu'l-Mısriyye, Mısır 1964, ihs. Muhammed Zübeyr Şaviş, Mektebetu't-Terbiyyetü'l- Arabî, Riyâd 1988.

Nesefî, Ebu'l- Berekât Hafızu'd-Din Abdullah b. Ahmed b. Mahmud (v. 710/1310), *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiki't-Te'vîl*, haz. İbrahim Muhammed Ramazan, Daru'l-Kalem, Beyrut 1989.

Ongun, Cemil Sena, *H. Muhammed'in Felsefesi, Hz.Muhammed'in Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.

Özdamar, Yunus, *Kurân'da Hikmet Kavramı*, Bitirme Tezi, Trabzon 2005.

Öztürk, Osman, *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, Doktora Tezi, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 1973.

Parlak, Salih, *Bilgi Toplumuna Doğru Kurân-ı Kerîm Meâl ve Tefsîri*, 2001 Yayınları, İstanbul 2001.

Râzî, Ebû Abdillâh Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahrüddin (v. 606/1209), *Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtihu'l-Gayb)*, 2. bsk., Daru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut 1980, trc. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, 23 ciltlik, Akçağ Yayınları, Ankara 1988.

Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, Daru'l-Kurâni'l-Kerîm, 7 ciltlik, Beyrut 1981.

Sahîh-i Buhârî Muhtasar-ı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi, Ahmed Naim, Kamil Miras, 5. bsk., D.İ.B.Y., Ankara 1976.

Said Havva, *el-Esas fi't-Tefsîr*, çev. M.Beşir Eryarsoy, Abdusselâm Arı, Şâmil Yayınları, I-XVI, İstanbul 1990.

Saidî, Abdülmuteal, *En Edebî Mesaj Kurân*, çev. Hüseyin Elmalı, Yeni Akademi Yayınları, İzmir 2006.

Semerkindî, Ebu'l-Leys Seyyid Alaeddin Ali b. Yahya, *Bahru'l-Ulûm*, çev. Ali Kara, 6 ciltlik, Mutlu Yayınları, İstanbul, ts.

Seyyid Sâbık, *el-Akâidu'l-İslâmiyye*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1988.

Seyyid Sâbık, *Fıkhü's- Sünne*, Kahire 1368. trc. Mehmet Yılmaz, Âyet ve Hadislerle İslâm Fıkhı, Pınar Yayınları, İstanbul, ts.

Sıbt b. Cevzî, Şemsüddin Ebû'l-Muzaffer Yusuf bin Fergalî bin Abdullah (v. 1257/1842), *Müntehi's-Sûl Fî Sîreti'r-Rasûl*, I-IV, Şam 1808.

Suudî, Abdulaziz b. Abdullah b. Abdurrahman b. Muhammed b. Abdullah Ali Baz, *et-Tahkîk ve'l-İzâh*, İlmî Araştırmalar, Riyâd 1991.

Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr (v. 911/1505), *Kabir Alemi*, trc. Bahaddin Sağlam, Kahraman Yayınları, İstanbul 1984.

Suyûti, Ebu'l-Fadl Celaledin Abdurrahman b. Ebi Bekr (v. 911/1505), *Şerhü's-Sudûr Bi Şerhi Hâli'l-Mevta Ve'l-Kubûr*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Süleymaniye Ktp., Aşir Efendi Bölümü, nr. 162; Konya Yusufağa Ktp., nr. 7253 ve 7371/3

Suyûti, Ebu'l-Fadl Celaledin Abdurrahman b. Ebi Bekr (v. 911/1505), *Şerhu Süneni'n-Nesâi (Camiu's-Sağîr)*, 4. bsk., el-Matbaatü'l-Mısriyye, Mısır, ts.

Sübkî, Takıyu'd-Din Ebi'l-Hasen Ali b. Abdi'l-Kâfi (v. 756/1355), *Şifau's-Sikâm Fi Ziyâreti Hayri'l-Enâm*, Dâiretü'l-Maarifin-Nizâmiyye, Haydarabad 1975.

Sünen-ü Ebî Dâvûd Terceme ve Şerhi, Hüseyin Kayapınar, Necati Yeniel, İstanbul 1991.

Sünenü'n-Nesâi Terceme ve Şerhi, trc. Ahmed Muhtar Büyükçınar, Ahmed Tekin, Ömer Faruk Harman, Yaşar Erol, I-VIII, Kalem Yayıncılık, İstanbul 1981.

Şa'ranî, İmam Abdulvehhab b. Ahmed, Şa'ranî, *Muhtasarı Tezkîreti'l-İmam Ebi Abdillâh el-Kurtubî*, çev. Halil Günaydın, Ölüm-Kıyâmet-Âhiret ve Âhir Zaman Alâmetleri, Bedir Yayınları, İst. ts.

Şehristânî, Ebu'l-Feth Taceddin Muhammed b. Abdulkerim (v. 548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Muhammed Seyyid Kilânî, *Zeylû'l-Milel ve'n-Nihal*, I-II, Daru'l-Marife, Beyrut 1961.

Şeker, Mehmet, DİA., "Kabir" maddesi, İstanbul 2008, c. 24, s. 33

Şekerci, Osman, *Kaynaklarımıza Göre İslâm Terbiyesi*, 1. bsk., Çanakkale Seramik Fabrikaları Kültür Yayınları, İstanbul 1972.

Şensoy, Yusuf, *Âhirete Açılan Kapı KABİR*, Furkan Dergisi Yayınları, Samsun 1996.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Kadı Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlânî (v. 1250/1834), *Fethu'l-Kadir*, thk. Abdurrahman Umeyra, Dâru'l-Vefâ, Mansûre 1997.

Şeyh Mansûr Ali Nâsîf, *et-Tâcû'l-Câmî'u Li'l-Usûli Fî Ehâdisi'r-Rasûli*, 2. bsk. Mektebetü'l-İslâmiyye, şrh. Mehmet Özdemir, Dâru lhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, İstanbul 1961.

Şeyh Sâ'di Şirâzî, Ebu Abdullah Müslihüddin (Müşerrifüddin), *Bostan ve Gülistan*, Beyân Yayınları, İstanbul 2008.

Şeyh Sa'di Şirâzî / Zemahşerî, *Bostan-Gülistan / Altın Kûpeler*, Bedir Yayınları, İstanbul 2000.

Taberânî, Süleyman bin Ahmed bin Eyyub bin Mutayr eş-Şami el-Lahmi (v. 360/971), *Mu'cemu'l-Kebîr ve'l-Evsat*, Mektebetü'l-Meârif, Riyâd 1971.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezid (v. 310/923), *Câmiu'l-Beyân fî Tevili'l-Kurân (Tefsîr-i Taberî)*, Beyrut 1992, trc. Kerîm Aytekin & Hasan Karakaya, 9 ciltlik, Hisar Yayınları, İstanbul ts.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezid (v. 310/923), *Tarihu'r-Rasûl (Taberî Târihi)*, İstanbul 1907.

Tahtavî, Ahmed b. Muhammed b. İsmail (v. 1231/1816), *Haşiye Ala Merâki'l-Felâh Şerhu Nûri'l-İzah (li's-Şürûnbilâli)*, el-Matbaatu'l-Ezheriyye, Mısır 1970.

Tâî, Kemaleddin, *Min Hedyi'n-Nübüvve*, 1 ciltlik, Matbaatu Sultani'l-Azam, Bağdad 1973.

Taraporewala, Irach J.S. Taraporewala, *Zerdüş Dini*, trc. Nice Damar, Avesta Yayınları, İstanbul 2002.

Taşpınar, İsmail, *Duvarın Öteki Yüzü*, Gâye Kitapevi, İstanbul 2003.

Temîmî, İmam Muhammed b. Abdulvehhab b. Süleyman b. Ali b. Muhammed b. Raşit, *Kitâbü't-Tevhîd*, 2. Baskı, Guraba Yayınları, ys., 2006

Temîmî, İmam Muhammed b. Abdulvehhab b. Süleyman b. Ali b. Muhammed b. Raşit, *el-Kelimetü'n-Nâfî'a*, ys., ts.

Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre b. Mûsa b. Ed-Dahhak es-Sülemî el-Bûğî (v. 279/893), *Sünenü't- Tirmizî*, thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî, Mustafa Babi el-Halebî, Matbaat-u İtimad, Kâhire 1962.

Toprak, Süleyman, *Ölümden Sonraki Hayat*, Esra Yayınları, Konya 2001.

Vezâifu'l-Mevta, anonim eser, Konya Yusufaga Ktp., nr. 7069/2.

Vucûdî, Muhammed b. Abdu'l-Azizi, *Ahval-i Alem-i Berzah*, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Halef ef. Böl., nr.237

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi (v. 1415/1994), *Hak Dini Kurân Dili*, 9 ciltlik, Çağ Yayınları, İstanbul 1995.

Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kurân Tefsiri*, I-XIV, Anadolu Yayınları, İzmir 2008.

Yıldırım, Suat, *Mevcut Kaynaklara Göre Hristiyanlık*, Ankara 1998.

Yıldız, Ramazan, *Ölüm, kabir, kıyamet ve Ahiret Meseleleri*, İpek Yayınları, İstanbul 1975.

Zemahşerî, Ebû'l- Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed (v. 538/1144), *el-Keşşaf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûnu'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vil*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1983.

SÜRELİ YAYINLAR:

Çiftçi, Mehmet, *İslâm'da Bâtıl İnanışın Yeri Yoktur*, Diyanet Dergisi, c. 4, sy. 5-6, Mayıs-Haziran, Ankara 1965, s. 72.

İlahiyatforum, *Konulu tefsir çalışmalarının faydaları ve buna duyulan ihtiyaç*, <http://www.ilahiyatforum.com/forum/kuran-i-kerim-tefsiri-t371156.htmlt=371156> (5 Kasım 2009), par. 6

İnan, Abdulkadir, *Türbelere Paçavra Bağlama ve Mum Yakma Hurâfesinin Menşei*, Diyanet Dergisi, yıl 1961 (yıllık), Ankara 1962, s. 39,40,41,180,181.

Kim Kimdir (Biyografi Bankası), Muhammed Esed (1900-1992), <http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?id=2895>, (1 Mayıs 2010), par. 10.

Öztürk, Levent, *Hız. Peygamber Döneminde Cenâzeler*, İstem Dergisi, sy. 4, Yıl 2, İstanbul 2004.

Şenocak, İhsan, *Yakın Dönem Tefsir Telakkileri*, <http://www.haznevi.net/Derlemeoku.aspxDID=130>, (10 Aralık 2009), par. 6,7.

Aydüz, Dâvûd, *Tefsir Ekolleri*, Yeni Ümit Dini İlimler ve Kültür Dergisi, sy. 61, Temmuz- Ağustos- Eylül, İstanbul 2003, s. 15.

ÖZGEÇMİŞ

10.07.1979 târihinde, Muş-Merkez'de doğdu. İlkokul tahsilini, Muş'un Bulanık İlçesi'nde; ortaokul ve lise tahsilini, Kocaeli'nin Gebze ilçesinde (Gebze İ.H.L.'de); lisans eğitimini Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde; yüksek lisans eğitimini ise, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsîr Bilim Dalı'nda tamamladı. Evli ve bir çocuk babası.

AUTOBIOGRAPHY

He was born on 10 July of 1979 in city of Muş. He completed his primary school education in Bulanık of Muş; He graduated secondary and high schools education in Kocaeli of Gebze (the name is Gebze Religious High School); He graduated license education in Faculty of Theology of Marmara University; he graduated master of arts education in the field of Commentary of Quran, in the department of Basic İslâm Scienses of Main Science, in the Institue of Social Sciences of Marmara Universty. He is married and he has a daughter.